

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 2001 • τεύχος 94 • δρχ. 1000 • € 2,93

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2001
τεύχος 94 • δρχ. 1000/2,93 ευρώ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ./29,3 ευρώ
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ./14,6 ευρώ
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ./22 ευρώ
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ./44 ευρώ

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ./35,2 ευρώ

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ./44 ευρώ

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται το όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Έλένη Χοντολίδου, Περί κρατικών βραβείων
λογοτεχνίας5

Άντώνης Μανιτάκης, 'Ο «λαός του Θεού»
έναντια στον «λαό της πολιτείας»7

Κώστας Σταμάτης, Για την «Έκθεση αξιολόγησης»
του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου14

Νίκος Σαλτερής, Αξιολόγηση εκπαιδευτικών.
Διοικητική πυραμίδα και ανάδειξη
στελεχών εκπαίδευσης17

Ντίνα Βαΐου, Κωστής Χατζημιχάλης, 'Η διαμόρφωση
πολιτικής για τό χώρο27

Μαρίνα Κοτζαμάνη, Έλλάδα. Τό σύγχρονο θέατρο
στήν Έλλάδα: ευόιωνες προοπτικές.....33

Γιάννης Χαϊνης, 'Η «ομάδα τέχνης Α'».....40

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Έκάτον τριάντα «Υποθέσεις».
Έπιφυλλίδες στήν Καθημερινή
του Παντελή Μπουκάλα46
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....50

Έξώφυλλο: Κώστας Τσόκλης, 'Η μητέρα μου, 1956, λάδι
σέ καμβά, 98.5x47.

ΔΙΟΡΘΩΝΟΝΤΑΣ ΤΑ ΛΑΘΗ

Νά διορθώσουμε τά λάθη, τουλάχιστον τά σοβαρά. Έτσι, στό άρθρο της Τζίνας Πολίτη, «Liber Mundi-Theatrum Mundi», στό προηγούμενο τεύχος του Πολίτη πρέπει νά διορθωθούν τά έξι λάθη: Στή σελ. 40, πρώτη στήλη, δεύτερη παράγραφος, έπτά άράδες άπό τό τέλος αντί «θεωρία στον Ούρανό» νά διαβαστεί «θεωρεία στον Ούρανό». Υπάρχει σοβαρή διαφορά. Στήν έπόμενη παράγραφο τό σωστό είναι «nacheinander» μέ εισαγωγικά και άμέσως μετά «nebeneinander». Τέλος στό Υ.Γ. τό «ταίρι μου», να γίνει «τό ταίρι σου», διότι η Τζίνα Πολίτη μάς διαβεβαίωσε ότι ούδεμία βλέψη έχει στό ταίρι της Μυρτώς Ρήγου, τόν Σωκράτη.

• Ό δαίμων του τρελού πολυτονιστή, έκανε τόν Δημήτρη Κυρτάτα παντελώς άνορθόγραφο. Στό άρθρο του για την «Έπιστροφή στον Έρόδοτο», κοτσάρησε περίπου τριάντα φορές μία ψιλή στό όνομα του μεγάλου ιστορικού, ενώ ειθισται νά δασύνεται.

Περί κρατικῶν βραβείων λογοτεχνίας

Στά «Πρόσωπα» τῶν Νέων τῆς Παρασκευῆς (2/11/2001) ἡ κα Μικέλα Χαρτουλάρη στό «Ἄνευ Ὀρίων» σχόλιό της συζητώντας τά κρατικά βραβεῖα λογοτεχνίας ξεκινᾷ μέ μία στιβαρή καί τολμηρή θέση: «Ἐνα ἀνάλογο δημοσιοῦπαλληλίστικο καί ψευτοπολιτικό ἀντεπιχειρήμα ἀκούστηκε καί γιά τήν ὑποψηφιότητα τοῦ ποιητῆ Μάρκου Μέσκου, “Ἐἶναι Σλαβομακεδόνας”, ἐπισήμανε κάποιος». ¹ Καί ὡς ἐδῶ, πράγματι, ἡ θέση της ἔχει ἐνδιαφέρον καί ἐκθέτει τούς «ψαλιδόκωλους» κριτές μέ τά ἀκαδημαϊκά κριτήρια ἐθνικοφροσύνης. Πολλοί ἀναγνώστες μάλιστα θαύμασαν τό θάρρος, τήν καταγγελτική τόλμη καί τήν πολιτική ἀνεξιθρησκεία τῆς συμπαθοῦς καί σοβαρῆς δημοσιογράφου. Καί τά πράγματα θά ἦταν ὄντως ἔτσι ἐάν ἡ κα Χαρτουλάρη δέν συνέχιζε μέ τήν ἐπόμενη φράση της, ἀμέσως μετά, φράση ἡ ὁποία ἀδυνατίζει ὅλη τή στιβαρότητα —καί ἐν πολλοῖς— τῆ σοβαρότητα τοῦ ἐπιχειρήματός της. Γράφει: «Κι ἄς μὴν ὑπῆρχαν ἴχνη τῆς καταγωγῆς τοῦ συγγραφέα στά ὑπό κρίσιν ποιήματά του» (sic!). Ἀφήνω τό γεγονός πῶς ἴχνη τῆς καταγωγῆς τοῦ Μέσκου ὑπάρχουν διάχυτα —καί εὐτυχῶς— σέ ὅλο τό ἔργο του γιά ὅσους θέλουν νά τά ἀνιχνεύουν καί εἶναι σέ θέση νά τά ἐκτιμοῦν ὅπως τούς πρέπει. Τά ἴχνη αὐτά γιά ὅσους θέλουν νά γνωρίζουν ἀνιχνεύονται τόσο στή γλώσσα καί τῆ θεματική, ὅσο καί στό ὕφος τῶν κειμένων του.

Ἄλλά τό θέμα μας εἶναι ἄλλο: πρέπει νά εἶναι κανεῖς κρυμμένος Σλαβομακεδόνας, μουσουλμάνος, Ἑβραῖος, καθολικός... προκειμένου νά βραβευθεῖ ἀπό τίς ἐπιτροπές τῆς Ἀθήνας πού μετροῦν ἀκόμη τήν ἐθνικοφροσύνη τῶν λογοτεχνῶν μας; Ἐάν δέν εἶναι κάποιος «ἀμιγῆς» Ἕλληνας —ὅπως ἴσως μόνον ὁ Παπαρρηγόπουλος καί οἱ σύν αὐτῶ ἀντιλαμβάνονται— καί εἶναι καλός λογοτέχνης δέν δικαιούται κρατικό βραβεῖο γιά τό ἔργο του; Τά κρατικά βραβεῖα δίνονται γιά τήν καταγωγή καί τό ἔργο ἢ μόνο γιά τό ἔργο; Τό ἔργο ἑνός μὴ «ἀμιγοῦς» Ἕλληνα δέ δικαιούται νά φέρεי τά ἴχνη τῆς καταγωγῆς του; Ἡ πρέπει κανεῖς νά λογοκρίνει τό ἴδιο τό ἔργο του προκειμένου νά ἀξιωθεῖ ἑνός κρατικοῦ βραβείου; (βλ. περίπτωση Μυριβήλη). ²

Ἡ συζήτηση αὐτή, διεξάγεται καί ἀναγκαστικά προσλαμβάνεται στό πλαίσιο τῶν ἡμερῶν μας, ἐξαιρετικά ὑποπτῶν καί εὐαίσθητων ἡμερῶν γιά τήν ἀπονομή πιστοποιητικῶν ἐθνικοφροσύνης, μέ τήν ἔξαρση τοῦ ἐθνικισμοῦ καί

1. Δέν ξέρουμε —ἀν καί πολύ θά θέλαμε νά μάθουμε— τον /τούς ἐθνικόφρονα/ες προγραφέα/εῖς. Ἡ σοβαρότητα τοῦ ἐντύπου ἀλλά καί τῆς δημοσιογράφου δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο νά εἶναι ἡ παρατιθέμενη πληροφορία ἀστήρικτη καί ἀβάσιμη φημολογία.

2. Πρὶν χρόνια, ἔξι ἐπιφανεῖς καί «ἀμιγεῖς» Ἕλληνες (γιά ὅσους ἔχουν μνήμη καί δέν ντρέπονται νά τό θυμοῦνται: Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, Μελίνα Μερκούρη, Γιάννης Γεωργιάκης, Ἀριστόβουλος Μάνεσης, Ἐλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Δημήτρης Τσάτσος, βλ. ἐνδεικτικά Ἐλευθεροτυπία, 28 Μαρτίου 1992) εἶχαν συγγράψει ἀνοικτή ἐπιστολή στοὺς 12 τῆς ΕΟΚ μέ ἀφορμή τήν περίπτωση τοῦ ὀνόματος τοῦ κράτους τῆς Μακεδονίας. Σέ ἀντίθεση μέ τήν Σαϊπτηρική ἀποψη περί ὀνοματοθεσίας τό κείμενό τους εἶχε τίτλο: «Ψυχὴ μας εἶναι τό ὄνομά μας». Ἐάν τό ὄνομά τους εἶναι ἡ ψυχὴ τους, τότε ἡ γλώσσα καί ἡ καταγωγὴ κάποιων ἄλλων δέ διακαιοῦνται νά εἶναι τουλάχιστον ἡ δική τους «ψυχὴ»;

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

τῆς ξενοφοβίας στή χώρα μας ἀλλά καί στόν κόσμο γενικότερα. Συνειρμικά, μᾶς θυμίζει τή συζήτηση γιά τή σχολική σημαία καί ποιός θά τή σηκώνει καί, ἐπίσης, προσωπικά μοῦ θυμίζει ἄρθρο Φλαμανδικῆς ἐφημερίδας τοῦ Βελγίου πρό ἐτῶν, ἡ ὁποία ἐξηγοῦσε πώς σέ συγκεκριμένες περιοχές τῆς Φλάνδρας θά ἐπιτρέπεται νά ἀγοράζουν σπίτια μέ κρατικό δάνειο μόνο Φλαμανδοί καί, μάλιστα, οἱ ἐνδιαφερόμενοι πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι εἶναι «καλοί Φλαμανδοί»! Οἱ ἐθνικιστικοί ἄσκοι τοῦ Αἰόλου εἶναι σέ θέση νά παρασύρουν τά πάντα ὅταν ἡ μεζούρα τῆς ἐθνικοφροσύνης μας ὑπερισχύει τῆς νηφάλιας κριτικῆς (περίπτωση κρατικῶν βραβείων) ἢ ὅταν τά πράγματα συζητοῦνται μέν μέ τιμιότητα, μέ ἀπόσταση δέ χιλιομετρική ἢ καί ψυχολογική (θέλω νά ἐλπίζω ὅτι εἶναι ἡ περίπτωση τῆς κας Χαρτουλάρη). Τελικά, ποῦ θά πρέπει νά βραβευθεῖ ὁ Κάφκα, στή Γερμανία ἢ στήν Τσεχοσλοβακία; Ὁ Πῶλ Τσελάν ποῦ; Στή Ρουμανία, τό Ἰσραήλ, στή Γερμανία ἢ στή Γαλλία; Γνωρίζει τό ἀνιστόρητο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν κρατικῶν βραβείων πού ἔρριξε τήν μπόμπα τοῦ σαθροῦ του ἐθνικιστικοῦ ἐπιχειρήματος;

Παρά τό γεγονός ὅτι τό σύγχρονο ἑλληνικό κράτος ἀποτελεῖ ἕνα δημοκρατικά θεμελιωμένο σύστημα πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἐδῶ καί μία εἰκοσιπενταετία, ἐξακολουθεῖ νά αἰσθάνεται ἀπειλούμενο ἀπό τό ἐνδεχόμενο ἑνός πολιτισμικοῦ πλουραλισμοῦ πού ὑπῆρχε ἀνέκαθεν στό ἐσωτερικό του καί μοιάζει νά φοβᾶται κάποιους ἀόριστους —καί ἐν πολλοῖς ἀόρατους— κινδύνους. Ἐπιμένει, ἔτσι, ιδίως σέ ζητήματα ὅπως αὐτό τῶν κρατικῶν βραβείων νά κατευθύνεται πρός ἕναν ἐθνοκεντρικό καί πολλαπλῶς ἐπικίνδυνο προσανατολισμό, ἀρνούμενο νά ἀποδεχθεῖ τήν πολιτισμική ἑτερογένεια ὡς μοχλό, καταλύτη καί παράγοντα δυναμικῆς ἐξέλιξης καί ἐμπλουτισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καί συνακόλουθα καί τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Ἐπειδή τά κρατικά βραβεῖα εἶναι θεσμός καί ὄχι «μιά τσογλανοπαρέα πού κάνει κριτική»,³ τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὀφείλουν (ἐάν πιστεύουν βεβαίως ὅτι ὑπόκεινται ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες πολίτες —«ἀμιγεῖς» ἢ ὄχι, ἀδιάφορο— σέ ἔλεγχο καί δημόσια κριτική) νά δώσουν μία ἐξήγηση στά ὅσα τραγικά ἀπίστευτα ἢ κα Χαρτουλάρη κατήγγειλε στό κείμενό της.

Ἑλένη Χοντολίδου

3. Διονύσης Σαββόπουλος
Ὁ Ἀριστοφάνης πού γύρισε
ἀπό τά θυμαράκια.

Ο «ΛΑΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ «ΛΑΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ»

Ἡ ἡ λαθραία ὑποκατάσταση τῆς βούλησης τοῦ πολίτη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ πιστοῦ

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

ΤἩ προαιρετικὴ ἀναγραφὴ τοῦ θρησκευμά-
τος στίς ταυτότητες καὶ ἡ ἐπανεξέταση
τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ πολιτικῆς

ὁ ζήτημα τῆς προαιρετικῆς ἀναγραφῆς τοῦ θρη-
σκευμάτος στίς ταυτότητες μαζί μὲ τίς πολιτικὲς καὶ
θεσμικὲς προεκτάσεις του (τὴν παρατεταμένη ἔνταση
στὶς σχέσεις κυβέρνησης καὶ ἱεραρχίας, τὴν ἔκδοση
ἀποφάσεων ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ Προστασίας Προσωπικῶν
Δεδομένων καὶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, τὴ
διοργάνωση συλλαλητηρίων, τὴ συλλογὴ ὑπογραφῶν
γιά τὴ διενέργεια δημοψηφίσματος, τίς ἀλλεπάλληλες
ἀντικυβερνητικὲς δηλώσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου κ.ἄ.),
ἔκανε φανερό ὅτι ἡ κρίση στίς σχέσεις κράτους καὶ
Ἐκκλησίας δέν εἶναι συγκυριακὴ οὔτε ἐφήμερη, ἀλλὰ
διαρθρωτικὴ καὶ ἀγγίζει, πάντως, σημαντικὲς πτυχές
τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μας ζωῆς.

Ὅλα τὰ σημάδια δείχνουν, μεταξύ ἄλλων, ὅτι οἱ σχέ-
σεις θρησκείας καὶ πολιτικῆς ἀναδιαμορφώνονται, ὅτι
τὸ θρησκευτικὸ δίωμα καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἐκφρά-
σεις του ἀναζητοῦν στὴν Ἑλλάδα, καὶ σέ ὅλο σχεδόν
τόν κόσμο, μιὰ νέα θεσμικὴ ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν κοι-
νωνία καὶ τὸ κράτος ἐνόψει τῶν τρομακτικῶν ἀλλα-
γῶν πού συντελοῦνται στό πολιτισμικὸ καὶ πολιτικὸ
περιβάλλον – μόνο πού οἱ ἀναπροσαρμογές, ἂν καὶ ἀ-
ναγκαῖες, δέν εἶναι οὔτε εὐκολες οὔτε γραμμικές. Εἶ-
ναι ἐξαιρετικὰ ἐπίπονες, μακροχρόνιες, γεμάτες ἀντι-
φάσεις καὶ προκαλοῦν ἀναπάντεχες ἀντιδράσεις ἢ σκο-
ντάφτουν σέ ἀνυπερέβλητα ἐμπόδια.

Τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο πάντως εἶναι ὅτι στίς χώρες μὲ
κοσμικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἐξουσία οἱ σχέσεις θρησκείας
καὶ πολιτικῆς, ὅσο καὶ ἂν ἀναπροσαρμόζονται στὰ νέα
δεδομένα, εἶναι ἀναγκασμένες νά κινοῦνται μὲ βάση
τά κανονιστικὰ πρότυπα –ἢ τουλάχιστον νά μὴν τὰ
ἀντιστρατεύονται– οὔτε νά περιφρονοῦν τὰ θεσμικά

πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα διαμορφώθηκαν καὶ διαχωρί-
στηκαν ἢ μίᾳ ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰδικά τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς
Ἑλλάδος καὶ τίς θέσεις πού παίρνει ὁ ἀρχιεπίσκοπος
κ. Χριστόδουλος, ἀπὸ τότε πού ἐξελέγη, θά πρέπει κα-
νεῖς νά παρατηρήσει δύο πράγματα: *πρῶτον*, ὅτι οἱ θέ-
σεις του περιφρονοῦν θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ συνταγ-
ματικοῦ κράτους καὶ τῆς Δημοκρατίας καὶ ἀρνοῦνται
τίς καταστατικὲς σέ μιὰ δημοκρατικὴ κοινωνία σχέσεις
ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας. *Δεύτερον*, ὅτι
ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση ἢ πίστις ὡς στοιχεῖο προσ-
διοριστικὸ μιᾶς συλλογικῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας,
ὅπως ἡ ἑλληνο-ορθόδοξη, δέν εἶναι δυνατόν, πλέον, σέ
μιὰ ἀνοικτὴ πλουραλιστικὴ κοινωνία καὶ σέ ἓνα πλου-
ραλιστικὸ κράτος, πού συμμετέχει στὴ δημιουργία μιᾶς
ὑπερεθνικῆς πολιτικῆς ἐνότητας ὅπως ἡ Ἐυρωπαϊκὴ
Ἔνωση, νά λειτουργεῖ ὡς στοιχεῖο προσδιοριστικὸ τῆς
ἐθνικῆς ταυτότητας ἐνός λαοῦ, ἀλλὰ *μόνον ὡς στοι-
χεῖο προσδιοριστικὸ τῆς συλλογικῆς πολιτισμικῆς ταυ-
τότητάς του*. Τὰ δύο αὐτὰ ἱστορικὰ δεδομένα ἢ ἱεραρ-
χία φαίνεται νά τὰ ἀγνοεῖ, ἢ ὁποῖα διεξάγει ἕναν ἀγῶ-
να ὀπισθοφυλακῆς, ἐκμεταλλεῦμενη μὲ ἐπιχειρήματα
σκοριασμένα μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκῆ γιὰ τίς Ἐκκλη-
σίες καὶ τὴ θρησκεία ἱστορικὴ περίοδο.

Τὰ αὐτονόητα ἢ οἱ θεσμικὲς συνέπειες τοῦ δια-
χωρισμοῦ τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Τὰ
χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνός συνταγματι-
κοῦ, «κοσμικοῦ κράτους»

Ἡ χειραφέτηση ἢ αὐτονόμηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπὸ
τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, μὲ τὴ δύση τοῦ Μεσαίωνα, με-
τὰ ἀπὸ ἐπαναστατικὲς διαδικασίες, εἶχε ὡς συνέπεια
τὴ διάκριση τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, τὴν
ἐμφάνιση καὶ πρόσληψή τους ὡς πρακτικὲς καὶ δικαιο-

δοσίες διακριτές και διαφορετικές. Η Έκκλησία απαγοιστρώθηκε από την κρατική εξουσία και παραιτήθηκε από την αξίωση να ασκεί εξουσία κοσμική και να αναμειγνύεται στις δημόσιες υποθέσεις — αυτό αφορά κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, τον χώρο της Ευρώπης— ενώ η κρατική εξουσία οικοδομήθηκε και άρχισε να άντλει τή νομιμοποίησή της από τή θέληση των ανθρώπων και όχι του Θεού.

Ο διαχωρισμός τής εκκλησιαστικής από τήν πολιτική εξουσία οδήγησε και σε μιά διαφορετική αναπαράσταση των σχέσεων θρησκείας και πολιτικής: ή πρώτη, ως έκφραση τής ατομικής συνείδησης και τής πίστης έγκραταστάθηκε, συμβολικά, στην προσωπική σφαίρα του ατόμου και στην ιδιωτική σφαίρα τής κοινωνίας. Αντιμετωπίστηκε ως υπόθεση κυρίως ιδιωτική ή έσωτερική του προσώπου. Η δεύτερη περιορίστηκε στον χώρο τής κρατικής εξουσίας και στην διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων, χωρίς τυπική δυνατότητα εισδοχής στον ιδιωτικό ή συνειδησιακό χώρο των ατόμων, από τον οποίο αποχωρίστηκε θεσμικά.

Η προηγούμενη διάκριση άντανανκλά και αναπαράγει τον διπλασιασμό τής «άστικής» κοινωνίας σε ιδιωτική και δημόσια και τή θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τό συμβολικό όσο και πραγματικό πρίσμα τής δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Πρόκειται για μιά συμβολική αναπαράσταση τής κοινωνίας, πού έχει όμως πραγματικές συνέπειες και λειτουργεί συστατικά για τήν ίδια, με καθολική ισχύ. Ίσχυει και καταλαμβάνει όλα τά δημοκρατικά πολιτεύματα και όλες, χωρίς εξαίρεση, τς κοινωνίες τής άγορας. Βρίσκει τήν ολοκληρωμένη πολιτική τής μορφή στο έθνικό κράτος, τό οποίο με τή συνταγματική του όργανωση γεννήθηκε ως άρνηση του θεοκρατικού κράτους, των θεόπνευστων αυτοκρατοριών και μετεξελίχθηκε σε δημοκρατικό.

Τό συνταγματικό κράτος έμφανίστηκε και σχεδιάστηκε ως ένα αυθεντικά «πολιτικό ή κοσμικό κράτος», άνεξίθρησκο και άδιάφορο για τς θρησκείες, ένα κράτος πού δέν έχει και δέν του έπιτρέπεται να έχει θρησκευτικές προτιμήσεις και κυρίως δέν στηρίζει ούτε νομιμοποιεί τήν εξουσία του σε υπερβατικές ή θείες δυνάμεις. Τή νομιμοποίησή του τήν άντλει αποκλειστικά από «έγκόσμιες» ή συμβατικές κατασκευές, από «τό έθνος» ή τον «λαό». Οί πολίτες πού τό απαρτίζουν μπορούν έλευθερα να θρησκούνται, τό κράτος όχι. Αποστολή ενός δημοκρατικού κράτους είναι ή προαγωγή, με τρόπο έμπρακτο, αυτού πού ένώνει τους ανθρώπους, τους πολίτες του, πέρα και άνεξάρτητα από αυτό πού τους διακρίνει και τους έπιτρέπει να έχουν διαφορετικές συνειδησιακές επιλογές και να άνήκουν σε διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες.¹

Κοινό γνώρισμα ενός συνταγματικού και δημοκρατικού κράτους είναι, κατά συνέπεια, ή πλήρης «κοσμική» ύποταγή τής Έκκλησίας στο κράτος, με τήν έννοια τής πλήρους αναγνώρισης από τς Έκκλησίες τής αποκλειστικής άρμοδιότητάς του να όρίζει με νόμους

και αποφάσεις του τά του κόσμου τούτου, τά έγκόσμια δηλαδή πράγματα. Η Έκκλησία δέν νομιμοποιείται να άντιπαράθεται, ως εξουσία, στο κράτος. Υπάρχει μόν ως αρχή ή ως όργανωμένη κοινότητα έντός του κράτους με καθορισμένη, όμως, δικαιοδοσία και πεδίο δράσης. Η πολιτική εξουσία, από τή μεριά τής, απαγοιστρώνεται θεσμικά και συνταγματικά από κάθε εκκλησιαστική επίδραση. Τό χειραφετημένο από τήν Έκκλησία κράτος κρατά μιά στάση ουδέτερότητας ή ίσης απόστασης άνέναντι στις Έκκλησίες, διότι όφείλει να σέβεται και να έγγυάται κατ' ίσον τρόπο τήν έλευθερία τής θρησκευτικής συνείδησεως όλων των πιστών χωρίς διάκριση και χωρίς δυνατότητα παρέμβασης στην έλευθερη διαμόρφωση και εκδήλωσή της.²

Μιά σημαντική συνέπεια των δημοκρατικών συνταγματικών εξαγγελιών είναι, έπομένως, ότι ή πολιτική εξουσία νομιμοποιείται να διαχειρίζεται και να ρυθμίζει, κυριαρχικά, με τή νομοθεσία τής, όλα τά έγκόσμια θέματα, όλες τς κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, χωρίς δυνατότητα θεσμικής παρέμβασης τής Έκκλησίας, ενώ ή τελευταία από τή μεριά τής ρυθμίζει με δικούς της κανόνες και πράξεις χωρίς παρέμβαση τής πολιτείας τά του «οίκου» τής, τά των δογμάτων και τά τής διοικήσεως τής. Η θρησκευτική σφαίρα διέπεται από τον νόμο του Θεού και ή κοσμική από τον νόμο των ανθρώπων. Οί δύο διαφορετικές κατηγορίες κανόνων δέν έπιτρέπεται να συγγέονται, διότι υπάγονται σε δύο διαφορετικά βασίλεια: τό ένα στο βασίλειο του Θεού και τό άλλο στο βασίλειο του Κάισαρα.

Τά «κοινά» (ή τς «δημόσιες υποθέσεις»), τά θέματα δηλαδή κοινού ή δημοσίου ενδιαφέροντος, ως ζητήματα τής πολιτικής, τά διαχειρίζεται κατ' αποκλειστικότητα ή πολιτική εξουσία με αποφάσεις και πράξεις του κράτους. Η Έκκλησία, ως έλευθερη συνένωση πιστών προς κοινή λατρεία του Θεού, αναλαμβάνει να διαχειριστεί τά τής λατρείας, τά τής όργανωσης και διοικήσεως τής και ό,τι έχει σχέση με τήν ήθική συμπεριφορά και τή συνείδηση των πιστών, τήν ήθική σχέση τους με τους άλλους και με τον Θεό. Η «πίστη» στο Θεό, έπομένως, άντιμετωπίζεται μέσα από τό πλαίσιο κυρίως ως «ιδιωτική» ή προσωπική υπόθεση του καθενός, ενώ ή λατρεία ως «συλλογική πρακτική» των συνενουμένων ιδιωτών-πιστών, ή οποία συντελείται δημόσια, χωρίς να μεταβάλλεται σε δημόσια υπόθεση, άναζητεί έναν ένδιάμεσο χώρο μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας.

1. Έκτενέστερα βλ. Αντώνης Μανιτάκης, *Οί σχέσεις τής Έκκλησίας με τό κράτος-έθνος στην σκιά των ταυτοτήτων*, Νεφέλη 2000, σ. 101 κ.έ.

2. Για όλα αυτά βλ. τήν έξαιρετική μελέτη του Henri Pena-Ruiz, *Dieu et Marianne, Philosophie de la laïcité*, Presses Universitaires de France, 1999, σ. 18-50, 106-204.

Ἡ θεμελιώδης διάκριση τοῦ πιστοῦ ἀπό τόν πολίτη

Ὁ διαχωρισμός τῆς δημόσιας ἀπό τήν ιδιωτική σφαίρα συμπλέει μέ ἕναν παράλληλο «διπλασιασμό» τοῦ ἀνθρώπου στίς νεωτερικές κοινωνίες σέ «δημόσιο» καί «ιδιωτικό» πρόσωπο, σέ «πολίτη» καί «ιδιώτη» ἢ, ὅπως ὀρίζει τό Σύνταγμά μας στό ἄρθρο 25 παρ. 1Σ, σέ «ἄτομο καί μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου».³ Ὡς ιδιώτης, ὁ ἄνθρωπος εἶναι φορέας μερικῶν βασικῶν δικαιωμάτων, πού ἀφοροῦν τό ἄτομό του, τή συνείδησή του, τήν ἀσφάλειά του, τήν προσωπική του ἐλευθερία ἢ τή ζωή του. Ὡς δημόσιο πρόσωπο ἢ πολίτης εἶναι φορέας πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δικαιωμάτων, μέ βάση τά ὅποια μετέχει στά κοινά, στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς βούλησης καί ἀγωνίζεται νά ἐπηρεάσει τήν πολιτική ἐξουσία καί νά ἱκανοποιήσει δικαιώματα πού ἀφοροῦν τήν κοινωνική του κυρίως ὑπόσταση, τήν ἐργασία του, τήν παιδεία του, τήν ἀσφάλισή του κλπ.

Τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τό ἔχει καί τό ἀσκεῖ ὁ καθένας ὡς ἄτομο ἢ ἄνθρωπος καί συγκεκριμένα ὡς πιστός καί ὄχι ὡς πολίτης. Ἡ διάκριση μεταξύ «πιστοῦ» καί «πολίτη» εἶναι ἀναγκαία καί ἀναπόφευκτη συνέπεια τοῦ συμβολικοῦ διπλασιασμοῦ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας σέ «ιδιωτική» καί «πολιτική» κοινωνία ἢ σέ «πολιτικό κράτος» καί «κοινωνία πολιτῶν». Ἡ διάκριση εἶναι τόσο πραγματική καί ἀποτελεσματική ὅσο καί ἡ διάκριση κράτους καί κοινωνίας. Ἡ θεωρητική τῆς ἄρνηση ἢ ἀγνόησή της δέν εἶναι ἀπλῶς ἐξωπραγματική: ἰσοδυναμεῖ μέ ἄρνηση τῶν φιλελεύθερων προταγμάτων καί περικλείει σπέρματα ὀλοκληρωτισμοῦ.

Ὁ τυπικός αὐτός διαχωρισμός τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν πολιτική, λειτουργήσε ὡς ἕνα σταθερό ἰδεολογικό καί κανονιστικό πρότυπο, μέ βάση τό ὁποῖο κτίστηκε ἡ νεωτερική κοινωνία καί τό συνταγματικό κράτος. Ἀπαντᾶται, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή βασική σύλληψή του σέ ὅλες τίς χώρες μέ συνταγματική δημοκρατική πολιτική ἐξουσία, στίς χώρες δηλαδή πού ἡ ἐξουσία θεμελιώθηκε στή λαϊκή κυριαρχία.

Ἀκόμη καί στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὅπου εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καί ὅπου, μετά τήν κατάρρευση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τή δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν, εἶχε ἐπικρατήσει ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολικὴ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, ὅπως ἦταν ἡ Ἑλλάδα, ἀκόμη καί στίς χώρες αὐτές, ἡ θεμελιώδης διάκριση τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία δέν τέθηκε ὑπὸ ἀμφισβήτησης.

Ἡ ἑλληνική ιδιοτυπία καί ἡ θέση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέσα στήν πολιτεία

Ἀπό τόν θεμελιώδη αὐτό κανόνα δέν ἐξαιρεῖται ἐπομένως ἡ Ἑλλάδα, ὅπως τό ἀποδεικνύει ἐξάλλου ἡ συνταγματική καί ἐκκλησιαστική τῆς ἱστορία. Ἡ ἑλληνική ιδιοτυπία ἐγκτεται, ἀπλῶς, στό γεγονός ὅτι οἱ καταστατικές ἀρχές τῆς πολιτείας δέν ἐγιναν, ἐξαιτίας τῆς πρόοδου τῆς Ἐκκλησίας στό κράτος, ἀπολύτως κατανοητές ἀπό τήν ἱεραρχία οὔτε καί ἀφομοιώθηκαν ἀπό τοὺς πιστοὺς, πού ζοῦσαν μιά συγκεχυμένη κατάσταση.

Μπορεῖ μὲν ἡ Ἐκκλησία τῶν ὀρθόδοξων πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας, νά ὀργανώθηκε ἀπό τό ἴδιο τό ἀνεξάρτητο ἑλληνικό κράτος ὡς Ἐκκλησία προσδεδεμένη στό κράτος καί ἐξοπλισμένη μέ κρατικά ἢ δημόσια προνόμια· μπορεῖ ἡ ἴδια ἢ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νά ἐνστερνίστηκε κατὰ τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, μετά ἀπό προτροπή καί ὀθηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τήν ἐθνική ἀποστολή τοῦ κράτους καί νά μετατράπηκε σέ Ἐκκλησία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.⁴ Δέν ἔπαψε ὅμως, ἂν καί Ἐκκλησία ἐθνική, ὀργανωμένη ὡς κρατικός θεσμός, νά εἶναι, μέ βάση πάντα τή θεμελική διάκριση τῆς θρησκείας ἀπό τήν πολιτική καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία, μιά Ἐκκλησία πού δέν ἀναμειγνύεται στήν πολιτική καί δέν συμμετέχει στήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, πού δέν ἀσκεῖ ἐξουσία οὔτε ἐνδιαφέρεται γι' αὐτήν οὔτε καί παρεμβαίνει, ὡς τέτοια, στίς κρατικές ὑποθέσεις.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου καί 20ου αἰῶνα μιά Ἐκκλησία ὑποταγμένη στό κράτος καί στήν πολιτική ἐξουσία, πού φρόντιζε, ὡστόσο, νά ἀπέχει τῆς πολιτικῆς καί νά τηρεῖ, τυπικά, στάση οὐδέτερη ἀπέναντι στόν κομματικό ἀνταγωνισμό καί στίς ἀντιπαραθέσεις τῶν πολιτικῶν παρατάξεων. Φίλα προσκείμενη ἱστορικά στίς συντηρητικές ἢ φιλοβασιλικές πολιτικές παρατάξεις –ἐξαιτίας κυρίως τῆς Μεγάλης Ἰδέας– καθώς καί στά ἐθνικόφρονα ἢ στά ἐμφορούμενα ἀπό ἐθνοκεντρική ἰδεολογία κόμματα τῆς Δεξιᾶς, ἀπολάμβανε τά προνόμια πού ἀποκόμιζε ἀπό τή θεσμική πρόοδότης τῆς μέ τό κράτος νομιμοποιώντας μέ τόν λόγο της καί τίς εὐλογίες της τίς «ἐθνικές» πολιτικές τοῦ κράτους καί τῆς ἐκάστοτε πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ὁ κλῆρος, πάντως, ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἐθνικῆς Ἐπανάστασης δέν πολιτευόταν, δέν σκέφτηκε ποτέ νά διεκδικήσει π.χ. βουλευτικά ἀξιώματα οὔτε νά ἀναμειχθεῖ φανερά στίς κομματικές ἀντιπαραθέσεις. Κρατοῦσε μιά στάση πολιτικά οὐδέτερη. Ἡ Ἐκκλησία δέν

3. Γιά τή διάκριση αὐτή βλ. Ἀντ. Μανιτάκης, *Τό ὑποκείμενο τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων κατὰ τό ἄρθρο 25 παρ. 1Σ. Ἡ διάσπαση τοῦ ἀνθρώπου σέ ἄτομο καί μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου*, Ἀντ. Σάκκουλας, 1981.

4. Γιά τό θέμα αὐτό ἐκτενέστερα βλ. Ἀντώνης Μανιτάκης, *Οἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μέ τό κράτος-ἔθνος στήν σκιά τῶν ταυτοτήτων*, ὅπ.

είχε λόγο αντίθετο ή διαφορετικό από αυτόν της πολιτικής εξουσίας για τις κρατικές πολιτικές, και μόνο για τις υποθέσεις που την ενδιέφεραν άμεσα ή άπτονταν της διοίκησης ή των περιουσιακών και εκκλησιαστικών θεμάτων διεκδικούσε ρύθμιση ευνοϊκή για την ίδια.

Τό κράτος, αντίθετα, από την εποχή που καθιέρωσε μέ βασιλικό διάταγμα τό 1833 την αυτόνομη οργάνωση και διοίκηση της Ορθόδοξης Έκκλησίας της Ελλάδος, μέχρι τή μεταπολίτευση,⁵ δέν έπαψε νά αναμειγνύεται στό της διοίκησης της Έκκλησίας και νά ενδιαφέρεται για τήν έκλογή του αρχιεπισκόπου και των μελών της Ίεράς Συνόδου. Γι' αυτό και τό αυτοδιοίκητο της Έκκλησίας είναι ένα από τά θεσμικά ζητούμενα για τήν ίδια, ακόμη και σήμερα.

Η ιδιοτυπία πάντως της ελληνικής περίπτωσης έγκαιται, κυρίως, στό γεγονός ότι τά θέματα οργάνωσης και διοίκησης της Έκκλησίας ρυθμίζονται μέ νόμο του κράτους. Ο καταστατικός Χάρτης της Έκκλησίας είχε και έχει νομοθετική ισχύ. Αυτό δημιουργεί μιά σύγχυση ως προς τόν δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα της Έκκλησίας και δημιουργεί αμφιβολίες ως προς τή δημόσια ή ιδιωτική αποστολή της. Κανονικά ή οργάνωση και διοίκηση της Ορθόδοξης Έκκλησίας, ως συνένωσης πιστών, θά έπρεπε νά ρυθμίζεται μέ καταστατικό της ίδιας της Έκκλησίας.

Δέν χωρεί ωστόσο αμφιβολία ότι, παρά τήν οργάνωση της Ορθόδοξης Έκκλησίας ως κρατικού θεσμού, ή πίστη διώνεται ως ατομική υπόθεση του καθενός. Τό ίδιο ισχύει και για τή λατρεία του Θεού στους ναούς, ή οποία γίνεται αντιληπτή και συντελείται, παρά τόν δημόσιο και άνοιχτό χαρακτήρα της και τήν επίσημότητα που παίρνει στις γιορτές, ως έκδήλωση θρησκευτικού συναισθήματος των ορθόδοξων πιστών ή του «λαού του Θεού» και όχι ως επίσημη λατρευτική τελετή της Πολιτείας ή του λαού της, όπως συμβαίνει στα θεοκρατικά καθεστώτα και όπως υποστηρίζουν όρισμένοι στην Ελλάδα. Η ορθοδοξία δέν είναι ή επίσημη θρησκεία του κράτους αλλά ή κρατούσα στην επικράτεια θρησκεία.

Ο δημόσιος χαρακτήρας της λατρείας και ο ιδιωτικός ή κοινωνικός χαρακτήρας της Έκκλησίας των πιστών

Είναι αλήθεια ότι οι ορθόδοξες λατρευτικές τελετές έχουν από τή φύση τους, λόγω του έντονα τελετουργικού τους χαρακτήρα, κυρίως όμως εξαιτίας της «δημόσιας» ή «κοινωνικής» συμμετοχής των πιστών στις λειτουργίες, έναν έκδηλο κοινωνικό χαρακτήρα και μέ αυτή τήν έννοια προσλαμβάνουν μιά δημόσια χροιά. Οι πιστοί, στις ορθόδοξες χώρες, και ιδίως οι γυναίκες, μετέχουν μαζικά στις λειτουργίες και εκκλησιάζονται τακτικά, παρακινούμενοι περισσότερο από μιά κοινωνικο-θρησκευτική υποχρέωση⁶ παρά από τήν πίστη και

τήν ανάγκη έσωτερικής επικοινωνίας μέ τόν Θεό. Δέν προσέρχονται στον ναό τόσο για νά προσευχηθούν όσο για νά συμμετάσχουν σε μιά συλλογική λατρευτική έκδήλωση και νά δηλώσουν δημόσια και άνοιχτά, ενώπιον Θεού και ανθρώπων –και περισσότερο ενώπιον των ανθρώπων– τήν πίστη τους στον κοινό της πόλης Θεό.

Ο δημόσιος, επομένως, χαρακτήρας της ορθόδοξης λατρείας πηγάζει από τόν συλλογικό και έντονα τελετουργικό της χαρακτήρα και όχι από κάποια επίσημη ή κρατική αναγνώριση της ορθόδοξης λατρείας ως λατρείας κρατικής ή του ορθόδοξου δόγματος ως θρησκείας του κράτους. Μέ αυτή τήν έννοια, και γι' αυτούς τους λόγους, ή Ορθόδοξη Έκκλησία της Ελλάδος, άν και «διοικητικό» δημιούργημα του ίδιου του κράτους και θεσμός κρατικός ή δημόσιος, δέν μπορεί ωστόσο νά χαρακτηριστεί Έκκλησία κρατική ή του κράτους ούτε είναι δυνατόν νά υποστηριχθεί σοβαρά ότι ή ορθοδοξία είναι ή επίσημη θρησκεία του κράτους ή ότι τό κράτος είναι ορθόδοξο.

Από τά πρώτα επαναστατικά συντάγματα διακηρύχθηκε μέ τρόπο πανηγυρικό τόσο ή θρησκευτική ελευθερία, ως ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αλλά και ως ελευθερία της λατρείας όλων των θρησκευμάτων, όσο και ή άνεξιθρησκία του κράτους. Η συνταγματική αναγνώριση της ορθόδοξης πίστης ως θρησκείας της «επικράτειας» δέν σήμαινε –όπως άλλωστε άποσαφηνίστηκε– θρησκεία του κράτους αλλά άποτελούν επίσημη αναγνώριση του πασιδηλου γεγονότος ότι ή Ανατολική Ορθόδοξη Έκκλησία ήταν ή επικρατούσα στην χώρα θρησκεία, έπειδή τήν άκολουθούσε ή συντριπτική πλειοψηφία του λαού. Ακόμη και άν δεχτούμε ότι τό «επικρατούσα» δέν είναι περιγραφική έννοια αλλά έχει κανονιστική σημασία και αναγνωρίζει κάποιο προβάδισμα της Ορθόδοξης Έκκλησίας έναντι των άλλων Έκκλησιών, και πάλι ο χαρακτηρισμός αυτός δέν αλλάζει τή νομική κατάσταση και τή θεσμική θέση της στην Πολιτεία, ως κοινότητας, πρωταρχικά, πιστών.

Οι δοξολογίες, οι εθνικές γιορτές, που εορτάζονται ως θρησκευτικές, οι άργιες και οι θρησκευτικές τελετουργίες στα έγκαίνια δημόσιων υπηρεσιών ή κατά τήν έναρξη λειτουργίας κρατικών οργάνων, όπως π.χ. της Βουλής, όλα αυτά έχουν μέν έναν τεράστιο συμβολι-

5. Για τή σχέση της Έκκλησίας μέ τά κόμματα και τις θέσεις των δεύτερων άπέναντί της, ιδίως μετά τή μεταπολίτευση, βλ. τή μελέτη της Βασιλικής Γεωργιάδου, «Κοσμικό κράτος και ορθόδοξη Έκκλησία: σχέσεις θρησκείας, κοινωνίας, και πολιτικής στη μεταπολίτευση» στο Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994, Θεμέλιο 1996, σ. 245-286.

6. Τή θεώρηση της ορθόδοξιας ως δίωμα κοινωνικό και πρωταρχικά ως κοινότητα πιστών τονίζει και ή Β. Γεωργιάδου, ό.π., σ. 261, 272, 284.

σμό καί μαζική ἀπήχηση στόν λαό, στεροῦνται ὅμως κάθε εἶδους νομικῆς κανονιστικότητας καί δέν εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευτοῦν ὡς ἀπόδειξη ὅτι ἡ ὀρθόδοξία εἶναι «ἐπίσημη» θρησκεία τοῦ κράτους ἢ ὅτι τό κράτος θρησκευέται. Τό τελευταῖο θά ἐρχόταν ἐξάλλου σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τίς συνταγματικές ἐπιταγές περί θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί ἀνεξιθρησκίας τοῦ κράτους. Οἱ ἐπίσημες τελετές ἐπενδύονται μέ θρησκευτικό μανδύα, διότι τοῦτο ἀνταποκρίνεται, ἀλλά, στό θρησκευτικό συναίσθημα τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀπό τά προηγούμενα συνάγεται ὅτι ὁ ἔντονα συλλογικός καί τελετουργικός χαρακτήρας τῆς ὀρθόδοξης δημόσιας λατρείας δημιουργεῖ μέν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ὀρθόδοξη πίστη καί Ἐκκλησία κατέχει στήν Ἑλλάδα μιά περίοπτη θέση στή δημόσια σφαῖρα, ἡ «δημοσιότητα» ὅμως αὐτή δέν εἶναι σέ θέση νά ἀκρωσίσει τά κανονιστικά καί συνταγματικά προτάγματα, πού ἔχουν καθιερωθεῖ καί συγκροτοῦν τή θρησκευτική πραγματικότητα καί τή συλλογική θρησκευτική συνείδηση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας: θρησκεία καί πολιτική καταλαμβάνουν στήν κοινωνική πραγματικότητα χώρους διακριτούς καί ξεχωριστούς, ἡ πολιτική ἐξουσία εἶναι δομημένη αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τήν οικονομική καί ἀπό κάθε ἐκκλησιαστική ἐξουσία. Ἡ Ἐκκλησία παραμένει παρὸς τά κρατικά προνόμια μέ τά ὅποια ἔχει ἐξοπλιστεῖ καί τή λαμπρή, τελετουργική εἰσοδό της στή δημόσια σφαῖρα, θεσμός πού ὀργανικά ἀνήκει στήν (ιδιωτική) κοινωνία καί ὄχι στό κράτος.

Ἡ ἀνεπίτρεπτη ὑποκατάσταση τοῦ λαοῦ τῆς πολιτείας ἀπό τόν «λαό τοῦ Θεοῦ» καί ἡ παρουσίαση τῶν δηλώσεων πίστεως ὡς δηλώσεων πολιτικοῦ φρονήματος

Ἀκόμη καί στήν ὀρθόδοξη Ἑλλάδα ἰσχύουν καί ἐφαρμόζονται, ἐπομένως, μέ ἔννομες καί ὁρατές συνέπειες οἱ θεμελιώδεις ἀρχές πού ἀναφέραμε προηγουμένως. Αὐτές τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς Δημοκρατίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος καί ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγνόησαν ἐπιδεικτικά καί ἀσυγχώρητα καί τίς περιφρόνησαν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα κατά τή συλλογή ὑπογραφῶν γιά τή διενέργεια δημοψηφίσματος. Πρόκειται κυρίως γιά τή σαφή διάκριση τοῦ πιστοῦ ἀπό τόν πολίτη, τῆς πίστεως ἀπό τό πολιτικό φρόνημα.

Ἡ ἐμφανής σύγχυση τῶν δύο αὐτῶν διακριτῶν ιδιοτήτων δέν δηλώνει ἀπλῶς ἀγνοία τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς Δημοκρατίας καί τῆς κράτους δικαίου, δηλώνει παράλληλα περιφρόνηση ἢ, στήν καλύτερη περίπτωση, ἀλλοιωμένη ἀντίληψη τοῦ νοήματος καί τῆς σημασίας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Οἱ δύο διακριτές σέ μιά δημοκρατική κοινωνία ιδιότητες, ἐκείνη τοῦ πιστοῦ καί ἐκείνη τοῦ πολίτη, φαίνεται ὅτι στή συνείδηση τῶν πιστῶν καί τῆς Ἱεραρχίας ἀλλά καί πολλῶν κοσμικῶν ταυτίζονται. Καί αὐτό

φάνηκε κατά τή συλλογή τῶν ὑπογραφῶν γιά τή διενέργεια δημοψηφίσματος, ὅπου δέν διευκρινίστηκε ἄν τό αἴτημα πού ὑποβάλλεται ἀπό τήν Ἱεραρχία γιά τήν προαιρετική ἀναγραφή τοῦ θρησκευματος ἐκφράζει τή βούληση τῶν ὀρθόδοξων πιστῶν ἢ τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν.

Διερωτᾶται δηλαδή κανεῖς ἄν ἡ συλλογή τῶν ὑπογραφῶν ἐγινε ἀπό «πιστούς», οἱ ὅποιοι κλήθηκαν μέ τήν ὑπογραφή τους νά δηλώσουν καί διατρανώσουν τήν ιδιωτική τους πίστη, ἢ ἀπό «πολίτες» πού ἐγκάλεσαν τήν κυβέρνηση καί τήν κυβερνητική πλειοψηφία γιά προσβολή τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων μερίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡς τί ἐκδήλωσαν τή βούλησή τους οἱ ὑπογράφοντες, ὡς μέλη μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας, τῆς πολυπληθέστερης πού ὑπάρχει στή χώρα ἢ ὡς πολίτες πού ἐπιδιώκουν νά ἐπιβάλλουν τήν πλειοψηφική βούλησή τους σέ ὀλόκληρη τόν λαό; Τί δηλώνουν οἱ ὑπογράφες τους, θρησκευτικές πεποιθήσεις ἢ πολιτική βούληση; Ἄν ἐκφράζουν πολιτική βούληση καί ἐνεργοῦν ὡς πολίτες, τότε ἀθέμιτα καί ἀντισυνταγματικά τήν ἐκμαίευσαν οἱ ἱεράρχες. Τέτοια δικαιοδοσία δέν ἔχουν οὔτε ἀπό τοὺς νόμους οὔτε ἀπό τό Σύνταγμα οἱ ἐκκλησιαστικοί ἀρχόντες καί οἱ θρησκευτικοί ἡγέτες, οἱ ὅποιοι διαχειρίζονται τήν πίστη καί ὄχι τήν πολιτική βούληση ἢ τίς ψήφους τῶν πιστῶν. Ἡ Ἱεραρχία καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶναι ἐκπρόσωποι τῆς πολυπληθέστερης στή χώρα θρησκευτικῆς κοινότητας καί ὄχι θεῖοι οὔτε ἱστορικοί ἐκπρόσωποι τοῦ ἔθνους καί τοῦ λαοῦ.

Ἄν τά τρία ἑκατομμύρια τῶν ὑπογραφῶν ἀντιπροσωπεύουν ψηφοφόρους ἢ ψήφους, καί ἄρα ἐκφράζουν πολιτική βούληση, τότε ἡ Ἱεραρχία ἐνήργησε ὡς σφετεριστῆς τῆς λαϊκῆς βούλησης καί παραπλάνησε τοὺς πιστούς. Διότι βάπτισε τήν πίστη πολιτική βούληση καί μετέτρεψε ἀθέμιτα τοὺς πιστούς σέ ψηφοφόρους, μετέτρεψε τήν πίστη σέ πολιτικό φρόνημα ἐκδιάζοντας τήν πολιτική ἐξουσία καί παίζοντας πολιτικά παιγνίδια.

Ἡ ἐπίκληση τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἔθνους γιά τή δικαιολόγηση ἀποφάσεων τῆς Ἱεραρχίας ὑποδηλώνει ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές ἐκλαμβάνουν τόν ἑαυτό τους ὡς ἐκπρόσωπο τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἔθνους καί ὅτι νομιμοποιοῦνται νά ἐνεργοῦν καί νά ἀποφασίζουν στό ὄνομά τους. Μέ βάση τήν ἀντίληψη αὐτή δέν θά πρέπει νά προκαλεῖ ἀπορία τό γεγονός ὅτι οἱ ναοί μετατρέπονται ἀπό χώροι σύναξης τῶν πιστῶν γιά τή λατρεία τοῦ Θεοῦ σέ χώρους συγκέντρωσης πολιτῶν γιά τήν πολιτική ἔκφραση καί διεκδίκηση αἰτημάτων τους καί ἀσκησης πίεσης στό κοινοβούλιο καί στήν κυβέρνηση, μέ σκοπό τήν υἱοθέτηση νόμων οἱ ὅποιοι νά ικανοποιοῦν τίς ἐθνοθρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Ἡ σύγχυση πολιτικῆς καί θρησκείας στίς ἀποφάσεις καί στοὺς λόγους τοῦ κ. Χριστόδουλου δείχνει τήν σύγχυση στήν ὁποία διατελοῦν ὀρισμένοι ἱεράρχες γιά τή σχέση Ἐκκλησίας καί δημοκρατίας. Ὡς φορέας ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος καί θρησκευτικός ἡγέτης, ὁ

ἀρχιεπίσκοπος νομιμοποιεῖται νά ἐκπροσωπεῖ μόνον τοὺς ὀρθόδοξους πιστοὺς, πού κατοικοῦν στήν ἑλληνική ἐπικράτεια καί ὄχι τόν ἑλληνικό λαό ἢ τοὺς Ἕλληνες πολίτες. Ὁ ἑλληνικός λαός καί οἱ πολίτες ἐκπροσωποῦνται νόμιμα ἀπό τὰ κόμματα καί τοὺς βουλευτές τους, τοὺς ἀντιπροσώπους τους στό κοινοβούλιο, πού ἐκλέγονται γιά τόν σκοπό αὐτό καί ἀποφασίζουν γιά τὰ κοινά.

Ἄν δεχόμεσταν ὅτι ἡ Ἱεραρχία ἐκπροσωπεῖ καί τόν ἑλληνικό λαό, ἐπειδή στήν πλειοψηφία του ἀποτελεῖται ἀπό ὀρθόδοξους πιστοὺς, θά ἔπρεπε νά δεχτοῦμε ὅτι στήν Ἑλληνική Δημοκρατία ἔχουμε δύο ἀντιπροσωπευτικά σώματα: τήν Ἱεραρχία καί τό κοινοβούλιο. Καί ὅτι οἱ νόμοι πού ἀφοροῦν τοὺς Ἕλληνες ὀρθόδοξους πιστοὺς θά ἔπρεπε νά ἔχουν καί τή συγκατάθεση τῆς Ἐκκλησίας! Πολιτική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία θά διέθεταν τότε ἰσότημη ἀντιπροσωπευτική δύναμη, κάτι πού κανένα δημοκρατικό πολίτευμα δέν ἀνέχεται οὔτε ἐπιτρέπει.

Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ, κοσμικῆς καί συνταγματικῆς ἔννοιας, λαοῦ, ὡς συνόλου ἴσων καί ἐλευθερῶν πολιτῶν ἀπό τή θεολογική ἔννοια τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς συνόλου πιστῶν, εἶναι πλήρης. Καί ἡ ἀποδοχή τῆς ὑποκατάστασης αὐτῆς ὀδηγεῖ σέ ἀνησυχητική καί ἐπικίνδυνη νόθευση τῆς Δημοκρατίας.

Ὁ λαός ἀπαρτίζεται ἀπό τοὺς πολίτες καί οἱ πολίτες συγκροτοῦν μιά ἐνότητα ἀδιαφοροποίητη καί ἕνα σύνολο ἀδιάσπαστο, πού δέν ἐπιδέχεται διακρίσεις οὔτε διαφοροποιήσεις οὔτε χωρίζεται σέ ὁμάδες ὅταν πρόκειται νά ἀποφασίσει καί νά ἐκδηλώσει τή βούλησή του. Ἡ βούλησή του μετράει καί ὑπολογίζεται ὡς βούληση τοῦ λαοῦ συνολικά, μόνον ὅταν ἐκδηλώνεται ὡς θέληση τοῦ συνόλου καί ὅταν ἐκφραστεῖ ὡς ἐνότητα. Ἡ ἐνότητα τοῦ λαοῦ βασίζεται στήν πολιτική ἰσότητα καί στήν ἰσότητα δικαιωμάτων, καί ἡ πολιτική ἰσότητα ἀγνοεῖ τίς διαφοροποιήσεις πού διακρίνουν τοὺς ἀνθρώπους στήν ἰδιωτική σφαῖρα (φτωχοί, πλούσιοι, μισθωτοί ἢ ἐργοδότες, ἀγρότες ἢ ἐργάτες, πιστοί ἢ ἀπιστοί, ἄνδρες ἢ γυναῖκες).

Ἡ πίστη ξεχωρίζει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς διακρίνει, γι' αὐτό καί οἱ πιστοί, ὡς φορεῖς τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἐκδηλώνουν τήν πίστη τους στήν ἰδιωτική, τήν προσωπική τους ζωή, σέ διάκριση καί ἀντιδιαστολή πρὸς τή δημόσια, πού εἶναι σφαῖρα κοινή γιά ὅλους. Ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη, τοῦ μέλους ἑνὸς ἐνιαίου λαοῦ, ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους σέ ἕναν κοινό σκοπό. Δηλώνει τόν ἄνθρωπο, πού γίνεται ἀντιληπτός στήν οἰκουμενικότητά του, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἰδιαίτερες, τίς προσωπικές του προτιμήσεις ἢ πεποιθήσεις. Γιά τόν λόγο αὐτό, οἱ «πιστοί» δέν νομιμοποιοῦνται, ὡς ἰδιῶτες, ὅσο πολυάριθμοι καί ἂν εἶναι, νά θέλουν νά ἐπιβάλλουν τήν ἰδιωτική τους θέληση στό σύνολο τοῦ λαοῦ, ὑποκαθιστώντας τοὺς πολίτες καί ἀγνοώντας ἢ περιφρονώντας τίς ἀποφάσεις τίς ὁποῖες ἔχουν λάβει οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ ἐνεργώντας κατ' ἐντολήν τους.

Σέ ἕνα φιλελεύθερο καί δημοκρατικό κράτος ἡ κοινή διαβίωση θά πρέπει νά ἐξασφαλίζει σέ ὅλους καί ἐξίσου τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης καί τήν ἰσότητα στόν νόμο. Ἡ συνείδηση τοῦ καθενός δέν ὑπόκειται σέ κανέναν ἄλλο νόμο καί σέ κανέναν ἄλλο καταναγκασμό πέρα ἀπό αὐτόν πού θέτει ἡ ἴδια ἡ συνείδηση στόν ἑαυτόν της. Ἡ ἰσότητα δικαιωμάτων δέν συμβιβάζεται μέ τήν προνομιακή μεταχείριση ἢ ἐπικράτηση μιάς πίστεως ἢ ἐνός πιστεύω πάνω σέ ἄλλες πεποιθήσεις. Ἀποκλείει ἀκόμη καί τήν ἀναγωγή μιάς συγκεκριμένης πίστεως ἢ ἐνός δόγματος σέ δόγμα κοινό, σέ πίστη ἐθνική. Στή δημοκρατία ὀρισμένοι, ὅσο πολυπληθεῖς καί ἂν εἶναι, δέν μποροῦν νά ἐπιβάλλουν σέ ὅλους τίς ἰδεολογικές ἢ συνειδησιακές τους προτιμήσεις. Ἡ δημόσια ἐξουσία ἀνήκει σέ ὅλους καί θεμελιώνει δεσμούς πού ἐνώνουν τοὺς ἀνθρώπους.⁷

Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινότητα ἢ συνένωση πιστῶν ἀποτελεῖ μιά διακριτή κοινωνική ὁμάδα, ἡ ὁποία ἐντάσσεται σέ ἕνα ὀργανωμένο πολιτικά σύνολο καί ὑποτάσσεται στήν πολιτική ἐξουσία πού αὐτό τό σύνολο συγκροτεῖ, ἐπειδή ἀποτελεῖ τήν κοινή ἐξουσία ὅλων τῶν πολιτῶν. Ἀκόμη καί ὅταν μιά κοινότητα τῶν πιστῶν, ὅπως συμβαίνει μέ τήν ἑλληνο-ορθόδοξη ἀντιπροσωπεύει τή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ λαοῦ, ὁ πλειοψηφικός της χαρακτήρας δέν τῆς προοδίδει κανένα πολιτικό δικαίωμα οὔτε κοινωνικό προνόμιο, ἐφόσον μάλιστα κατοχυρώνεται συνταγματικά τόσο ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης ὅσο καί ἡ ἰσονομία καί ἰσοπολιτεία.

Ἡ Ἐκκλησία ὀργανώνει τοὺς πιστοὺς καί φροντίζει τά τῆς πίστεως τους μέ κανόνες πού ἐκδίδει ἡ ἴδια. Ἡ πολιτεία φροντίζει τόσο γιά τοὺς πιστοὺς ὅλων τῶν δογμάτων ἢ καί γιά τοὺς μὴ πιστοὺς, γιά τὰ κοινά τους προβλήματα ἢ θέματα, τά ὁποῖα ρυθμίζει κατ' ἴσον τρόπο, χωρὶς διακρίσεις καί χωρὶς νά προσβάλλει τήν προσωπική τους ἐλευθερία. Τοὺς ἀντιμετωπίζει ὅλους ὡς πολίτες, μέ ἴσα δικαιώματα, σεβόμενη τίς προσωπικές τους πεποιθήσεις καί τήν αὐτονομία τῆς προσωπικῆς τους ζωῆς.

Ἡ θρησκεία στό κοσμικό κράτος ζεῖ ἀνενόχλητη τήν δική της ζωή, χωρὶς νά ἀντιπαρατίθεται ἢ νά ἀνταγωνίζεται ὡς Ἐκκλησία τήν πολιτική ἐξουσία ἢ τήν πολιτεία, ὑπὸ τῆ στέγη τῆς ὁποίας ἀπολαμβάνει πλήρη καί ἰσότημη ἐλευθερία.

Συμπέρασμα: καί πάλι γιά τή διάκριση δημόσιας καί ἰδιωτικῆς σφαίρας καί γιά τήν ἀνάγκη θεώρησης τῆς ὀρθοδοξίας ὡς πολιτιστικῆς συνιστώσας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας

Χρειάζεται ἴσως, τελειώνοντας, νά ἐπαναλάβουμε συνοπτικά τή βασική θέση αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου: στή δημό-

7. Γιά τίς σχέσεις θρησκείας καί πολιτικῆς σέ ἕνα δημοκρατικό κράτος βλ. τίς ὠραίες σελίδες τοῦ Henri Pena-Ruiz, ὁ.π., σ. 18-50, 155-191.

σια σφαίρα ἀνήκει ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἄτομα συνολικά ὡς μέλη μιᾶς πολιτικῆς κοινωνίας ἢ ἐνός ὀργανωμένου πολιτικά κοινωνικοῦ συνόλου. Στήν ιδιωτική σφαίρα ὑπάγεται ὅ,τι ἀφορᾷ ἓνα ἄτομο μεμονωμένα ἢ περισσότερους, ἐλεύθερα συνενούμενους σέ μιᾶ κοινότητα ἀνθρώπων ἢ σέ μιᾶ ἔνωση, σέ μιᾶ ὁμολογία κλπ.⁸ Ὁ συλλογικός χαρακτήρας μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας ἢ μιᾶς ὁμολογίας καί ἡ ἐνδεχόμενη δημόσια, κρατική ἀναγνώρισή της ὡς δημόσιου ἢ κρατικοῦ θεσμοῦ, ὅπως συμβαίνει μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, δέν μετατάσσει τή συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα ἀπό τήν ιδιωτική σφαίρα στή δημόσια, ἀπό τή σφαίρα τῆς προσωπικῆς πραγμάτωσης καί τῶν προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων στή σφαίρα τῶν δημόσιων ἢ κοινῶν ὑποθέσεων καί τῶν κοινῶν συμφερόντων. «Τό νά θεωρεῖ κανεῖς τή θρησκεία ἀπό νομική ἀποψη ὡς ὑπόθεση ιδιωτική δέν σημαίνει ὅτι παραγνωρίζει τή συλλογική ἢ κοινωνική διάσταση τῆς θρησκείας. Ἀπορρίπτει, ἀπλῶς, τήν ἄλωση τῆς δημόσιας σφαίρας ἀπό ἓνα συγκεκριμένο “πιστεύω” καί διατηρεῖ τήν οὐδετερότητα τῆς πολιτείας ἀπέναντι στίς θρησκείες καί στούς πιστούς κάθε κατηγορίας»,⁹ καθώς καί τήν ἐξουσία της νά ἀποφασίζει γιά τό κοινό καλό στό ὄνομα καί γιά τό συμφέρον ὄλων τῶν πολιτῶν.

Τίς θεσμικές αὐτές ἀλήθειες φαίνεται πῶς δέν κατανοεῖ ἡ Ἱεραρχία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλά-

δος. Ἀγωνίζεται, δικαιολογημένα καί δικαιωματικά, γιά τή δημόσια ἀναγνώριση τῆς συλλογικῆς ταυτότητας ἢ ἰδιοπροσωπίας τῆς ἑλληνορθόδοξης πίστεως καί λατρείας. Σέ μιᾶ ἐποχή ἀναγνώρισης καί κοινωνικῆς ἀνάδειξης τῶν συλλογικῶν ταυτοτήτων, ἡ διαφύλαξη καί ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τῆς ἑλληνο-ορθόδοξης συλλογικῆς ταυτότητας ἀποτελοῦν ἐπιδιώξεις θεμιτές καί ἀναγκαῖες. Ὅμως οἱ θρησκευτικές συλλογικές ταυτότητες δέν εἶναι δυνατόν πλέον στίς σύγχρονες πολυπολιτισμικές καί ἀνοικτές κοινωνίες, μέ ἀνοικτά τὰ κρατικά σύνορα καί μέ ὑποχώρηση τοῦ κράτους ἔθνους, νά προσδιορίζονται ἐθνικά οὔτε καταναγκαστικά μέ νόμους καί μέ τὰ δεκανίκια τοῦ κράτους. Οἱ θρησκευτικές συλλογικές ταυτότητες διαμορφώνονται, ἐλεύθερα καί ἀνοικτά, μέ ἀλληλεπιδράσεις, μέσα στήν κοινωνία ὡς πολιτισμικά στοιχεῖα.

Μόνον ὡς στοιχεῖο πολιτιστικό ἢ πολιτισμικό τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἢ ἑλληνο-ορθόδοξη παράδοση καί λατρεία μποροῦν νά ἐπιβιώσουν, νά ἀναζωογονηθοῦν καί νά παίξουν ρόλο καθοριστικό στόν διαρκή ἐπαναπροσδιορισμό τῆς ταυτότητας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

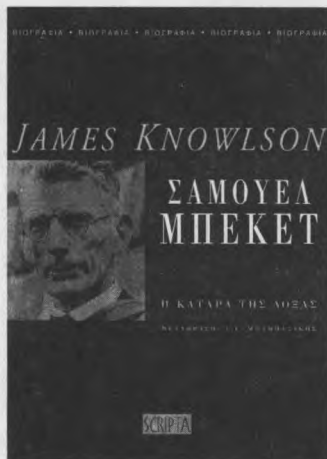
8. Βλ. καί Henri Pena-Ruiz, ὄπ., σ. 79.

9. Στό ἴδιο, σ. 79-80.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΘΕΑΤΡΟ

JAMES KNOWLSON
ΣΑΜΟΥΕΛ ΜΠΕΚΕΤ
Η ΚΑΤΑΡΑ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ
ISBN 960-7909-33-X

SCRIPTA

SAMUEL BECKETT
ΚΑΘΑΡΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ
ISBN 960-7909-34-8

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 3616 528 • FAX: 3616 529 • email: scripta@hellasnet.gr

ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΚΘΕΣΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ» ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

του Κώστα Σταμάτη

Πρίν από λίγο καιρό έγινε γνωστή η «Έκθεση αξιολόγησης» του Άριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ή οποία έκπονήθηκε από άλλοδαπούς πανεπιστημιακούς, που ανήκουν στην «Ένωση Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων» (ΕΥΑ, πρώην CRE). Η οργάνωση αυτή αποτελεί ένα άτυπο όργανο, με συμβουλευτική δραστηριότητα σε θέματα αξιολόγησης ευρωπαϊκών ΑΕΙ. Οι εισηγήσεις της δέν είναι μόν δεσμευτικές για τὰ αξιολογούμενα ΑΕΙ, ωστόσο υποδεικνύουν –μέ αρκετή φορτικότητα μάλιστα– σαφείς κατευθύνσεις ακαδημαϊκής πολιτικής, μέσα στο γενικό πνεῦμα τῆς Διακήρυξης τῆς Μπολόνια καί τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων πού ἔχουν ληφθεῖ ἐν συνεχείᾳ ἀπό τοὺς Ἐυρωπαίους Ὑπουργούς Παιδείας. Ὑπό τό πρῖσμα αὐτό οἱ κεντρικές ἐκτιμήσεις τῆς συγκεκριμένης ἐκθεσης ἀποκοτῶν ἕνα γενικότερο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἀφοροῦν σέ καίρια γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐν γένει.

Ἀπό τὰ γραφόμενα στήν ἐκθεση διαφαίνεται ὅτι οἱ συντάκτες τῆς ἀντιλαμβάνονται τό ρόλο τους ὡς ὄργανο διεκπεραίωσης καί ὑλοποίησης τῶν κατευθύνσεων τῆς Διακήρυξης τῆς Μπολόνια. Αὐτές ὅμως, ὅπως ἴσως εἶναι γνωστό, σέ γενικές γραμμές ἀποκόπτονται ἀποφασιστικά ἀπό τήν ἐυρωπαϊκή πανεπιστημιακή παράδοση τύπου Humboldt.

Εἰδικότερα ἡ ἀξιολόγηση τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου ἀπό μέλη τῆς ἀνωτέρω Ἐνωσης ἐγινε στό πλαίσιο δύο ἐπισκέψεων τους ἐπί τόπου, συνολικῆς διάρκειας μόλις 6 ἡμερῶν. Ἡ ἀξιολόγηση προσμέτρησε, μεταξύ ἄλλων, τή συνολική ἐκθεση αὐτο-αξιολόγησης τοῦ ἴδιου τοῦ ΑΠΘ, ὡς πρὸς τήν ὅποια μάλιστα ἐκφράζεται πολύ θετικά. Κατωτέρω ἐπιχειρεῖται κατ' ἀρχάς μία γενική ἐκτίμηση σχετικά μέ τή συγκεκριμένη ἐκθεση ἀξιολόγησης καί ἀκολούθως ἐπί μέρους ἐκτιμήσεις σχετικά μέ εἰδικότερες τοποθετήσεις πού διαλαμβάνονται στήν ἐκθεση αὐτή.

Ι. Τό γενικό πνεῦμα τῆς ἐκθεσης

Κατά βάση ἡ ἐκθεση διατυπώνει ἀξιολογικές κρίσεις πού τελικό ἀποδέκτη τους ἔχουν μᾶλλον τό Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καί Ἐρησκειμάτων καί πολύ λιγότερο τό ἴδιο τό ΑΠΘ. Αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τίς παντοειδεῖς ἐλλείψεις τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στήν Ἑλλάδα, πού ὀφείλονται προδήλως στήν ἐξαιρετικά

χαμηλή χρηματοδότησή της ἀπό τήν Πολιτεία. Ὅσο καί γιά τομές νομοθετικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἔκθεση ἐκτιμᾷ, ὄχι ἀδίκως, ὅτι στή χώρα ἰσχύει μία ἐξαντλητική πανεπιστημιακή νομοθεσία, ἡ ὁποία περιορίζει τά περιθώρια αὐτόνομης πορείας τῶν ἐπί μέρους ΑΕΙ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὅμως, ἐκφέρεται ἐξ ἀντικειμένου μία πρόταση γιά συνολική νομοθετική μεταβολή, ἡ ὁποία ἀξιώνει μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες τοῦ ἴδιου τοῦ Ὑπουργείου καί ἐν τέλει ἀνήκει στήν ἀρμοδιότητα τοῦ Κοινοβουλίου.

Ὁ πυρήνας τῆς προτεινόμενης νομοθετικῆς μεταβολῆς, στήν ἔκθεση αὐτή, συμπυκνώνεται στήν ἀκόλουθη, προδήλως ἀξιολογική καί καθόλου περιγραφική κρίση. Ὑποτίθεται ἀξιωματικά ὅτι ἡ δημοκρατική αὐτοδιοίκηση τῶν ἐλληνικῶν Πανεπιστημίων, μέ συλλογικά ὄργανα (Σύγκλητο, Γενική Συνέλευση Τμήματος καί Τομέα) πού διαθέτουν τό τεκμήριο ἀρμοδιότητας, ἀποτελεῖ τροχόπεδη στήν ἀποτελεσματική διακυβέρνησή τους. Ἐκτιμᾶται ὅτι τό σύστημα αὐτό ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκη σέ μία παρατακτική συνομάδωση πολυτετημένων ἐστιῶν ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς, χωρίς συνοχή καί κοινό ὄραμα (σ. 9 καί 10 τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου). Μέ «φυγόκεντρος» δυνάμεις καί ἐσωτερικές «ἐντάσεις», πού ἴσως ἀποδεικνύονται παραλυτικές.

Ἡ ἔκθεση φρονεῖ ὅτι παρόμοιο, «ἀποκεντρωμένο» σύστημα διοίκησης βαρύνεται μέ τό μειονέκτημα ὅτι ἐπιτρέπει τήν «εἴσοδο πληθώρας παικτῶν» στίς διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων (σ. 21). Μέ ἀποτέλεσμα νά μειώνεται ἡ ἰκανότητα τοῦ Πανεπιστημίου γιά ἀλλαγὴ ἢ καί νά εὐνοεῖται μία συντεχνιακή νοοτροπία στά μέλη του (σ. 23). Ἐπιτρέπεται συνεπῶς ἡ εἰκασία ὅτι οἱ συντάκτες τῆς ἔκθεσης ἐκλαμβάνουν αὐτή τήν κατάκτηση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ ὡς ἐμπόδιο γιά τήν ἐμφύτευση στό Πανεπιστήμιο μιᾶς ἐξουσιαστικῆς δομῆς ἀντίστοιχῆς πρός τό διευθυντικό δικαίωμα τοῦ ἐργοδότη στίς ἐπιχειρήσεις.

Καίτοι διακριτικά, γίνονται καί κάποιοι ὑπαινιγμοί ὅτι τό ἰσχύον σύστημα στή χώρα ὑποθάλπει ὡς τέτοιο «προελημμένες ἀποφάσεις» στά συλλογικά ὄργανα, τά ὁποία ἐνίοτε ἄγονται καί φέρονται ἀπό ἰσχυρούς παράγοντες μέσα σέ αὐτά. Ἡ ἀκόμη ὅτι εὐνοοῦνται σχέσεις προνομακῆς ὡς πρός τήν χρηματοδότηση Τμημάτων καί ἐρευνῶν βάσει προσωπικῶν ἢ πολιτικῶν συμπαιθιῶν (σ. 12, 13). Οἱ συντάκτες τῆς ἔκθεσης δείχνουν νά πιστεύουν ὅτι παρόμοιες ἐκφάνσεις τῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς ὀφείλονται αἰτιωδῶς στήν ἴδια τή δημοκρατική ἀποκέντρωση τοῦ τρόπου λήψης τῶν ἀποφάσεων. Δέν φαίνεται νά τοὺς ἀπασχολεῖ ἡ σκέψη μή τυχόν παρόμοιες στρεβλώσεις, ὅπου καί ὅποτε, θεδαίως, συμβαίνουν στήν πράξη, γίνονται κατά παράβαση τῆς ἐνδο-ακαδημαϊκῆς δημοκρατίας καί τῆς συνδεόμενης μέ αὐτήν ἴσης ἐλευθερίας τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν.

Ἡ ἔκθεση διατρέχεται ἀπό τήν ἀγχωτική ἀντιπρόταση γιά ἓνα «συγκεντρωτικό» καί ἱεραρχικό πρότυπο διοίκησης (a strong central university leadership/a

narrower and more centrally mandated power structure). Σύμφωνα μέ τό νέο αὐτό πρότυπο, ἡ «ἠγεσία» τοῦ Πανεπιστημίου θά εἶναι μόνη ἀρμόδια νά διαμορφώνει –προφανῶς ἐκ τῶν ἄνω– τήν ἀποστολή καί τό ὄραμα τοῦ Πανεπιστημίου, γιά ὅλα τά μέλη του καί γιά ὅλες τίς ἐκδηλώσεις του (σ. 9, 21). Μέ τρόπο συμπαγή καί δεσμευτικό, πού νά διαχέεται ὑποχρεωτικά ἀκόμη καί στήν ἴδια τήν διδασκαλία ἀπό κάθε μέλος τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας (σελ. 9)! Συγχρόνως προτείνεται ἀνοικτά καί μία ἀνακατανομή τῆς «ισορροπίας ἰσχύος», εἰς βάρος τῆς φοιτητικῆς συμμετοχῆς στά συλλογικά ὄργανα διοίκησης τοῦ Πανεπιστημίου (σ. 17).

Οἱ συντάκτες τῆς ἔκθεσης δέν φαίνεται νά συμμερίζονται τήν ἰδέα ὅτι τό ὑπό ἀναζήτηση «ὄραμα» γιά τό Πανεπιστήμιο πρέπει νά ἀφήνεται στήν ἐλεύθερη διαπάλη τῶν ἰδεῶν, ἀποτελώντας μονίμως ἀντικείμενο ἐναλλακτικῶν προσεγγίσεων. Οἱ ἴδιοι μᾶλλον ὑπολαμβάνουν τό «ὄραμα» αὐτό ὡς κάτι τό ἐντελῶς δεδομένο, περίπου ὡς μονόδρομο, ἀνεπίδεκτο ἀμφισβήτησεων καί «ἐντάσεων». Ὡς κάτι πού μπορεῖ μάλιστα νά ἐπιβληθεῖ κεντρικά ἀπό μία «ἰσχυρή ἠγεσία» τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ προσέγγιση αὐτή δείχνει νά διάκειται δυσμενῶς ὄχι μόνο πρός τή δημοκρατική δομὴ διοίκησης τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλά ἐν τέλει καί πρός τήν ἴδια τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία ὅσων ἐμφοροῦνται ἀπὸ ἄλλο «ὄραμα» γιά τό Πανεπιστήμιο καί τήν ἀνώτατη παιδεία.

Τά ὄραματα γιά κάτι καλύτερο, ὅμως, δέν ἐπιβάλλονται καί δὴ ἐκ τῶν ἄνω καί ἱεραρχικά! Ἀλλά πλάθονται ἀπὸ συμπράττοντες ἐνεργοὺς καί ἰσοτίμους πολίτες. Καί καθίστανται ἐλκυστικά μονάχα χάρις στήν ποιότητα τῶν λόγων πού προβάλλονται πειστικά καί δημοσίως ὑπὲρ αὐτῶν. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς ἔκθεσης εἰσηγεῖται λοιπὸν ἐμμέσως μία μετάλλαξη τῆς στοιχειωδῶς δημοκρατικῆς δομῆς τοῦ ἐλληνικοῦ Πανεπιστημίου σέ οἶονεῖ ἐπιχείρηση καί ἐργοστάσιο, μέ ὑποχρεωτικὴ καί συγκεντρωτικὴ διοίκηση ἐκ τῶν ἄνω. Φαίνεται δύσπιστη ἀκόμη καί γιά τὴν διασφάλιση μιᾶς σφαίρας δημοσιότητας γιά τήν ἐλεύθερη διακίνηση, ἄρα ἐνδεχομένως καί τήν ἀντιπαράθεση, ἰδεῶν γύρω ἀπὸ τήν ἀποστολή τοῦ ἴδιου τοῦ Πανεπιστημίου. Ὡς δικαιολογία προβάλλει τήν κλασικὰ ἀνελεύθερη καί ἀντιδημοκρατικὴν θέση, ὅτι τοῦτο προκαλεῖ «ἐντάσεις» στό ἐσωτερικὸ του.

Ἡ ἰδέα αὐτὴ εὐθυγραμμίζεται ἐν τούτοις μέ τό γενικότερο πνεῦμα πού διαπνέει τὴ Διακήρυξη τῆς Μπολώνια. Πρόκειται γιά τὴν πολιτικὴ καί ἀξιακὴ ἐπιλογή ὅτι τό εὐρωπαϊκὸ πανεπιστήμιο ὀφείλει νά αὐτοθεωρεῖται στό ἐξῆς ὡς ἐπιχειρηματικὴ (entrepreneurial) μονάδα, τόσο στή διδασκαλία καί τὴν ἐρευνα ὅσο καί στήν ἴδια τὴν διοίκησή του. Ὅχι ἀπλῶς ὡς ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα σέ ἐπαφὴ μέ τὸν ἐξωτερικὸ περίγυρο πού συναποτελοῦν οἱ ἐπιχειρήσεις καί ἡ ἀγορὰ ἐργασίας. Ἀλλὰ ὡς κανονικὸς συμπαίκτης στήν ἀγορὰ καί τὰ ἦθη τῆς. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ἡ ἔκθεση ἐμμέ-

ως παροτρύνει τούς πανεπιστημιακούς δασκάλους να συμμετέχουν περισσότερο στα διοικητικά συμβούλια επιχειρήσεων (σ. 13)!

II. Κάποιες ενδιαφέρουσες επί μέρους εκτιμήσεις

Δέν θά ήταν ώστόσο άσκοπο νά αναφερθοῦν ὀρισμένες ἐπί μέρους, κριτικές ἐπισημάνσεις τῆς ἐκθεσης, ὄχι ἀμελητέες, ἐκτιθέμενες κατά τή σειρά πού υἰοθετεῖ ἡ ἴδια ἡ ἐκθεση. Ἀκόμη καί κάποιες ἀπό αὐτές, πάντως, δέν εἶναι καθόλου ἄμοιρες ἀσαφειῶν. Γιά τήν οἰκονομία τοῦ χώρου καί μόνον ἀφήνονται ἀσχολίαστες οἱ θετικές ἐκτιμήσεις τῆς ἀξιολόγησης σχετικά μέ τό ΑΠΘ καί τά ἐπιτεύγματά του.

1. Μάλλον ἀσαφής εἶναι ἡ σκέψη ὅτι τό ΑΠΘ χρειάζεται νά στενέψει κάπως τήν ἐπιστημονική του εὐρύτητα, εὐνοώντας ὀρισμένες γνωστικές περιοχές, ὡς κάτι πού θά καθιστᾶ διακριτή τήν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του. Ἡ σκέψη αὐτή, ὅμως, δέν μοιάζει νά ἐναρμονίζεται ἐπαρκῶς μέ τήν εὐλογία μομφῆς τῆς ἐκθεσης, ὅτι οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες εἶναι ὑποβαθμισμένες στό πλαίσιο τοῦ ΑΠΘ (σ. 7 καί 14 ἀντιστοίχως). Ὁρθή εἶναι, ἀντιθέτως, ἡ ἐκτίμηση ὅτι ἡ φυσιογνωμία τοῦ ΑΠΘ δέν μπορεῖ νά προσδιορίζεται κυρίως βάσει τοῦ ποσοτικοῦ γνωρίσματος ὅτι εἶναι τό μεγαλύτερο σέ μέγεθος ΑΕΙ τῆς χώρας.

2. Ἐκφράζονται ἀμφιβολίες κατά πόσο τό ΑΠΘ, ὑπό τίς παρούσες συνθήκες, εἶναι σέ θέση νά ἀποτελέσει πραγματικά ἀκαδημαϊκό κέντρο ἀριστείας στή νοτιανατολική Εὐρώπη (σ. 8).

3. Κρίνεται ὀρθῶς ὡς ἀναγκαία ἡ πλήρωση τῶν ὀργανικῶν θέσεων διοικητικοῦ προσωπικοῦ. Συγχρόνως ὅμως διατυπώνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐμπλοκῆς καί φοιτητῶν σέ ἔργα γραμματειακοῦ χαρακτήρα μέ ἀμοιβή (σ. 11 καί 18 ἀντιστοίχως).

4. Ἐκτιμᾶται ὅτι ἡ αὐξανόμενη ἐξάρτηση τοῦ ΑΠΘ ἀπό ἐξωτερικές πηγές χρηματοδότησης γιά ἔρευνα ἀφήνει τήν τελευταία ἐκθετη σέ ἐξωτερικές δυνάμεις, πιθανῶς πρός ζημία τῆς καλῶς νοούμενης ἀκαδημαϊκῆς καί ἐρευνητικῆς ἐλευθερίας (σ. 12). Ὑπονοεῖται ὅτι ἡ βασική ἔρευνα καλλιεργεῖται ἀνεπαρκῶς (σ. 13). Προτείνεται ἐπίσης ἡ διεύρυνση τῆς πρακτικῆς ἀσκησης τῶν φοιτητῶν ἐκτός Πανεπιστημίου.

5. Ἐπισημαίνεται ἡ ἀνεπάρκεια σέ σειρά ζητημάτων ὑλικῆς καί τεχνικῆς ὑποδομῆς, καθῶς καί ὁ περιορισμένος βαθμός παροχῆς φοιτητικῆς πρόνοιας, π.χ. μέ φοιτητικές ἐστίες, ὑπηρεσίες στήριξης τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ κλπ (σ. 12, 16). Ζητήματα ὡς πρός τά ὀποία πρωτευόντως ὑπεύθυνη εἶναι ἡ πολιτική τοῦ ἐλληνικοῦ Κράτους καί ὄχι κάποια ὀλιγωρία τοῦ Πανεπιστημίου.

6. Προτείνεται εὐλόγως ἡ ἀναβάθμιση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στό ΑΠΘ, ἡ ἐνθάρρυνση τῆς διεπιστη-

μονικότητας στήν ὀργάνωση τῶν σπουδῶν, ἡ ἐξεύρεση τρόπων ἀνανέωσης τοῦ ἐρευνητικοῦ καί διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ καί ἡ ἐπιμόρφωσή του, ἡ διδασκαλία νά γίνεται περισσότερο ἀμφίδρομα καί λιγότερο ἀπό καθέδρας. Κάπως ἀορίστως, προτείνεται ἀκόμη ἡ καθιέρωση κινήτρων γιά ἐντελῶς ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις μελῶν του (σ. 14, 15). Ὡς ἀρνητικό ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ἡ δραματικά αὐξανόμενη ἀπόκλιση ἡλικίας μεταξύ διδασκόντων καί διδασκομένων.

7. Γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς περιπτώσεως τῶν φοιτητῶν καί φοιτητριῶν πού ἔχουν ἐγγραφῆ πρό πολλοῦ χωρίς νά φοιτοῦν κανονικά, προτείνεται —ὡς συμβολικό μάλλον παρά ὡς οἰκονομικό μέτρο— ἡ ὑποχρέωση γιά καταβολή κάποιου χαμηλοῦ τέλους (a minor fee) (σ. 17). Ἀλλά καί γενικότερα γίνεται ἡ σκέψη γιά τήν ἐπιβολή κάποιου τέλους ἐγγραφῆς, ἀκόμη καί στό προπτυχιακό ἐπίπεδο (σ. 16). Καίτοι συζητήσιμο, αὐτό θά ἦταν ἴσως συνταγματικά ἀνεκτό, στήν Ἑλλάδα, σέ καμία περίπτωση ὅμως δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ἐπιβολή διδάκτρων σέ προπτυχιακό ἐπίπεδο.

8. Ἐνθαρρύνεται περαιτέρω ἡ ἀναγνώριση βαθμοῦ σέ μαθήματα πού ἡμεδαποῖ φοιτητές καί φοιτήτριες ἔχουν περάσει ἐπιτυχῶς σέ εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια, στό πλαίσιο τῆς φοιτητικῆς κινητικότητας στίς χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης (σ. 17).

9. Γίνεται παραίνεση γιά μεγαλύτερα ἀνοίγματα τοῦ Πανεπιστημίου στήν τοπική οἰκονομία, μολοντί ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ χαλαρή σχέση του πρός αὐτήν ὀφείλεται σέ διαρθρωτικές ἀδυναμίες τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομικῆς δομῆς καί ὄχι σέ ἀπροθυμία τοῦ Πανεπιστημίου (σ. 19).

10. Ἐκτιμᾶται ὀρθῶς ὅτι ἡ πρακτική τῆς καταγραφῆς τῆς φοιτητικῆς γνώμης μέ ἐρωτηματολόγια (π.χ. ὡς πρός τήν ἀξιολόγηση τῶν διδασκόντων) εἶναι περιπίου ἀγνωστη. Ἀντιπροτείνεται νά γίνουν προσπάθειες γιά διαδικασίες ἀξιολόγησης, κατ' ἀρχήν ἐσωτερικές, γιά τήν ἐξασφάλιση ποιοτικῶν ἀκαδημαϊκῶν λειτουργιῶν. Ἐν τούτοις εἶναι ἀμφισβητήσιμο κατά πόσον αὐτό μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ πρωτίστως χάρις σέ μία «ἰσχυρότερη κεντρική διεύθυνση» τοῦ Πανεπιστημίου. Τέλος, ὡς πρός τά κριτήρια τέτοιας ἀξιολόγησης τό κείμενο σιωπᾶ, παραπέμποντας πάντως στό γενικό πνεῦμα τῆς Διακήρυξης τῆς Μπολώνια (σ. 20), σχετικά μέ τή σύνδεση τῶν ΑΕΙ μέ τήν «ἀγορά», δηλαδή κατ' οὐσία μέ τίς ἀνάγκες κερδοφορίας τοῦ κεφαλαίου.

Ὅσοι ἔχουμε ἐκφράσει κατά καιροῦς τή βαθιά ἀνησυχία μας γιά τό μέλλον τῶν δημόσιων πανεπιστημίων στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα δέν φανταζόμεσταν ἴσως ὅτι οἱ ἐργολάβοι τῆς ἀγορᾶς θά ἐμφανίζονταν τόσο σύντομα νά μᾶς κάνουν ἀφ' ὑψηλοῦ μάθημα νεοφιλελεύθερης ἀκαδημαϊκῆς (;) ὀρθοφροσύνης. Μήπως λοιπόν ἐφθασε ὁ καιρός γιά μία πανευρωπαϊκή συνεννόηση πανεπιστημιακῶν καί φοιτητῶν πρός μία ἐπιθετική καί ἐποικοδομητική ἀντιπρόταση γιά τό Πανεπιστήμιο πού θέλουμε;

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Διοικητική πυραμίδα και ανάδειξη στελεχών εκπαίδευσης

του Νίκου Σαλτερή

Η αξιολόγηση είναι όρος με αμφισβητούμενο περιεχόμενο. Χρησιμοποιείται περισσότερο ως πρακτική έννοια και λιγότερο ως φιλοσοφική ή ήθικη.¹ Περιγράφει διαδικασίες που σκοπεύουν –μέ κριτήρια συνήθως καθορισμένα «έκτός» του αντικειμένου αξιολόγησης– την απόδοση θετικών ή αρνητικών ιδιοτήτων σε πρόσωπα, αντικείμενα ή θεσμούς, διαμέσου συγκρίσεων των αξιολογούμενων με όμοιδη και ύπαρξιά ιδανικά ή συνηθέστερα –ιδιαίτερα στους χώρους που ελέγχουν οι κοινωνικές επιστήμες– και, ως εκ τούτου, ακόμα *ασύλληπτα* «όντα». Δηλαδή, ακόμα κι όταν οι αξιολογικές διαδικασίες «έπιστημονικοποιούνται» με την εφαρμογή αυστηρών μεθόδων θετικιστικής προέλευσης, συνδέονται εξ' ορισμού με τό «δέον γενέσθαι», όπως αυτό καθορίζεται από τις εκάστοτε και ανά χώρο εξουσίες, που νομιμοποιούνται να θέτουν αξιολογικά ερωτήματα.

Σε αυτό τό σημείο εδράζεται, πέραν του «δέοντος γενέσθαι», μιá δεύτερη δομικού χαρακτήρα συνιστώσα τής έννοιας: ή αξιολόγηση συγκροτείται σέ κάθε περίπτωση και νοείται ως *άπάντηση σέ κάποιο ερώτημα που θέτει όποιος έχει νόμιμο συμφέρον νά τό πράξει.*² Άρα και ή ενεργοποίηση τής αξιολογικής διαδικασίας δέν είναι κάτι που «τό θέλει ή ίδια ή ζωή», γίνεται πάντοτε και «φυσικά», όπως λέγεται συχνά άφελώς ή εκ του πονηρού. Άντίθετα άποτελεί πολύπλοκη διαδικασία διατύπωσης μιás ή πολλών και έπιμέρους πρακτικών ερωτήσεων, που συνδέονται με ένδιαφέρον-συμφέρον του ερωτώντος. Στήν έννοια τής κατοχής νόμιμου δικαιώματος διαμόρφωσης και διατύπωσης αξιολογικών ερωτημάτων στά πλαίσια τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας πρέπει –πέρα από τή θεσμική άρμοδιότητα των ήγεσιών– νά συμπεριληφθεί και τό άναφαίρετο δικαίωμα και καθήκον των άτόμων, ομάδων και εκπροσώπων όσων θέτουν σέ λειτουργία τους έν λόγω θεσμούς και όσων έχουν προσδιορισμένες άρμοδιότητες έλέγχου που άπορρέουν από τή θέση τους στό πολιτικό σύστημα (π.χ. κόμματα, θεσμοί κοινωνίας πολιτών).

Η διαμόρφωση, όμως, συγκεκριμένων εμπρόθετων, άρα και ιδεολογικά και πολιτικά προσδιορισμένων ερωτημάτων, καθώς και ή διαδικασία συλλογής και

έπιλογής εργαλείων, στοιχείων και μεθόδων, καθώς και ή διατύπωση τελικών κρίσεων, δηλαδή ή έν γένει διανοητική διαχείριση τής αξιολογικής διαδικασίας, δέν πραγματοποιείται κατ' ανάγκην απ' όσους νόμιμα διατυπώνουν τό αξιολογικό αίτημα, αλλά από μιá ειδική κοινωνική κατηγορία: τους διανοούμενους.³

Η έμπλοκή τους (παρά τις έπιμέρους διαφοροποιήσεις τους: μέλη κρατικής και ιδιωτικής γραφειοκρατίας, κριτικοί διανοούμενοι, εκπαιδευτικοί και πανεπιστημιακοί) στήν αξιολογική διαδικασία άποτελεί ένα

1. Κασσωτάκης Μιχ. «Αξιολόγηση», Παιδαγωγική- Ψυχολογική Έγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Έλληνικά Γράμματα 1989, 615.

2. Για τό ζήτημα αυτό ως προς τήν αξιολόγηση των εκπαιδευτικών: Apple M., «Άν ή αξιολόγηση των εκπαιδευτικών είναι ή άπάντηση, ποιá είναι ή ερώτηση;», Έκπαιδευτική Κοινότητα, τ. 58, 24-28

3. Έδώ κάνω χρήση του πλέον άπλου όρισμού των διανοούμενων: όσοι ασχολούνται κατά κύριο λόγο και επαγγελματικά με τις ιδέες και τό πνεύμα.

ακόμα παράγοντα διαφοροποίησης του στρώματος αυτού, αφού θέτει έξ' όριμοῦ άφεταιριακῆς φύσης «ύπαρξιακά» έρωτήματα σχετικά με τίς έπιλογές τών μελών του. Τά έρωτήματα αυτά σχετίζονται άρχικά με τόν προσδιορισμό και τή φύση τών ίδιων τών άξιολογικῶν έρωτημάτων, τή νομιμότητά τους, αλλά και τίς διαδικασίες έπιλογῆς εργαλείων συλλογῆς πληροφοριῶν και μεθόδους άνάλυσης και, τέλος, με τίς πολιτικές και ιδεολογικές χρήσεις τών πορισμάτων τους. Μέ άλλα λόγια ή συμμετοχή τους στην άξιολογική διαδικασία τούς εισάγει ύποχρεωτικά —άκόμα και όταν τό άπέυχονται ή τό άρνούνται— στό χῶρο σύγκρουσης κοινωνικῶν, ιδεολογικῶν και πολιτικῶν συμφερόντων ένῶ, παράλληλα, οί έπιλογές τους ή ή άπουσία τους ένσωματώνουν και άποκαλύπτουν τά δικά τους συμφύροντα ως άτομα ή ύποομάδες.

Οί λόγοι περι άξιολόγησης τῆς εκπαίδευσης

Τό πλαίσιο πού άδρά περιγράφηκε είναι αυτόνομο πώς ισχύει και στους λόγους περι άξιολόγησης πού σχετίζονται με τήν εκπαίδευση. Έδῶ, τά άξιολογικά έρωτήματα, άπ' όποιον κι άν διατυπώνονται, άφορούν άρχικά δύο είδη προσεγγίσεων, πού άντιστοιχοῦν στό γενικό και τό έξειδικευμένο. Η κατηγοριοποίηση αυτή δέν σχετίζεται τόσο με τό τί κάθε φορά άξιολογείται αλλά με τό πλαίσιο, τήν άναγωγή και έρμηνεία τών πληροφοριῶν τῆς όλης άξιολογικῆς διαδικασίας. Έτσι, διακρίνονται:

Α: Η άξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου στό σύνολό του. Αναφέρεται στη συνολικότερη άξιολόγηση όλόκληρου του συστήματος (π.χ. δομές, οργάνωση, άξιακά, ιδεολογικά και πολιτιστικά περιεχόμενα, προϋπολογισμός και δαπάνες, ποσοστά φοίτησης, νεωτερισμοί, οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι, ισότητα εύκαιριῶν κ.ά.) αλλά και τών αποτελεσμάτων πού αυτό άσκει τόσο στα άτομα όσο και τό κοινωνικό σύνολο. Καί σ' αυτήν τήν περίπτωση, τά έρωτήματα άφορούν και πάλι μέρος από τίς όψεις πού συγκροτοῦν τό όλον, αλλά ό πολιτικός και ιδεολογικός χαρακτήρας τους, όπως και οί χρήσεις τών συμπερασμάτων, είναι έξαιρετικά έμφανείς. Τέτοιου είδους άξιολογήσεις παράγονται συνήθως από έξειδικευμένες διεπιστημονικές ομάδες στα πλαίσια άναγνωρισμένων διεθνῶν οργαρισμῶν ή ίνστιτούτων, όπου τά έπιμέρους έθνικά κράτη παρέχουν πληροφορίες, είτε ως άπόρροια διεθνῶν δεσμεύσεων τους είτε επιδιώκοντας νά άντλήσουν συμπεράσματα για ίδια χρήση, κυρίως διαμέσου τῆς σύγκρισής τους με άλλα. Σ' αυτές τῆς περιπτώσεις στοιχεία και διαδικασίες είναι συγκοίσιμα και οί μετρήσεις εκφράζονται σέ ποσοτικές κλίμακες, ένῶ ή περιγραφική άξιολόγηση, όταν ύπάρχει, συγκροτείται περισσότερο ως σχολιασμός και άνάλυση πινάκων.

Στίς μέρες μας και σέ ό,τι άφορᾶ τήν πατρίδα μας στους ύπάρχοντες παραπάνω οργαρισμούς προστίθεται

σταδιακά αλλά δυναμικά ό λόγος και οί πρακτικές έπιλογές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ένωσης (ΕΕ), πού ως πολιτική ένωση και με συγκεκριμένα πολιτικά ένδιαφέροντα στα πλαίσια του στόχου της για διεύρυνση τῆς άπασχόλησης (Άμστερνταμ 1997) άποφάσισε και επέλεξε άρχικά 27 δείκτες παρακολούθησης τών πολιτικῶν της (Φείρα 2000), πέντε τών όποιῶν συνδέονται άμεσα με τήν εκπαίδευση.⁴ Στή συνέχεια με δύο σημαντικά κείμενα έθεσε τό θέμα και εξέφρασε τή θέληση για άξιολόγηση τῆς εκπαίδευσης. Στα κείμενα της άποτυπώνονται τόσο οί κυρίαρχες ιδεολογικές έπιλογές τών ήγαιῶν της όσο και οί συγκεκριμένοι δείκτες διαμέσου τών όποιῶν θά πραγματοποιείται ή άξιολόγηση τών εκπαιδευτικῶν συστημάτων τών χωρῶν μελών.⁵

Οί έπιλογές και κινήσεις τῆς ΕΕ άποτελοῦν χαρακτηριστική περίπτωση, όπου τό νόμιμο δικαίωμα διατύπωσης άξιολογικῶν έρωτημάτων δέν προκύπτει εύθέως από τό «συνταγματικό καθεστῶς» του πολιτικού θεσμοῦ πού επιδιώκει τήν άξιολόγηση (ή ΕΕ δέν έχει εκπαιδευτικές άρμοδιότητες), αλλά μορφοποιείται ως άποτελεσμα σταδιακῆς διαφοροποίησης τών πολιτικῶν, οικονομικῶν και κοινωνικῶν επιδιώξεων του,

4. «Η εκπαιδευτική πολιτική τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ένωσης». Από τό φάκελο πού παραδόθηκε στους συνέδρους στην ήμερίδα τῆς 14/06/01, πού πραγματοποιήσε ή κ. Μ. Ζορμπά, εὐρωβουλευτής ΠΑΣΟΚ, με θέμα τούς εὐρωπαϊκούς δείκτες άξιολόγησης.

5. Σχετικά με τίς έμφανείς ιδεολογικές έπιλογές: Άποκτηση έπαγγελματικῶν δεξιοτήτων, άνοχή και συνεργασία, πειθαρχία και άνάλυση πρωτοβουλιῶν, άνάπτυξη τῆς επιχειρηματικότητας, ευελιξία προγραμμάτων, διαφοροποίηση χρηματοδότησης σχολείων με άξονα τών ένίσχυση όσων έχουν άυξημένες άνάγκες, άνοιγμα σχολείων σέ έπιχειρήσεις, έφαρμογή συστημάτων ISO. Οί δείκτες έλέγχου τών εκ. συστημάτων είναι 16. Έπτά «έπίδοσης» (μαθηματικά, άνάγνωση, θετικές έπιστήμες, τεχνολογίες πληροφορησης, ξένες γλώσσες, ικανότητα αυτομόρφωσης, άγωγή πολίτη. Τρεῖς «έπιτυχίας και μετάβασης» (έγκατάλειψη σχολείου, ολοκλήρωση Β/θμιας και Γ/θμιας). Δύο «παρακολούθησης» (οργάνωση σχολικῆς μονάδας, συμμετοχή γονέων στη διοίκησή της). Τέσσερις «πόρων και δομῶν» (εκπαίδευση - κατάρτιση εκπαιδευτικῶν, συμμετοχή στην προσχολική άγωγή, μαθητές/Η-Υ, δαπάνες ανά μαθητή). Για τά κείμενα ό.π., 2-5.

6. Τά ιδεολογικά περιεχόμενα τών κειμένων τῆς ΕΕ για τήν εκπαίδευση είναι άνάγκη νά μελετηθοῦν προσεχτικότερα. Θά ήταν πρόχειρο νά χαριστοῦν συλλήβδην στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Θά υπέθετα πώς ένῶ οί άφεταιριακές τους προβληματικές (έπιχειρηματικότητα, άνοιγμα σχολείων στην άγορά) έμπεριέχουν σωρεία τέτοιων στοιχείων, άλλες (διαφοροποίηση χρηματοδότησης, προώθηση άνοχῆς) έχουν άριστερή και οσοιαδημοκρατική καταγωγή, ένῶ μιά τρίτη ομάδα προωθεί τήν εξάπλωση τῆς τεχνοκρατικῆς ιδεολογίας σέ άπόλυτη σύμπνοια με τήν πρώτη (μαθητές/Η-Υ).

καθώς και τῶν κυρίαρχων ιδεολογικῶν ἐπιλογῶν τῶν ἡγεσιῶν του.⁶

Β. Ἡ ἀξιολόγηση ἐπιμέρους συντελεστῶν τῆς εκπαιδευτικῆς διαδικασίας. Σ' αὐτή τὴν περίπτωση κυρίως τὰ ἀξιολογικά ἐρωτήματα, καθὼς και ἡ ἐπιλογή τοῦ συντελεστῆ τῆς εκπαιδευτικῆς διαδικασίας πού κάθε φορά ἐπιδιώκεται νά ἀξιολογηθεῖ, ἀποτελεῖ «έσωτερικό» ἐθνικό πρόβλημα –τουλάχιστον ἀρχικά– ἐνῶ οἱ ἀνάλογοι χειρισμοὶ και οἱ τελικές ἐπιλογές θρῖσκονται στὰ χέρια τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ ὑπουργείου παιδείας κάθε χώρας. Εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νά παρατηρήσει πὼς σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο κοινὴ πρακτικὴ ὅλων τῶν χωρῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἐπιτυχίας –ἀποτυχίας τῶν μαθητῶν σέ σχέση μέ τὴν προσφερόμενη ὕλη διδασκαλίας– ἀνεξαρτήτως τρόπων και συστημάτων πού κάθε φορά ἐπιλέγονται. Ἄλλοι ἐπιμέρους συντελεστὲς ὅπως οἱ εκπαιδευτικοί, ἡ διδασκαλία και ἡ μάθηση, τὰ προγράμματα, ἡ ὑποδομή, ὁ ἐξοπλισμός και ὀργάνωση τοῦ συστήματος και οἱ ἐπιδράσεις πού ἀσκοῦν στὴν εκπαιδευτικὴ διαδικασία, ὅσο κι αὐτὲς τῶν ἐργαλείων μάθησης και εκπαιδευτικῶν νεωτερισμῶν και μεταρρυθμίσεων και μιά σειρά ἄλλα ζητήματα εἴτε δέν ἀξιολογοῦνται σταθερὰ εἴτε ἀγνοοῦνται παντελῶς (π.χ. ἀξιολόγηση στοιχείων τῆς προσωπικότητας τοῦ μαθητῆ) εἴτε ἀξιολογοῦνται κατὰ καιροὺς, πλημμελῶς και ἐνδεικτικά, παρά τίς θεωρητικὲς ὑποδείξεις και πολλές φορές τὴν ἐπιμονὴ τῶν διανοουμένων-πανεπιστημιακῶν πού ἀσχολοῦνται μέ τὰ ἀνάλογα ἐπιστημονικά ἀντικείμενα.

Ἡ ἐπιστημολογικὴ τομὴ

Σημαντικὴ τομὴ γενικότερα στό λόγο περί ἀξιολόγησης τῆς ἐκπαίδευσης σημειώνεται ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ '60, ὅταν διανοούμενοι θιασῶτες τῆς Κριτικῆς Παιδαγωγικῆς μέ νεομαρξιστικές ἀφετηρίες και πολλαπλῆς καταγωγῆς ἀναλυτικά ἐργαλεῖα ἐδείξαν ἀνάγλυφα –ἐκκινώντας ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀξιολόγηση τῶν μαθητῶν και προχωρώντας στὰ βιβλία, προγράμματα διδασκαλίας και στόχους τῶν εκπαιδευτικῶν συστημάτων– τίς ιδεολογικές και κοινωνικοπολιτικές δεσμεύσεις και συνιστῶσες συνολικότερα τῆς ἀξιολογικῆς διαδικασίας παράλληλα μέ τὸν ταξικὸ και ἀναπαραγωγικὸ χαρακτήρα τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος.

Ἡ κριτικὴ τους, σέ συνάρτηση μέ τίς νέες ἀπαιτήσεις τῶν κοινωνικῶν κινήματων, ἐπέδρασε στὴ διαφοροποίηση ἐπιλογῶν, μεθόδων και ὁμολογούμενων σκοπῶν στίς ἐργασίες και συλλήψεις συνολικά τῶν διανοουμένων (π.χ. συζητήσεις γιὰ αὐτοαξιολόγηση, ἔλεγχος σχολικῆς ἐπιτυχίας σέ σχέση μέ τὴ κοινωνικὴ καταγωγή) και ὑποχρέωσε παράλληλα τίς πολιτικές ἡγεσίες σέ ἀνασυγκρότηση τόσο τῶν μεθοδεύσεων και διαδικασιῶν πού εἰνοῦν και ἐπιλέγουν ὅσο και τῶν ἀξιολογικῶν ἐρωτημάτων πού διατυπώνουν. Ἐπιπλέον, ὁ λόγος τους ἐγινε ἐπιλεκτικά ἀποδεκτός και χρησιμο-

ποιήθηκε ἀπὸ τοὺς εκπαιδευτικούς ἀλλὰ και τὸ ὀργανωμένο συνδικαλιστικὸ τους κίνημα (ὡς πρὸς τὰ γενικευτικά του ἐπιχειρήματα) κυρίως ἀμυντικά και σέ ἀντιπαράθεση μέ τὸ λόγο τῶν διανοουμένων πού συντάσσονται και νομιμοποιοῦν ἐπιστημονικά τίς κατὰ καιροὺς πολιτικές ἐπιλογές τῶν πολιτικῶν ἡγεσιῶν καθὼς και τίς μεθοδεύσεις τους.

Ἡ ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν στὴν Ἑλλάδα

Ἴδιαίτερα γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν στὴν πατρίδα μας μετά τὸ 1974, γενικευτικά ἐπιχειρήματα πού συγκροτήθηκαν ἀπὸ τὴν Κριτικὴ Παιδαγωγικὴ, ἀντλήθηκαν ἐπιλεκτικά και σταδιακά ἀπὸ τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα τῶν εκπαιδευτικῶν και σέ συνδυασμό μέ τίς πολιτικές συγκυρίες (μεταπολίτευση-«Ἀλλαγὴ»), τὸ ἐμφανέστατα ἀντιδραστικὸ πολιτικά και ιδεολογικά περιεχόμενο τῆς ἀξιολόγησης κατὰ τὸ παρελθόν, καθὼς και τίς ἐκτιμήσεις γιὰ τίς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τῆς στοὺς ἴδιους και στὴν ἐκπαίδευση γενικότερα, ὀδηγήσαν στὴν ἀπόρριψή τῆς ἀρχικά στίς συνειδήσεις τῶν εκπαιδευτικῶν (1976-81) και στὴ συνέχεια στὴν ἀναστολή τῆς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία (1982).⁷ Ἐκτοτε, οἱ ἡγεσίες τοῦ ΥΠΕΠΘ προέβλεψαν νομικά τὴν ἐπαναφορά τῆς και ἐπιχείρησαν ἐπανειλημμένα νά τὴν ὑλοποιήσουν, χωρὶς νά ἐπιτύχουν κάτι τέτοιο.

Ἐπιπλέον, ὡς πρὸς τὸ παραπάνω χρονικὸ διάστημα (1982-2001), ὁ ὑπηρεσιακός (θητὰ διατυπωμένος λόγος) και ὁ ιδεολογικός (ἄρρητος) ἔλεγχος τοῦ εκπαιδευτικοῦ σώματος παρουσιάζει ἔλλειμμα, ἐνῶ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀνάδειξη προσώπων γιὰ τὴν στελέχωση τῆς εκπαιδευτικῆς γραφειοκρατίας (παράπλευρη ἀλλὰ σημαντικὴ λειτουργία τῆς ἀξιολόγησης εκπαιδευτικῶν) πραγματοποιεῖται μέ καταφυγὴ στὸν ὑποτιθέμενο «ἀντικειμενικὸ» χαρακτήρα τῶν πιστοποιημένων μορφωτικῶν προσόντων και τὴν ἐν γένει «κοινωνικὴ» και μορφωτικὴ δράση τους, ἀγνοώντας τὴν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν ἰκανοτήτων και τὰ ἀποτελέσματα τῶν μαθησῶν πού ἐπιτυγχάνουν οἱ μαθητὲς τους. Δηλαδή, σέ σχέση μέ ἓνα ἀποδεκτὸ ἀλλὰ ἰσχυρὰ κριτικαριζόμενο μοντέλο ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν,⁸ τὸ παραπάνω χρονικὸ διάστημα ἢ ἀνάδειξη στελεχῶν –μοναδικὴ στιγμή θεσμικῆς ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν–, στηρίχτηκε στὴν ἀξιολόγηση κάποιων ἀπὸ τὰ

7. Στοιχεῖα γιὰ τὴ διαδικασία αὐτή: Σαλτερῆς Ν., *Ἐκπαιδευτικὲς Ὁμοσπονδίες και Ἐκπαιδευτικῆς Ἰδεολογία, Ἑλλάδα 1974-1989*, διδακτορικὴ διατριβή.

8. Συνοπτικά ἀλλὰ διαφωτιστικά γιὰ τίς δυσκολίες, κριτικές και τάσεις στὴν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ στό: Γ. Τρούλλης, «Ἀξιολόγηση Ἐκπαιδευτικῶν», παιδαγωγικὴ Ψυχολογικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Ἑλληνικά Γράμματα, 1993, 621-624.

χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους (ποιός είναι ο εκπαιδευτικός), αγνοώντας τό πώς διδάσκει και τί μαθαίνει (ή όρθά πώς επίδρα συνολικότερα) στους μαθητές του.

Παράλληλα, σημειώθηκαν όμως και δύο εξαιρετικής σημασίας θεσμικές τροποποιήσεις. Οί διοικητικές θέσεις στό χώρο τής εκπαίδευσης μετατράπηκαν από μόνιμες και προσωποπαγείς σε «επί θητεία» και ανακλητές (ρύθμιση πού συνήθως παραβλέπεται, ενώ συνδέεται άμεσα μέ τίς μισθολογικές και συνταξιοδοτικές απολαβές τους) και ό θεσμός του Έπιθεωρητή διασπάστηκε σε Σχολικό Σύμβουλο και διοικητικό Προϊστάμενο.⁹ Στήν πράξη, ενώ ό δεύτερος διατήρησε «κατανοητές» και όρατές θεσμικές αρμοδιότητες, ό πρώτος δέν επιδιώχθηκε νά αποκτήσει ούσιαστικά θεσμοποιημένο πεδίο προσδιορισμένης δράσης. Οί ρυθμίσεις αυτές προωθήθηκαν και ευνόηθηκαν και μέ τίς υποδείξεις τών συνδικαλιστικών ήγεσιών, ως θεσμικές αλλαγές μέ δημοκρατικό και «προοδευτικό» χαρακτήρα, πού σκόπευαν νά προλάβουν και νά έμποδίσουν τή συγκρότηση άρνητικών και συντηρητικών συμπεριφορών-στάσεων στό μέλη τής εκπαιδευτικής γραφειοκρατία, όπως είχε παρατηρηθεί νά συμβαίνει μέ βάση τήν ιστορικά διαμορφωμένη πείρα. Γρήγορα, όμως, μετατράπηκαν και πάλι στό χέρια ήγετικών ομάδων και κυρίως στους διαδρόμους άσκησης τών πολιτικών διαδικασιών σε έργαλειο έλέγχου του προφίλ τών στελεχών εκπαίδευσης, και επέδρασαν ώστε μέρος τους νά ένταχθεί στό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα» πού συγκροτείται τήν ίδια περίοδο στό χώρο τής εκπαίδευσης.¹⁰ Έτσι σήμερα θά μπορούσαμε νά άναφερθούμε στό χαρακτηριστικά τών νέων στελεχών εκπαίδευσης σημειώνοντας πώς: α) σημαντικό μέρος τους άλληλοαναγνωρίζεται πρωταρχικά κυρίως μέσο άλλων «παράπλευρων» θεσμών (κόμματα, συνδικαλιστικές ήγεσίες, σχέσεις μέ πανεπιστημιακές ομάδες και ομάδες έλέγχου άλλων εκπαιδευτικών θεσμών) και λιγότερο ως μέλη τής εκπαιδευτικής γραφειοκρατίας, β) αισθάνονται και άντιδρούν υπό τήν πίεση μιās «προσωποποιημένης» άνασφάλειας γιά τό μέλλον τους (έπανεκλογή-προώθηση) και γ) ή σχεδόν μηδενική οικονομική και διοικητική διαφοροποίησή τους από τούς υπόλοιπους εκπαιδευτικούς —ως άποτέλεσμα του εκπαιδευτικού λαϊκισμού— επίδρα τόσο στήν αυτο-άντίληψη και στό κοινωνικό και επαγγελματικό τους status, όσο και στό στάση τής ήγεσίας του ΥΠΕΠΘ, ύπαγορεύοντας συγκεκριμένου τύπου συμπεριφορές και στους δύο.¹¹

Η αξιολόγηση τών εκπαιδευτικών, τό γενικότερο ιδεολογικό σκηνικό και έλληνικές συνθήκες

Η συνολική άπουσία αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών και οί υποθέσεις γιά τόν τρόπο άνάδειξης τών στελεχών εκπαίδευσης διευκολύνουν και τροφοδοτούν στα-

θερά τούς άπαξιωτικούς γιά τό δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης «χύδην λόγους» περί εκπαίδευσης πού κυριαρχούν στή δημοσιότητα (μέ τήν κοινωνιολογική έννοια) και υιοθετούνται κατά καιρούς από: α) μέλη τής πολιτικής ήγεσίας (κυρίως γιά μικροπολιτικούς λόγους), διανοούμενους ύποστηρικτές του τεχνοκρατικού-έργαλειακού, νεοφιλελεύθερου και παραδοσιακού συντηρητικού λόγου στό όνομα «άναγκαίων αλλαγών» του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και από β) τίς ήγεσίες του συνδικαλιστικού κινήματος τών εκπαιδευτικών, τούς εκπαιδευτικούς και διανοούμενους στό όνομα τής άναβάθμισης του δημόσιου σχολείου και τής άπόρριψης τής ύπηρεσιακής αξιολόγησης.

Τά έπιχειρήματα τής πρώτης ομάδας —ενώ ξεκινούν από διαφορετικές ιδεολογικές άφετηρίες— καταλήγουν στή διατύπωση τής άποψης πώς γιά τήν (υποτιθέμενη) πτώση τής ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου τών δημοσίων σχολείων ευθύνεται και —ή κυρίως— ή έλλειψη αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών, μέ τήν έννοια του ύπηρεσιακού έλέγχου. Στήν έπιθετικότερη μάχιστα μορφή τους (συνήθως κατά καιρούς «έκπρόσωποι» τής Όμοσπονδίας Γονέων) άποδέχονται σιωπηλά, άν δέν υποδεικνύουν φανερά— και τήν άμεση «θεραπεία» του προβλήματος: τό ΥΠΕΠΘ όφείλει νά πράξει άνάλογα όπως οί Ίδιωτικών Σχολείων πού μέ κριτήριο τό «κέρδος», δηλαδή τίς έπιθυμίες τών πελατών, «αξιολογούν» διαμέσου τής άπόλυσης ή τών έπιδομάτων τό προσωπικό τους και τό χειραγωγούν άναλόγως.¹²

Έτσι, τό «έσχατο» αίτημα —πρόταση τών διαφορετικών αυτών λόγων, είναι σαφώς νεοφιλελεύθερης έμπνευσης και καταγωγής, και τούς έντάσσει πυραμιδω-

9. Μιά τρίτη σιωπηρή «ρύθμιση» μέ σημαντικές έπιπτώσεις στήν αξιολόγηση τών εκπαιδευτικών (μισθολογική εξέλιξη) αποτελεί ή άνατροπή τής σχέσης είσαγωγικού-καταληκτικού μισθού από 1/2,6 πού ήταν μέχρι τίς αρχές του '80 σε 1/1,3 (!), συνθήκη πού άκυρώνει στήν πράξη κάθε συζήτηση γιά σχέση μισθολογικής-βαθμολογικής εξέλιξης μέ τήν αξιολόγηση.

10. Σαλτερής Ν., «Έλληνικό σχολείο κι μεταρρύθμιση: τό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα», Η Κυριακάτικη Αύγή, 26/08/01, 28-29. Η εκπαιδευτική γραφειοκρατία δέν ταυτίζεται μέ τό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα» πού άποτελεί έννοια-κλειδί γιά τήν εξέταση τής πιθανότητας ύπαρξης εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων μέ ούσιαστικό περιεχόμενο και άποδεχτές από τό εκπαιδευτικό σώμα (συγκρότηση μεταρρυθμιστικού κινήματος).

11. Αύτή ή κατάσταση δρα ως παράγοντας πού ώθει κάποια μερίδα απ' αυτούς νά συλλαμβάνουν τήν αξιολόγηση του εκπαιδευτικού ως «μηχανισμό» άποκατάστασης του κύρους τους.

12. Γιά τίς άναταράξεις στό χώρο τών Ίδιωτικών Εκπαιδευτικών μέ άφορμή τό δικαίωμα άπόλυσεων και τήν στάση του ΥΠΕΠΘ: Σαλτερής Ν., «Οί Ίδιωτικοί Εκπαιδευτικοί», Η Κυριακάτικη Αύγή, 2/09/01.

τά, ως προς τα επιχειρήματά τους, στην κυρίαρχη σέ διεθνές επίπεδο νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, σύμφωνα με την οποία τό σχολείο εξισώνεται με τίς λοιπές οικονομικές δραστηριότητες –όπως τήν καταλαβαίνει ό νεοφιλελεύθερος λόγος– άρα αναλύεται από τή μεριά τών έννοιών του κέρδους-ζημίας του ιδιοκτήτη-επενδυτή, τών επιθυμιών του πελάτη-καταναλωτή, και τίς τιμωρίας-άμοιβής τών εργαζομένων.

Η δυναμική όμως τών λόγων αυτών και κυρίως όσο εγκαταλείπουν τά άμειγώς νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα ενισχύεται λόγω άπουσίας αντίπαλου συγκροτημένου λόγου από τή μεριά τής δεύτερης ομάδας. Συγκεκριμένα: τά κατά καιρούς επιχειρήματα τών συνδικαλιστικών ήγεσιών, πού άπορρίπτουν συνολικά τήν αξιολόγηση τών εκπαιδευτικών, παρά τίς «επιστημονικές» γενικευτικές άναφορές και τίς σημαντικές παρατηρήσεις τους για τίς άδυναμίες και προθέσεις τών συντακτών νομοσχεδίων και προεδρικών διαταγμάτων για τήν αξιολόγηση, δέν συγκροτούν αντίπαλη θέση γιατί: α) Άπορρίπτουν έντεχνα και διαμέσου καταφυγής στή συνολική αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, τήν «έσωτερική» αξιολόγηση ή τήν αυτοαξιολόγηση, τό νόμιμο δικαίωμα τής ήγεσίας του ΥΠΕΠΘ νά έγείρει αξιολογικές άπαιτήσεις του εκπαιδευτικού προσωπικού όπως είναι υποχρεωμένη, στο πλαίσιο του δημοκρατικού έλέγχου και τίς διαφάνειας, νά πράττει.¹³ β) Έλέγχονται, κατ' επέκταση, εύκολα και άμεσα για πρόταξη του συντεχνιακού τους συμφέροντος και λαϊκισμό, ενώ πρακτικά διευκολύνουν τόν έλεγχο τών εκπαιδευτικών και του θεσμού μέσα από «παράπλευρες» διαδικασίες (δράση παρατάξεων, κομμάτων, ομάδες συμφερόντων). γ) Άδυνατούν, λόγω τής συγκεκριμένης δομής και θεσμικής τους πραγματικότητας ως συνδικαλιστικά όργανα, νά συγκροτήσουν και νά ιεραρχήσουν επιχειρήματα για τό τί, πώς και με ποιά πολιτικό στόχο ή πολιτική ήγεσία νομιμοποιείται νά αξιολογεί στο χώρο τής εκπαίδευσης τήν εργασία τους και παράλληλα νά προδιαγράψουν κατάλληλες μεθόδους και διαδικασίες. Όταν παράγουν «θέσεις» για τό θέμα, κυρίως ως «απάντηση» σέ κινήσεις του ΥΠΕΠΘ, διατυπώνουν μιά έντελώς διαφορετική λογική χωρίς πρακτικό «κόστος» για τά μέλη τους. Η στάση τους αυτή συνδέεται με τήν άδυναμία ή έλλειψη θέλησης νά εισέλθουν στο χώρο τών παιδαγωγικών επιστημονικών συζητήσεων για τό τί ακριβώς είναι μιά διδασκαλία και νά τήν αντιληφθούν ως «άναπόσπαστο τμήμα τής λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος και όχι ως άπλή διαδικασία τυπικής μάθησης», όπως προτείνουν σύγχρονες θεωρητικές τάσεις πού κατατάσσουν τίς διδακτικές πρακτικές σέ πρακτικές αντίστασης ή ύποταξης στον άναπαραγωγικό χαρακτήρα του σχολείου.¹⁴ δ) Άποτέλεσμα τών παραπάνω είναι νά συμπεριφέρονται άμυντικά είτε με γενικόλογες καταγγελίες είτε προσπαθώντας νά ματαιώσουν τή διαδικασία διαμέσου «παράπλευρων» πιέσεων προς κομματικά έπιτελεία («δέν θά ώφελήσει τό κόμμα»), άδυνατώντας

νά μεταφέρουν μιά συζήτηση από τό πρόσωπο του εκπαιδευτικού και τίς «ψυχολογικές» και «διδακτικές του άρετές» στις διδακτικές του πρακτικές και τίς σχέσεις του με τόν κοινωνικό χαρακτήρα του σχολικού θεσμού (άναπαραγωγικό), πού κάθε λογής άπόχρωση τής προοδευτικής σκέψης καταγγέλλει και επιδιώκει νά «θεραπεύσει». Έτσι, υποσκάπτουν τήν όποια δυνατότητά τους νά αναπτύξουν μαχητικό και επιθετικό λόγο, άρα και θέση, επί του συγκεκριμένου, πού είναι οι κοινωνικές διαστάσεις τών διδακτικών πρακτικών του εκπαιδευτικού και όχι οι έν γενεί «ικανότητες» του και οι «έπιτυχίες» του, μέσα από δημοκρατικές και διαφανείς διαδικασίες και τακτικά επιδιώκουν τή διαρκή «άναβολή» του θέματος.

Άπό τήν άλλη μεριά τό κράτος μέχρι σήμερα έχει επιδείξει: α) Έξαιρετική άδυναμία νά ρυθμίσει ένα ζήτημα πού υποτίθεται πώς τό ενδιαφέρει, θεωρεί σοβαρό και άποτελεί θεσμική υποχρέωση τών ήγετικών του κλιμακίων. Σκέψεις, δηλώσεις, προσχέδια και σχέδια νόμου, νομοθετικές ρυθμίσεις και διορθώσεις εμφανίζονται και κατατίθενται από τό 1984, με μηδενικό πρακτικό άποτέλεσμα. β) Κατά συνέπεια: έμφανής μετάπτωση του ζητήματος από τήν τάξη του σοβαρού και δημοκρατικού καθήκοντος και δικαιώματος στην τάξη τών διοικητικών και πολιτικών «εργαλείων» άπειλής προς συμμόρφωση τών ύπαλλήλων. γ) Προχειρότητα, έλλειψη διαφάνειας, άπουσία προγραμματισμού. Σχεδόν μιά είκοσαετία δέν στάθηκε δυνατό νά περιγράψει έπακριβώς τίς προθέσεις και τήν πολιτική «χρήση» τής αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών, νά άναθέσει σέ ομάδες ειδικών τή μελέτη με έμπλοκή και τών Εκπαιδευτικών Όμοσπονδιών, νά δημοσιεύσει τά συμπεράσματα και νά προχωρήσει σέ έφαρμογή μετά από νομοθε-

13. Οι «θέσεις» τής ΔΟΕ για τήν αξιολόγηση και γενικότερα ή στάση τής άπέναντι στο θέμα στο: 12ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο, Η αξιολόγηση στην Έκπαίδευση, ΔΟΕ 1998. Έκεί και ή ένδιαφέρουσα παρουσίαση τής αξιολόγησης τών εκπαιδευτικών στην Κύπρο και ή περιγραφή τών άδιεξόδων τής (Καραγιώργης Α., «Η αξιολόγηση τών δασκάλων στην Κύπρο από τό 1850 μέχρι σήμερα», 97-101). Επίσης ή κριτική του Φ. Τουλούπη, από τούς βασικούς έμπνευστές του θεσμού του Σ.Σ. και πρώην προέδρου τής ΔΟΕ, για τά μέτρα του νόμο 2525 (ίδρυση ΣΜΑ), τίς ιδεολογικές τους άρχές και τήν άλλοίωση του θεσμού του Σ.Σ. πού έπέφεραν («Άξιο-λόγηση με τήν άυθεντία του ενός ή με δημοκρατία κι έπιστήμη»). Στίς «θέσεις» τής ΔΟΕ για τήν αξιολόγηση υπάρχουν κάποιες άρχές πού θά μπορούσαν νά στηρίξουν μιά συζήτηση σέ βάθος για τό θέμα.

14. Μαυρογιώργος Γ., Έκπαιδευτικοί και Διδασκαλία, Έκδόσεις Σύγχρονης Έκπαίδευσης 1992, 40. Έκεί και συγκεκριμένες άναφορές για τήν αντιμετώπιση τής διδασκαλίας ως πρακτική με κοινωνικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές διαστάσεις και όχι μόνο ως μαθησιακή διαδικασία.

τική ρύθμιση. Οι «σκοτεινές»¹⁵ επιτροπές έρχονται και παρέχονται, συνολικές ή επιμέρους συλλήψεις αλλάζουν ακολουθώντας ύπουργούς, γ.γ. ή ομάδες πανεπιστημιακών που επηρεάζουν τά ηγετικά κλιμάκια του ΥΠΕΠΘ. δ) Παρά τις κατά καιρούς απόπειρες ή ρυθμίσεις του κράτους αποφεύγει να παρουσιάσει θέσεις για τον πυρήνα του προβλήματος: Δηλαδή, ενώ προδιαγράφει τις πιθανές χρήσεις και εφαρμογές της αξιολόγησης των εκπαιδευτικών (ανάδειξη στελεχών -ήθικη αμοιβή ή σύνδεση μισθού- αξιολόγησης, όπως καταγγέλλουν οι συνδικαλιστές) δεν παρουσιάζει ποτέ ευθέως τί ακριβώς θα αξιολογείται θεωρώντας το δευτερεύον ή αυτόνοτο (;).

Έτσι σήμερα, παρά τις επιστημονικές συμβολές δεκαετιών όλων των τάσεων, τις διαφοροποιήσεις που αυτές επέβαλαν σε συνδυασμό με τους πολιτικούς εξαναγκασμούς και επιλογές των πολιτικών ηγεσιών, τις γενικότερες σταθερές και παρούσες ποσοτικές και συνολικές αξιολογήσεις του εκπαιδευτικού συστήματος εκ μέρους διεθνών οργανισμών- ινστιτούτων και πρόσφατα της ΕΕ, αλλά και τό λόγο τόσο των διανοουμένων όσο και των εκπροσώπων των εκπαιδευτικών βρισκόμαστε σε μία φάση που ή επιδίωξη της πολιτικής ηγεσίας να αξιολογήσει τους εκπαιδευτικούς και τό εκπαιδευτικό σύστημα επανατίθεται στό τραπέζι, σε συνθήκες έντονης απαξίωσης του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος (χύδην νεοφιλελεύθερος λόγος), χωρίς οι όροι του πολιτικού διαλόγου γύρω από τό κατ' εξοχήν πολιτικό αυτό ζήτημα να έχουν διαφοροποιηθεί στό ελάχιστο, παρά τό σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα απουσίας θεσμών αξιολόγησης του εκπαιδευτικού.

Στήν προσπάθεια μας δηλαδή να πραγματευθούμε τό ζήτημα, οφείλουμε να λάβουμε σοβαρά υπόψη, τό ιστορικό του και τις στάσεις θεσμών και προσώπων απέναντί του σε εθνικό επίπεδο, τήν ευρωπαϊκή διάσταση του θέματος, δηλαδή τις δεσμεύσεις γενικότερου πολιτικού χαρακτήρα και τις κυρίαρχες ιδεολογικές τάσεις και παραδοχές που αυτές συνεπάγονται (είμαστε χώρα μέλος μιάς πολιτικής ένωσης που αλλάζει και αναπτύσσει θεσμούς αξιολόγησης και των εκπαιδευτικών συστημάτων), τις γενικότερες διεθνείς ιδεολογικές τάσεις και κυρίαρχο ιδεολογικό λόγο (νεοφιλελευθερισμός) σε συνδυασμό με τό γεγονός της άσκησης απαξιωτικής κριτικής στό εκπαιδευτικό σύστημα σε όφελος του ιδιωτικού ή των νεοφιλελεύθερων λύσεων εντός του δημόσιου (π.χ. ανάθεση της «επιμόρφωσης» των εκπαιδευτικών και της συγγραφής διβλίων σε ιδιωτικά συμφέροντα), όσο και τις ιδιαιτερότητες της νεοελληνικής κοινωνίας, πολιτικής κουλτούρας (αντιπαράθεση, διάλογος και γενικότερα αντίληψη για τή λειτουργία της δημοκρατίας)¹⁶ και κατ' επέκταση τόν τρόπο λειτουργίας των θεσμών στή χώρα μας σε συνδυασμό με τις ομάδες συμφερόντων που ή συγκεκριμένη λειτουργία εξυπηρετεί και έχει μορφοποιηθεί.¹⁷

Οι επιχειρούμενες ρυθμίσεις και τό εθνικό πλαίσιο «διαλόγου»

Κατά τήν περίοδο των σχολικών διακοπών και στίς αρχές του παρόντος διδακτικού έτους (2001-2002) στάλθηκαν στίς Έκπαιδευτικές Όμοσπονδίες δύο σχέδια νομοθετικών ρυθμίσεων που άφορούν άμεσα τήν αξιολόγηση των εκπαιδευτικών. Τό πρώτο (25/07/2001) φέρει τόν τίτλο: «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών τής Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών» και τό δεύτερο σχέδιο Π.Δ. (48/3-10-01): «Αναπροσδιορισμός των προσόντων και κριτηρίων επιλογής των στελεχών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης και τροποποίηση τής διαδικασίας επιλογής». Για τό δεύτερο, καιρό πριν κυκλοφορούσε άλλο σχέδιο που σιωπηλά αποσύρθηκε προφανώς για να διατυπωθεί έτσι ώστε να τά περιεχόμενα του να συμβαδίζουν με τους ρητούς ή άρρητους στόχους του πρώτου. Τό γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τους τίτλους και τά περιεχόμενα και των δύο μαρτυρούν πρόθεση τής ηγεσίας του ΥΠΕΠΘ να ρυθμίσει συνολικότερα τά ζητήματα που σχετίζονται με τήν έποπτεία του εκπαιδευτικού συστήματος.

Οι Όμοσπονδίες είχαν, ανάλογα με τό σχέδιο, 35 και 12 ήμερες προθεσμία να υποβάλουν τις προτάσεις τους. Άρα, έπρεπε να είχαν ήδη διαμορφωμένες «θέσεις» ή να άποφανθούν πρόχειρα άγνωώντας τή βάση (γνώριζαν μόνο τις νομικές προβλέψεις για συγκρότηση τρίτου επιπέδου διοίκησης, άρθρο 14, παρ. 29, Ν 2817/2000, ΦΕΚ 78 Α'). Δηλαδή, για άλλη μιά φορά τό πλαίσιο «διαλόγου» άφορούσε ανταλλαγή διαμορφωμένων εκ των προτέρων και άνεξαρτήτως ξεχωριστών «θέσεων» και όχι διάλογο βάθους και άνοιχτή αντιπαράθεση με σκοπό τήν αναζήτηση πρόσκαιρων άλλα συναινετικών λύσεων.¹⁸

Έτσι, είναι άναμενόμενο να επαναληφθεί για άλλη μιά φορά, ό,τι συνέβη μέχρι σήμερα: άπόρριψη, μερική

15. Με τήν έννοια πώς ελάχιστοι γνωρίζουν ποιό ακριβώς και μέσα από ποιές διαδικασίες παράγουν τά κατά καιρούς κείμενα - νομοθετικές προτάσεις.

16. Εισαγωγικά για τό τελευταίο ζήτημα παραπέμπω στην παρατήρηση πώς στή χώρα «ή δημοκρατία δέ γίνεται άντιληπτή ως ένας άξιακός τρόπος ζωής... [και] οι περισσότεροι τήν κατανοούμε άλλά ως ένα πολιτικό σύστημα». Ρήγος Α, «Ατομικά δικαιώματα και ή έννοια του "άλλου"», Έκπαιδευτική Κοινότητα, τά 59, 19.

17. Έδώ άναφέρομαι στό «γραφειοκρατικό νεφέλωμα», δηλαδή στό νέο αυτό μόρφωμα που μετά τό 1985 καταλαμβάνει ηγετικές θέσεις στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και έχει συγκεκριμένα συμφέροντα από τή λειτουργία τους. Μέλη του συμβάλλουν και στην παραγωγή του έπισημου κρατικού λόγου περί αξιολόγησης.

ἡ ὀλική (ἀνάλογα μέ τήν τυχαιότητα τῶν παραταξιακῶν συσχετισμῶν), τῶν θέσεων τοῦ ΥΠΕΠΘ ἀπό τίς Ἐκ. Ὁμοσπονδίες καί νομοθετική ρύθμιση τῶν προτάσεων στή Βουλή, μέ μικρές ἴσως προσαρμογές, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐκτίμηση τοῦ κατά πόσο θά ὑλοποιηθοῦν στήν πράξη ἢ θά ἀνατραποῦν ἀργότερα «νομοθετικά» ἀπό ἄλλες παρόμοιες, ὑπουργῶν ἴσως καί τοῦ ἴδιου κόμματος, ὅπως ἐγινε συχνά στό παρελθόν. Ἄν, τέλος, αὐτή τή φορά ἀνατραπεί ἢ εἰκοσαετής «παράδοση» καί ἡ ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν ὑλοποιηθεῖ ἀπό τό ἐπόμενο ἔτος, ἡ ὑποδοχή καί ἡ στάση τῶν εκπαιδευτικῶν ἀπέναντί της, καθῶς καί ἀπέναντι στούς φορεῖς ὑλοποίησής της δέν ἀναμένεται νά εἶναι διαφορετική ἀπ' αὐτή πού εἶχαν ἀπέναντι στήν «ἐπιθεώρηση» καί τόν Ἐπιθεωρητή, εἴκοσι χρόνια πρίν. Γιά ἄλλη θιά φορά ἡ πολιτική κουλτούρα τοῦ τόπου μας ἔχει θριαμβεύσει., Δηλαδή ἡ ἀδυναμία δημοκρατικῆς καί θεσμικά προσδιορισμένης συζήτησης καί σύγκρουσης μεταξύ ἐνδιαφερομένων μέ νόμιμα συμφέροντα, θά ἔχει ὀδηγήσει σέ νομοθετική ρύθμισή τους ἀπό τόν ἰσχυρό πόλο (κράτος) μέ ἐπισηφάλες ἀποτελέσμα.¹⁹

Τό περιεχόμενο τῶν ρυθμίσεων

Τό νέο στοιχεῖο στίς ἐπιχειρούμενες ρυθμίσεις εἶναι ἡ πρόθεση τοῦ ΥΠΕΠΘ –ὅπως τουλάχιστον διαγράφεται στό σ.ν. καί τό σχέδιο Π.Δ.– νά ρυθμίσει ταυτόχρονα καί στήν ἀλληλοδιαπλοκή τούς τά παρακάτω θέματα: α) τήν ἀξιολόγηση τῆς ἐκπαίδευσης καί τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, β) τήν ἱεραρχική δομή τοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ καί τήν περιγραφή τοῦ ἐπιθυμητοῦ «τύπου» στελέχους, γ) τήν ἀναδιοργάνωση καί ἐποπτεία τῆς ἐπιμόρφωσης²⁰ καί δ) τή διοικητική δομή τῆς ἐκπαίδευσης σέ σχέση μέ τά ἐπιτελικά ὄργανα τοῦ ΥΠΕΠΘ καί τό νέο ὄργανισμὸ ἐποπτείας τῆς ἐπιμόρφωσης.

Γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ κυρίως τό ζήτημα συντονισμοῦ διοικητικῶν καί ἐπιτελικῶν ὀργάνων συγκροτεῖται μιά τρίτη καί ἐνιαία γιά τό σύνολο τῆς Γ.Ε. διοικητική βαθμίδα, ἡ Περιφερειακή Διεύθυνση Ἐκπαίδευσης (Π.Δ.Ε.)– ἡ ὁποία ἔχει ὡς θεσμοθετημένη ἀποστολή τήν ἐποπτεία, συντονισμὸ καί ἀξιολόγηση τοῦ ἀξιολογικοῦ ἔργου τῶν Σ.Σ. καί κατ' ἐπέκταση τῆς ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν Α/θμιας καί Β/θμιας. Ὁ Περιφερειακὸς Διευθυντῆς (προϊστάμενος Π.Δ.Ε.), καθῶς καί οἱ Προϊστάμενοι Σ.Σ. τῶν ἀντίστοιχων Τμημάτων Ἐπιστημονικῆς-Παιδαγωγικῆς Καθοδήγησης (δηλαδή τοῦ συνόλου τῶν Σ.Σ. καί τῶν δύο βαθμίδων τῆς περιφέρειας) πού ἐντάσσονται στήν Π.Δ.Ε. εἶναι τῆς ἀπολύτου ἐπιλογῆς τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας (μετακλητοί) καί γιά τήν ἐπιλογή τους δέν ἀπαιτοῦνται ἰδιαίτερα προσόντα πού θά τοὺς διαφοροποιούσαν ἀπό τά λοιπὰ στελέχη (Προϊστάμενοι Δ/σης καί Σ.Σ.) καί, κατ' ἐπέκταση, θά προσέδιδαν στό νέο θεσμὸ κάποιον βαθμὸ αὐτονομίας ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία.²¹ Ὁ Περιφερειακὸς Δ/ντῆς καί οἱ ΣΣ προϊστάμενοι τῶν δύο

Τμημάτων Καθοδήγησης ἀποτελοῦν τά κορυφαία ἐλεγκτικά ὄργανα τῆς διοικητικῆς πυραμίδας, πού ὀργανώνεται αὐστηρά μέ βάση τήν ἀρχή ἐλέγχου ὁποιοδήποτε ἀπό ὑπερκείμενα ἐλεγκτικά ὄργανα ὡς πρὸς τό παιδαγωγικὸ καί διοικητικὸ του ἔργο καί εἶναι πρόσωπα ἐπιλεγόμενα μέ καθαρὰ πολιτικά κριτήρια. Παράλληλα, οἱ ἱεραρχικὲς σχέσεις ἐντὸς τοῦ σώματος τῶν ὑψηλόβαθμων στελεχῶν περιγράφονται σαφῶς στήν ὑπαλληλική καί οἰκονομική τους διάσταση, μέ ἀναφορά στήν ὑπάρχουσα ἱεραρχία τοῦ Π.Ι., τοῦ ὁποίου τό Τμῆμα Ἀξιολόγησης καί Ἐπιμόρφωσης οὐσιαστικά θά ἐλέγχει καί θά συντονίζει τό ἔργο τῶν Τμημάτων Ἐπιστημονικῆς-Παιδαγωγικῆς Καθοδήγησης, πού δημιουργοῦνται στήν Π.Δ.Ε.²²

Δεύτερη μὴ περιγραφόμενη ἀλλά προκύπτουσα ἀπό τίς προβλεπόμενες ρυθμίσεις ἀποστολή τῆς νέας βαθμίδας εἶναι ἡ διευκόλυνση τοῦ ἔργου τῶν ἐπιτελικῶν

18. Ἡ ἐννοια τῶν συναινετικῶν λύσεων ἀφορᾷ τή διευθέτηση ἐπιμέρους ζητημάτων μετὰ ἀπὸ ἐξαντλητικές, συγκρουσιακοῦ χαρακτήρα ἀντιπαραθέσεις καί διαπραγματεύσεις καί καθόλου, βέβαια, τήν «ἐθνική συναίνεση» γιά τήν ἐκπαίδευση. Σχετίζεται μέ μιά ἀνοιχτή καί δικτυοῦ τύπου κοινωνία, δηλαδή ἀντιτίθεται στήν ἑλληνική πολιτική κουλτούρα, πού κινεῖται στὰ πλαίσια παραδοσιακῶν ἢ κοινοτιστικῶν συμπεριφορῶν (νεοορθοδοξία, ἐθνικισμός, αὐταρχικὸς κομμουνισμός).

19. Γιά ὅσους τοὺς ξενίζει ἡ πρόβλεψη ἢ τήν θεωροῦν «ἀντιεπιστημονική», θυμίζω πῶς θεωρεῖται νόμιμο ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας. Προσθέτω στήν προσέγγιση καταλήγω μέ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς κριτικῆς προσέγγισης τῆς ἀξιολόγησης μέ τίς ἐννοιες τῆς σύγχρονης πολιτικῆς κουλτούρας καί ἰδεολογίας, ὅπως τίς πραγματεύονται: Λίποβατς Θ., *Ψυχανάλυση, Φιλοσοφία, Πολιτική Κουλτούρα*, Πλέθρον, Λίποβατς Θ.-Δεμερτζῆς Ν., *Δοκίμιο γιά τήν Ἰδεολογία*, Ὀδυσσεύς).

20. Γιά πρώτη φορά ἀποφασίζεται ὁ ὀργανισμὸς συντονισμοῦ καί ἐλέγχου νά εἶναι Ν.Π.Ι.Δ. καί ὄχι ἐπιτελικὸ ὄργανο τοῦ ΥΠΕΠΘ ἢ «λύση» αὐτῆς δόθηκε μετὰ τήν ἀπομάκρυνση τοῦ καθηγητῆ Γ. Μαυρογιώρου, πού ἀσχολιοῦταν μέ τό θέμα ἀπὸ τό κύκλο ἐμπειρογνομῶνων τοῦ ΥΠΕΠΘ.

21. Π.χ.: ἀπαραιτήτως διδακτορικό, σημαντικὴ ἐκπαιδευτικὴ προὔπηρεσία καί συμβολή μέ ἀναγνωρισμένο παιδαγωγικὸ ἔργο (προβλέπεται 12ετῆς προὔπηρεσία, ἐνῶ γιά τό Δ/ντῆ σχολείου 8ετῆς καί τό Σ.Σ. 10ετῆς).

22. Οἱ Περιφερειακοὶ δ/ντές κατὰ τή θητεία τους τό βαθμὸ τοῦ μονίμου Παρέδρου τοῦ ΠΙ, τίς ἀντίστοιχες ἀπολαβές καί προνόμια καί «διπλάσιο ἀπὸ τοὺς Σ.Σ.» ἐπίδομα θέσης, ἐνῶ οἱ προϊστάμενοι τῶν Τμημάτων Καθοδήγησης τοῦ παρέδρου μέ θητεία τοῦ ΠΙ καί ἐπίσης διπλάσιο ἐπίδομα ἀπὸ τοὺς Σ.Σ. Ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικὸ πῶς στήν Π.Δ.Ε. γίνεται λόγος γιά Τμῆμα Ἐπιστημονικῆς-Παιδαγωγικῆς Καθοδήγησης, ἐνῶ στό ΠΙ Ἀξιολόγησης καί Ἐπιμόρφωσης. Φαίνεται πῶς ὅσο εἴμαστε πῶς κοντὰ στό ζωντανὸν σχολεῖο, οἱ Σ.Σ. «θά καθοδηγοῦν», ἐνῶ οἱ προϊστάμενοι τους στό ΠΙ «θά ἀξιολογοῦν».

οργάνων του Υπουργείου Παιδείας. 'Απ' αυτά, τό μὲν ΠΙ ἐπωμίζεται τὴν ἐντοπιωμένη καὶ συγκεκριμένη ἀξιολόγηση κυρίως τῶν ἐκπαιδευτικῶν,²³ τό δὲ ΚΕΕ τὴν ἀνάπτυξη δεικτῶν καὶ κριτηρίων ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου στὰ διαφοροτικά ἐπίπεδα προσφορᾶς του. Μὲ δεδομένη τὴ γνωστή καὶ σχολιασμένη ἔλλειψη σχετικῆς αὐτονομίας τῶν οργάνων αὐτῶν, εἶναι ἐμφανές πῶς, μέ πρόθεση τό συντονισμό διοικήσεως-ἐπιτελικῶν οργάνων, ἐπιδιώκεται ὁ ἀποτελεσματικότερος καὶ συγκεντρωτικός ἐλέγχος τοῦ συνόλου τῆς διοικητικῆς-ἐπιτελικῆς μηχανῆς τοῦ ΥΠΕΠΘ ἀπό τὴν πολιτική ἡγεσία καὶ ἐπιζητεῖται ἡ ἐξάλειψη ὁποιασδήποτε πιθανότητας σχετικῆς αὐτονομίας στελεχῶν ἐκπαίδευσης καὶ ἐκπαιδευτικῶν, πού θά μπορούσε δυνητικά νά δημιουργήσει προβλήματα κυρίως πολιτικοῦ ἐλέγχου.

Στό σ.ν., τὰ περί ἀξιολόγησης συνολικά τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου περιγράφονται μέ ἀόριστες ἀναφορές σέ γενικές ἀρχές πού ἐλάχιστοι θά ἀρνοῦνταν καὶ δέν συνοδεύονται ἀπό προβλέψεις ἐκδόσεως Ὑπουργικῶν Ἀποφάσεων (ΥΑ) πού θά ὑλοποιῶν τὶς γενικές κατευθύνσεις,²⁴ ἐνῶ ἀντίθετα περιγράφονται λεπτομερῶς οἱ σκοποὶ, οἱ χρήσεις καὶ οἱ περιπτώσεις ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, ὅταν τό λίαν προβληματικό ζήτημα τοῦ τί ἀκριβῶς θά ἀξιολογεῖται κάθε φορά, καθῶς καὶ ὁ τρόπος καὶ ἡ διαδικασία, παραπέμπονται νά ρυθμιστοῦν μέ Υ.Α., μετά ἀπό προτάσεις τοῦ Τομέα Ἀξιολόγησης καὶ Ἐπιμόρφωσης τοῦ ΠΙ.²⁵

Ὁ ἐκπαιδευτικός, λοιπόν, θά ἀξιολογεῖται «*περιοδικῶς*», στίς περιπτώσεις «*μονιμοποίησης*» καὶ «*ὑπηρεσιακῆς ἐξέλιξης*», ἀνάδειξης του σέ στέλεχος ἐκπαίδευσης, ὡς «*στέλεχος ἐκπαίδευσης*», σέ «*ἐθελοντική βάση*» ὅποτε αὐτός τό ζητήσει καὶ τέλος σέ «*κάθε ἄλλη περίπτωση*»,²⁶ καὶ θά «*αὐτοαξιολογεῖται*», μέ τὴ σύνταξη ἐκθέσεώς του σχετικά μέ τό ἔργο του, σέ κάθε μιά ἀπό τὶς παραπάνω περιπτώσεις.²⁷ Οἱ ἀξιολογητικές ἐκθέσεις εἶναι δύο εἰδῶν καὶ συντάσσονται ἀντίστοιχα ἀπό τόν διοικητικό προϊστάμενο καὶ τόν ἀρμόδιο ΣΣ (περιγραφή τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς διδακτικῆς-παιδαγωγικῆς εἰκόνας). Δηλαδή, ὁ ἐκπαιδευτικός γίνεται ἀντιληπτός ὡς πρόσωπο μέ δύο διαστάσεις (παιδαγωγός καὶ ὑπάλληλος).

Ὡς σκοπός τῆς ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, πέρα ἀπό τὴν ἐπαγγελματική του «*αὐτογνωσία*» γιά τό ποιός εἶναι αὐτός καὶ ποιό τό ἔργο του σέ συνδυασμό μέ τὴν «*προσπάθεια βελτίωσης τῆς προσφορᾶς*» στό μαθητὴ καὶ τὴν «*ἐπισήμανση τῶν αδυναμιῶν του*», περιγράφονται ἡ «*ἀξιοποίηση τῶν διαπιστώσεων καὶ ὁδηγιῶν τῶν ἀξιολογητῶν*» καὶ ἡ «*διαπίστωση τῶν ἀναγκῶν*» καὶ ὁ «*προσδιορισμός τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιμόρφωσης*» πού θά λάβει. Τέλος, ὡς πρὸς τὴν παροχὴ κινήτρων —μέ σκοπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀξιολόγησής τους—, ὀρίζονται «*ἡ ἱκανοποίησή*» τους γιά τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἔργου του (ἠθικό, χωρὶς κόστος) καὶ «*ἡ παροχὴ κινήτρων σέ ὅσους ἐπιθυμοῦν νά ἐξελιχθοῦν*» σέ στελέχη ἐκπαίδευσης. Τὴν περιγραφή τους

ἀναλαμβάνει τό σχέδιο Π.Δ. γιὰ τὴν ἀνάδειξη στελεχῶν, ὅπου τό εἰδικὸ βάρος τῶν μονάδων πού μπορεῖ νά λάβει ὑποψήφιος ἀπὸ τὶς ἀξιολογικές ἐκθέσεις φτάνει σχεδόν στό 50% τοῦ συνόλου τῶν ἀξιολογούμενων κριτηρίων.²⁸

Εἰδικότερα γιά τὴν ἐπιμόρφωση εἶναι φανερό πῶς ἡ νομοθετικὴ λύση πού προωθείται (ὀργανισμὸς συντονισμοῦ τῶν ὑπαρχουσῶν δομῶν ὡς Ν.Π.Ι.Δ.) ἀποτελεῖ συμβιβασμὸ μετὰ τῶν ὁμάδων ἐλέγχου καὶ διαχείρισης τῆς ἐπιμόρφωσης (κυρίως ΠΕΚ)²⁹ καὶ τῆς ἀνάγκης γιά μερικὸ διοικητικὸ ἐκσυγχρονισμό, μέ τὴν ἔννοια τῆς πιστοποίησης τῶν τίτλων καὶ τοῦ ἀνοίγματός της σέ «*εὐέλκτες*» μορφές ἐπιμορφωτικῶν δράσεων ἔξω ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα σχήματα ἐπιμόρφωσης, δηλαδή τό ἀνοίγμά της καὶ στὴν ἀγορὰ. Στό σ.ν. δὲ γίνεται λόγος γιά τόν τρόπο ἐμπλοκῆς σ' αὐτὴν τῶν κατεξοχὴν καὶ νομοθετικά ἐπιφορτισμένων μέ τὴν ἄμεση καὶ

23. Σ' αὐτὸ προβλέπεται ἡ δημιουργία 100 νέων θέσεων παρέδρων μέ θητεία πού θά ἐποπτεύουν τό ἀξιολογικὸ ἔργο τῶν ΣΣ καὶ τὴν ἐπιμόρφωση, δηλαδή τό πρῶην ΣΜΑ προσαρτᾶται στό ἐπιτελικὸ ὄργανο μέ ὅ,τι αὐτὸ συνελάγεται.

24. Ὡς κύριος στόχος τῆς ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου περιγράφεται (ἄρθρο 4,1) ἡ «*διασφάλιση σέ ὅλους τοὺς μαθητὲς πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης τῆς δυνατότητας ἐγκαιρῆς καὶ ἰσότητος πρόσβασης στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία καὶ γενικότερα τὴν ἰσότητα ἐνκαίριων πρόσβασης*». Πρόχειρα θά σχολίαζε κάποιος ἀδαῆς πῶς τό «*κόστος*» ἐνὸς τέτοιου στόχου δέν εἶναι δυνατό νά καθοριστῆ, ἀν σκεφτοῦμε ὡς πρῶτο ἀπαραίτητο βῆμα τὴν ὑποχρεωτικότητα τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τὴν αὔξηση τῶν ὠρῶν λειτουργίας του.

25. Τέτοια σχέδια ἔχουν ζητηθεῖ καὶ ὑλοποιηθεῖ ἤδη στό ΠΙ. Ὑποθέτουμε πῶς ἔχουν κριθεῖ ἀνεπαρκῆ ἢ δέν εἶναι κατάλληλη στιγμή γιά τὴ γνωστοποίηση τους; Ὁ Νοῦτσος ἐπισημαίνει τὴν ἀναγκαιότητα νά προηγηθεῖ μιά συζήτηση κριτικὴ αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν σχεδίων ΠΔ (Μπ. Νοῦτσος, «Ὁ Ἐπιθεωρητισμὸς στὴν Ἐκπαίδευση», *Αὐγή* 11/11/01, 22-23).

26. Διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς μένει τό ἐρώτημα ἀπόλυσης.

27. Ἡ αὐτοαξιολογητικὴ ἐκθεση δέν εἶναι ὑποχρεωτική, ἀλλὰ ὅποιος δέν τὴν κάνει δηλώνει ἔμμεσα εἴτε «*στάση*» γιά τὴν ἀξιολόγηση εἴτε ἐπιθυμία «*ἀπόκρυψης*» στοιχείων. Θαυμάζει κανεῖς τὴν ἱκανότητα τοῦ διοικητικοῦ λόγου «*νά ἀφομοιώνει*» προτάσεις τοῦ σ.κ. καὶ προοδευτικῶν διανοουμένων.

28. Ὁρίζονται τρία πεδία κριτηρίων: α) Μοριοδοτούμενα (σπουδές, ὑπηρεσιακὴ κατάσταση καὶ ἐμπειρία, ἀσκηση διοικητικοῦ καὶ καθοδηγητικοῦ ρόλου), ὅπου δέν ὀρίζεται ἐπακριβῶς ἡ κορυφὴ τῆς κλίμακας ἀλλὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νά ξεπερνᾶ τὶς 25-30 ἀξιολογικές μονάδες (α.μ.), β) συνεκτιμώμενα (συγγραφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δράση) 25 α.μ. καὶ γ) ἀξιολογικές ἐκθέσεις 50 α.μ.

29. Ἐδῶ ὁ ρόλος τοῦ «*γραφειοκρατικοῦ νεφελώματος*» καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ εἶναι καθοριστικός.

πρώτη μορφή παροχής της σέ επίπεδο σχολικής μονάδας ή περιφέρειας σχολείων, δηλαδή για τή θέση τῶν ΣΣ στήν ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν.³⁰ Μάλιστα, οἱ ΣΣ, μέ δεδομένο τό διοικητικό βάρος τῆς ἀξιολόγησης πού θά ἐπωμιστοῦν,³¹ τήν ἀπουσία διοικητικοῦ μηχανισμοῦ καί κονδυλίων, τόσο για τή γραμματειακή τους στήριξη ὅσο καί τήν ἐκτέλεση τῶν ἐπιμορφωτικῶν καθηκόντων τους, καί κυρίως ἐνταγμένοι πλήρως στόν αὐστηρά ἱεραρχημένο διοικητικό μηχανισμό, μετατρέπονται στήν πράξη σέ ἐλεγκτές, ἀποβάλλοντες τόν ὅποιο παιδαγωγικό καί συμβουλευτικό τους ρόλο. Δηλαδή, ἀλλάζει κι ὁ μέχρι σήμερα νομοθετικά προβλεπόμενος προορισμός τους.

Ἔτσι, τό ζήτημα τῆς ἐπιμόρφωσης, ἄν κι ἰδιαίτερα σοβαρό, ἀντιμετωπίζεται ἀποκλειστικά ὡς διοικητικῆς-διαχειριστικῆς φύσης πρόβλημα καί ἡ πρόταση πού προκύπτει ἀπό τό σ.ν. εἶναι τό ἀνοιγμα τῆς στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. Ἡ μεγάλη συζήτηση γύρω ἀπό τά περιεχόμενα καί τίς μορφές ὀργάνωσης καί παροχής τῆς ἐντεχνα ἀναβάλλεται, ἐνῶ προκρίνεται εὐθέως ἡ σύνδεση τῶν περιεχομένων τῆς μέ τήν ἀξιολόγηση πού θά διαπιστώνει τίς «ἐπιμορφωτικές» ἀνάγκες τοῦ εκπαιδευτικοῦ, δηλαδή ἀποκλειστικά καί μόνο τίς «ἀδυναμίες» καί «ἀποκλίσεις» του ἀπό τό προβλεπόμενο μοντέλο διδακτικῆς πρακτικῆς καί τίς γνώσεις τῆς διδακτικῆς ὕλης,³² ἀντίληψη πού μετατρέπει τήν ἐκπαίδευση σέ κατάρτιση, δηλαδή μηχανικοῦ χαρακτήρα ἀπόκτηση πρακτικῶν γνώσεων για ἄμεση ἐφαρμογή στό χῶρο μιᾶς «κατώτερης» καί μηχανικῆς ἐργασίας χωρίς δυνατότητα ἀναστοχασμοῦ.

Αὐτές οἱ τάσεις, σέ συνδυασμό μέ διαφορετικά συμπεφέροντα μελῶν τοῦ γραφειοκρατικοῦ νεφελώματος καί τίς κυρίαρχες ἰδεολογικές τάσεις πού ὑποδεικνύουν τήν ὑποτιθέμενη «διδακτική» ἰκανότητα (τεχνική διδασκαλία) καί «διδακτικό» ἐνδιαφέρον τοῦ εκπαιδευτικοῦ σέ κύρια ἀξιολογούμενα χαρακτηριστικά του ἐνσωματώνει τό σχέδιο Π.Δ. για τήν ἀνάδειξη στελεχῶν καί προϋδεάζει για τό *τί καί μέ ποιά ἀντίληψη θά ἀξιολογεῖται* κατά τήν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ. Ἀπό τά τρία πεδία κριτηρίων πού περιγράφηκαν παραπάνω, στό πρῶτο παρατηρεῖται σαφῆς εὐνοϊκή διάκριση μεταξύ ὑποψηφίων στελεχῶν μέ διδακτορικά στίς ἐπιστήμες τῆς Ἀγωγῆς ὑπέρ ὧσων ἐκλόνησαν διατριβές στά Παιδαγωγικά (γενικά καί ἀόριστα), Διδακτική, Ἀξιολόγηση καί Ψυχολογία, σέ συνδυασμό μέ τήν προώθηση τῶν Masters στοῦς ἴδιους τομεῖς σέ βάρος τῶν λοιπῶν διδακτορικῶν στίς ἐπιστήμες τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ρύθμιση, πέρα ἀπό προβληματική, ἐπιχειρεῖ μιᾶ «ἐπιστημολογικοῦ» χαρακτήρα τομῆ σέ βάρος ἐπιστημονικῶν πεδίων (Ἱστορία, Ἰδεολογία, Κοινωνιολογία καί Φιλοσοφία τῆς Ἐκπαίδευσης, Ἐκπαιδευτικές Πολιτικές, οἰκονομία τῆς Ἐκπαίδευσης κ.ἄ.), ὅπου ἡ ἐξέταση τῶν ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν παραμέτρων τῆς εκπαιδευτικῆς διαδικασίας εἶναι ἐντονα παρούσα. Μιά τέτοια διάκριση δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαία. Συμβαδίζει μέ τό *ιδιό* βάρος πού ἐπιδιώκεται νά λάβει ἡ ἀξιολόγηση τῶν δι-

δακτικῶν τεχνικῶν καί τῶν «ψυχολογικῶν» διαστάσεων τῶν πρακτικῶν τοῦ εκπαιδευτικοῦ στό μέλλον, σέ συνδυασμό μέ τά περιεχόμενα πού θά λάβει ἡ «ἐπιμόρφωση» του σέ παρόμοια ἀντικείμενα καί μέ τά «κύματα» masters πού δίνονται τά τελευταῖα χρόνια ἀπό ὀρισμένα Π.Τ.³³ Εἶναι, λοιπόν, ἐμφανές πῶς εκπαιδευτικά στελέχη πού θά ἔχουν ἐξειδικευτεῖ ἐπιστημονικά στίς ἰδεολογικές παραμέτρους λειτουργίας τῶν εκπαιδευτικῶν θεσμῶν δέν εἶναι ἐπιθυμητά ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία ἢ πῶς ὁμάδες συμφερόντων ἐπιδιώκουν νά προωθήσουν ὅ,τι «παράγουν», ἀφοῦ αὐτό ταιριάζει μέ τή ζήτηση πού οἱ ἴδιοι προωθοῦν. Στή συνέχεια ἡ βαρύτητα τῶν ἀξιολογητικῶν ἐκθέσεων (50%) στό σύνο-

30. Ἡ ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν λησμονοῦμε πῶς ἀποτελεῖ δραστηριότητα ὑψηλοῦ οἰκονομικοῦ ἐνδιαφέροντος. Για παράδειγμα τό Β' ΕΠΕΑΕΚ, καί τό προβλεπόμενο 1,3 δῖς για τήν «κοινωνία τῆς πληροφορικῆς», ὅπου ἡ τελική ρύθμιση ἀνοῖξε τό δρόμο στά *ιδιωτικά ΙΕΚ*. Για τίς ἰδεολογικές καί παιδαγωγικές παραμέτρους τῆς ἀκριτοῦς ὑιοθέτησης τῆς «μόδας» τῶν νέων τεχνολογιῶν: Μαυρογιώργος Γ., «Κάνουν οἱ νέες τεχνολογίες “θαύματα”»; *Ἐκπαιδευτική Κοινότητα*, τ. 59, 14-17.

31. Για τίς ἐπιπτώσεις μή εὐέλκτων συστημάτων ἀξιολόγησης τῶν εκπαιδευτικῶν στό ἔργο τῶν στελεχῶν διοίκησης: Καραγιώργης Σ., ὁ.π., 110

32. Τά δύο ἀντικείμενα δέν μποροῦν νά μονοπωλοῦν τά περιεχόμενα τῆς ἐπιμόρφωσής του. Ἀντίθετα, ἔχει δεῖχτεῖ μέ σαφήνεια πῶς ἀκριβῶς τό πρόβλημα μέ τήν ἀξιολόγηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ βρίσκεται ἀκριβῶς στήν προσκόλλησή τῶν ἀξιολογητῶν του καί τῶν μοντέλων ἀξιολόγησης στίς διδακτικές τεχνικές τοῦ εκπαιδευτικοῦ πού ἔχουν σαφῶς «ἱστορικό» χαρακτήρα καί τήν ἀδυναμία τους νά ἐκτιμήσουν συνολικά τήν παιδαγωγική προσωπικότητα καί τίς διδακτικές πρακτικές τοῦ εκπαιδευτικοῦ, ζητήματα πού ἔχουν σοβαρές ἐπιπτώσεις τόσο στή διαχείριση τῆς ἐκάστοτε διδακτικῆς ὕλης, ὅσο καί στόν *τύπο* τῶν μαθησιακῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιτυγχάνει. Για μιᾶ σειρά κριτικῶν παρατηρήσεων σχετικά μέ τή ἐπιμόρφωση τῶν εκπαιδευτικῶν, τίς μορφές καί τά περιεχόμενά τῆς καθώς καί τό ρόλο τοῦ Σ.Σ. (σ.99) τά ἀντίστοιχα ἄρθρα τῶν Μαυρογιώργου Γ, Παπακωνσταντίου Π. καί Γκόττοβου Θ στό: *Κριτική Παιδαγωγική καί Ἐκπαιδευτική Πράξη*, Ἔκδοση Σύγχρονης Ἐκπαίδευσης, 1986.

33. Καί ὁ ποῖο ἀφελῆς γνωρίζει τήν ποιοτική διαφορά μεταπτυχιακοῦ καί διδακτορικοῦ. Ἔτσι, ἕνας κάτοχος διδακτορικοῦ στήν Κοινωνιολογία τῆς Ἐκπαίδευσης θά πάρει 6 μόρια για τόν κόπο του καί ἕνας μέ master στό Παιδαγωγικά, πού ἐνδεχομένως στήν πράξη εἶναι κοινωνιολογικές θεωρίες για τήν ἐκπαίδευση 5 μόρια. Ποιοῖ ἀραγε φωτογραφίζονται;

34. Ὁ Καραγιώργης Α., (ὁ.π., 110) παρατηρεῖ για τήν Κύπρο καί τήν ἀξιολόγηση τῶν εκπαιδευτικῶν πού κυριάρχησε μετά τό 1974: «κατέστησε τό δάσκαλο κυνηγό βαθμολογιῶν πού τόν ἀνέβασαν σέ ψηλότερες ἱεραρχικά θέσεις. Ἀδυναμίες στό ἐπίπεδο τῆς διοίκησης, τῆς ἐπιθεώρησης καί τοῦ εκπαιδευτικοῦ συνδικαλισμοῦ ὁδήγησαν στήν ἰσοπέδωση ὄλων τῶν δασκάλων».

λο τῶν μοριῶν δείχνει πῶς ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ θά ἀποτελεῖ τό βασικό παράγοντα ἀνάδειξης τοῦ σέ στέλεχος. Ἡ πρακτική αὐτή δέν ὑπῆρξε θετική στό παρελθόν στόν τόπο μας ἢ σέ ἄλλες χώρες.³⁴ Τέλος, στά συνεκτιμώμενα προσόντα ἐπαναλαμβάνεται μονότονα ἡ προτίμηση γιά συγγραφικό καί ἐρευνητικό ἔργο, συγγραφή ἄρθρων καί βιβλίων πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἐκπαίδευση βέβαια καί ιδιαίτερα μέ «τὴν ἀξιολόγηση, τὴν ἐπιμόρφωση καί τό ἀντικείμενο τῆς ἀνατιθέμενης ἀσκήσεως καθηκόντων».

Τά παραπάνω ὁδηγοῦν στή ὑπόδειξη συγκρότησης ἐνός ὀρισμένου τύπου δασκάλου. Ὑπάκουου, οἰωπηλοῦ, ὀπισθοκλήτου καί κριτικοῦ καί προσανατολισμένου μορφωτικά καί πρακτικά στό κυρίαρχο κρατικά προτεινόμενο μοντέλο, κυρίως διαμέσου τῆς «ἀνάπτυξης» τῆς διδακτικῆς τεχνικῆς του καί τῆς «ψυχολογικῆς» προσέγγισης τῆς διδασκαλίας. Πρόκειται δηλαδή γιά ἀνασυγκρότηση τοῦ μοντέλου τοῦ *συντηρητικοῦ δασκάλου καί προσαρμοσμένου στίς ἀπαιτήσεις τοῦ μάνατζμεντ τῆς ἐποχῆς μας*.³⁵

Συμπέρασμα

Πέρα ἀπό τοὺς ἐπιμέρους στόχους καί προτεινόμενες λύσεις γιά τίς σχέσεις, διοικητικῶν βαθμίδων, ἐπιτελικῶν ὀργάνων, ἀξιολόγησης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου καί ἀξιολόγησης-ἐπιμόρφωσης τῶν ἐκπαιδευτικῶν, *στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ΥΠΕΠΘ* τίθεται ἡ ἀξιολόγηση ἐκπαιδευτικοῦ, πού ἀναδεικνύεται ὡς κύριο ἐργαλεῖο ἐποπτείας καί ἐλέγχου τοῦ ἴδιου, τοῦ συστήματος καί τοῦ συστήματος ἀνάδειξης στελεχῶν, ἐνῶ ἡ ἐπιμόρφωση ὑποτάσσεται στίς «ἀνάγκες» τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ πού θά ὑποδεικνύονται μονομερῶς σέ σχέση μέ τὴ γνώση τῶν τεχνολογιῶν διδασκαλίας πού θά ἐλέγχει ἡ ἀξιολόγησή του.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, διαμέσου τῶν προωθούμενων νομικῶν ρυθμίσεων, ἐμπρός σέ ἓνα *ιδιόμορφο ιδεολογικό κρᾶμα νεοφιλελεύθερων προσδοκιῶν καί «ἀποκεντρωτικῶν» προθέσεων ὡς πρὸς τὴ διαχείριση τῶν θεσμῶν*,³⁶ πού συνδυάζεται μέ ἄκρως παραδοσιακές καί συντηρητικές ἀπόψεις γιά τὰ περιεχόμενά καί τίς λειτουργίας τους, *τάση πού περιγράφει καί ἀντιστοιχεῖ γενικότερα στόν τρόπο σύλληψης καί ὑλοποίησης τῶν παγκοσμίως κυρίαρχων ιδεολογικῶν μοντέλων στή χώρα μας*.

Ἡ ἐλληνική διοίκηση στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά –καί αὐτό δέν μποροῦμε νά τό γνωρίζουμε λόγω ἀκριβῶς τῆς ἔλλειψης διαφάνειας στό πῶς ἐτοιμάζονται καί καταλήγουν σέ νομικά κείμενα οἱ ὅποιεςδήποτε μεταρρυθμιστικές προθέσεις– ἀπό τὴ μιά ἐπιθυμεῖ νά ἐκσυγχρονίσει καί νά καταστήσει παραγωγικότερο τόν ὑπάρχοντα διοικητικό καί ἐπιτελικό μηχανισμό τῆς καί ἀπό τὴν ἄλλη ἀδυνατώνας, ὑποθέτουμε γιά οἰκονομικούς λόγους, νά προτεῖ-

νει ἓνα μοντέλο κινήτρων μέ σαφῆ οἰκονομικά καί θεσμικά κίνητρα γιά τὰ ὑποκείμενα ὑπαλλήλους τῆς, μέ βάση τὰ διεθνῶς κρατούντα (κλασική φιλελεύθερη πρόταση), καταφεύγει σέ μιά παραδοσιακή καί διοικητικοῦ-ἐλεγκτικοῦ τύπου ἀξιολόγηση πού δέν θά ἔχει ὡς ἀρχὴ τῆς τὴν ἀνάδειξη κάποιων ἐκπαιδευτικῶν σέ ὑποτίθεται ἐπιθυμητές διοικητικές θέσεις, ὅπου θά ἀπολαμβάνουν κοινωνική ὑπεροχὴ διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν ὑφισταμένων τους.

Τό τί θά διαμορφωθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς φαίνεται νά μὴν ἔχει ἀπασχολήσει σέ ἀντίθεση μέ τό ὑποδόσκων ἐρώτημα πού ἀπαντιέται μέ τίς προωθούμενες λύσεις: πῶς ἐπιβάλλεται ὁ ἐλεγχος στους ὑπαλλήλους ἐνός θεσμοῦ καί ἐν προκειμένῳ τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης πού –λόγω τοῦ λαϊκισμοῦ πού προηγήθηκε ἐπὶ μιά εἰκοσαετία– χάθηκε ἢ καί ὑποκαταστάθηκε ἀπὸ τόν ἐλεγκτο ἄλλων θεσμῶν καί μηχανισμῶν ἐλέγχου (π.χ. συνδικάτα, κόμματα ἐξουσίας, κυρίαρχη ἐκπαιδευτικὴ ἰδεολογία), καί ἐπιπλέον πῶς αὐτό μπορεῖ νά συμβεῖ σέ συνθήκες ἀδυναμίας παροχῆς ὑλικῶν κινήτρων; Τό ἐρωτήματα γιά τό «τί παρᾶγει» ὁ ἐν λόγω θεσμός καί πῶς θά ἀποδοθεῖ λόγος στό κοινωνικό σύνολο ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας γιά τίς πολιτικές πού ἐφαρμόστηκαν στό χώρο παραμένει ἀναπάντητο. Ἰδιαίτερα τό ἐρώτημα ὑπὲρ ποιῶν λειτουργεῖ τό σχολεῖο δέν τίθεται κἂν γιά νά ὑποκατασταθεῖ μέ τό ἐρώτημα σχετικά μέ τὴν εὐθύνη τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιά τὰ ἀποτελέσματα τῆς μάθησης πού θεωρεῖται κοινωνικά οὐδέτερη διαδικασία.

35. Γιά τοὺς τύπους δασκάλων ἐνδεικτικά: Νοῦτσος Μπ. «Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὡς διανοούμενοι. Μιά γραμματιανή προσέγγιση τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν», *Πολίτης*, τ. 79 Μάιος 1987, 67-71, Φολεροῦ Φ., - Φρειδερίκου Α., *Οἱ δάσκαλοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου*, Ὑψίλον 1991 καί Γεωργοπούλου Α. «Μελέτη τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐλληνίδων νηπιαγωγῶν σχετικά μέ τό ρόλο τους καί τίς ἐννοίες «ἐκπαιδευτικός ἐπαγγελματισμός» καί «ἐπαγγελματική ἱκανοποίηση»», *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ο.Μ.Ε.Ρ.*, 236-146.

36. Ἡ δημιουργία τῶν 13 Περιφερειακῶν Διευθύνσεων ἀποτελεῖ προώθηση τοῦ μοντέλου τῆς ἀποσυγκέντρωσης τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μέ σκοπὸ τὴν ὀρθολογικότερη διαχειριστικὴ τῶν προβλημάτων σέ ἐπίπεδο περιφέρειας. Ἐπειδὴ πολλά διαφοροετικά κατανοοῦνται μέ τόν ὄρο «ἀποκέντρωση» στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης, τὰ ἄλλα μοντέλα εἶναι: α) τό σαφῶς ἀποκεντρωμένο Ἀγγλικό, ὅπου οἱ νεοφιλελεύθερες ἀπόψεις (τό σχολεῖο ὡς ἐπιχείρηση) κυριαρχοῦν καί β) τό ἀποκεντρωμένο μέ δημοκρατικὴ συμμετοχὴ, μόνιμα διαφεύγον καί οὐτοπικό, ὅπου οἱ συμμετέχοντες ἐμπλέκονται ἄμεσα στή λειτουργία, διαχείριση καί ἐλεγκτο τοῦ θεσμοῦ.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΧΩΡΟ

Τάσεις και συγκρούσεις στην Ελλάδα τη δεκαετία 1990.
Τό χρονικό μιᾶς ἀπουσίας¹

τῶν Ντίνα Βαΐου καί Κωστή Χατζημιχάλη

Η περίοδος μετά τήν πτώση τῆς δικτατορίας μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ περίοδος σημαντικῶν ἀλλαγῶν γιά τήν οἰκονομία καί τήν κοινωνία τῆς χώρας μας. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐπιστημονική συζήτηση, οἱ ἀλλαγές αὐτές ἀναδεικνύουν νέα θέματα ἔρευνας καί πεδία ἐντονης ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης, ἡ ὁποία γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα συνδέεται ἄμεσα μέ ἐπιλογές καί ἀναζητήσεις συγκεκριμένων πολιτικῶν κομμάτων καί ομάδων. Μετά τό 1981, μέ τήν ἀνοδο καί τή σχεδόν συνεχῆ παρουσία τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, ἡ πολιτική ἀντιπαράθεση συνοψίζεται στό σύνθημα τῆς «ἀλλαγῆς», πού ὑπονοεῖ, καί προβάλλεται ὡς ρήξη μέ τίς ἐπιλογές καί πρακτικές τῆς Δεξιᾶς σέ μιᾶ σειρά ζητήματα καθημερινῆς καί μακροπρόθεσμης ἐμβέλειας στό πεδίο τῆς κοινωνίας, τῆς οἰκονομίας, τῶν θεσμῶν.

Τό θολό τοπίο τῆς «ἀλλαγῆς», πού κυριαρχεῖ τουλάχιστον ὡς ἐπίσημη ρητορεία/ἰδεολογία τῆ δεκαετία 1980, χαρακτηρίζεται ἀπό ἀτελεῖς προσπάθειες οἰκονομίας κρᾶτους πρόνοιας καί δημοκρατικῶν θεσμῶν, στή θέση τῆς αὐταρχικῆς διακυβέρνησης καί τῶν πελατειακῶν πολιτικῶν κοινωνικῆς προστασίας. Οἱ κατευθύνσεις αὐτές καί οἱ πολιτικές διαμορφώνονται σέ μιᾶ περίοδο ὅπου στήν Εὐρωπαϊκή Ἔνωση (τότε ΕΟΚ), ἀλλά καί διεθνῶς, οἱ ἀντίστοιχες πολιτικές καί θεσμοί μπαίνουν σέ μιᾶ μακροχρόνια κρίση, ἄν δέν ἀνατρέπονται ἐντελῶς, μέ τήν ἀνοδο τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ. Στή δεκαετία 1980, ἡ Ελλάδα τῆς «ἀλλαγῆς» εἶναι τό «μαῦρο πρόβατο» τῆς ΕΟΚ, ἕνας ἐταῖρος κατ' ἐξαιρέση.

Μετά τό ἐγκώριο «βρόμκο 1989», ἀλλά καί τίς δραματικές ἀλλαγές πού σηματοδοτεῖ ἡ ἡμερομηνία αὐτή διεθνῶς, τό σύνθημα τῆς «ἀλλαγῆς» ἐγκαταλείπεται ὀριστικά. Στή θέση του ἀναδύεται, πάντα ἀπό τό ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, μιᾶ νέα ἰδεολογική κατασκευή, ὁ «ἐκσυγχρονισμός». Ὅπως καί στήν περι-

πτωση τῆς «ἀλλαγῆς», τό τοπίο εἶναι καί πάλι σκοπιμα θολό, προκειμένου νά ἀφήσει ἀνοιχτό τό πεδίο γιά τήν προώθηση ἑνός συνόλου πολιτικῶν σέ μεγάλο βαθμό νεοφιλελεύθερων. Μέ τό γενικευμένο πρόταγμα τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ», πού ἐπιχειρεῖ νά διαμορφώσει καί μιᾶ διαφορετική εἰκόνα τοῦ ἴδιου πάντοτε πολιτικοῦ σχηματισμοῦ, ἡ Ελλάδα παύει σταδιακά νά ἀποτελεῖ ἐξαιρέση μεταξύ τῶν Εὐρωπαίων ἐταίρων τῆς, καλύπτει τίς προδιαγραφές ἐνταξῆς τῆς στήν ΟΝΕ καί περνάει στό εὐρωπαϊκό mainstream, τουλάχιστον μέ ὀνομαστικούς ὅρους.

Τό πέρασμα ἀπό τήν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό» μπορεῖ νά ἀνιχνευθεῖ καί στά ζητήματα ρύθμισης τοῦ χώρου, ὅπου ἐστιάζει αὐτή ἡ εἰσήγηση. Ἴσως μάλιστα ὁ χώρος νά εἶναι ἕνα ἀπό τά προνομιακά πεδία ὅπου οἱ τάσεις τῆς διανοῆσης, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται τό συνέδριο, συνδέθηκαν ἄμεσα μέ συγκεκριμένες πολιτικές, γύρω ἀπό τίς ὁποῖες ἀναπτύχθηκε ἐντονη ἀντιπαράθεση τήν πρώτη περίοδο μετά τή μεταπολίτευση. Ἡ προσπάθεια συγκρότησης ἀριστεροῦ λόγου γιά τά ζητήματα τοῦ χώρου χαρακτηρίζει τήν περίοδο ἐκείνη, σέ ἀντίθεση μέ τή σημερινή, καί ἔχει ἐντονη παρουσία στήν εὐρύτερη πολιτική συζήτηση. Ὅπως ὑποστηρίζουμε σ' αὐτή τήν εἰσήγηση, σήμερα ὁ λόγος τῶν ἐδικῶν γιά τό χώρο, στό πλαίσιο καί εὐρύτερων ἐξελίξεων, ἔχει γίνει πολύ περισσότερο ἀπολογητικός καί τεχνοκρατικός, παρά τίς σημαντικές ἀρνητικές ἐπιπτώσεις ἀπό κυβερνητικές παρεμβάσεις σέ ἐπίπεδο τόσο θεσμικῶν ρυθμίσεων ὅσο καί φυσικοῦ σχεδιασμοῦ.

Πιο συγκεκριμένα, ἡ εἰσήγηση προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ δύο ἐρωτήματα: (α) πῶς μετεξελίσσονται τά ζητήματα ρύθμισης τοῦ χώρου ἀπό τήν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό», καί (β) πῶς ἀναπτύσσονται οἱ συναινέσεις καί ἀντιπαραθέσεις στήν ἐπιστημονική κοινότητα.

1. Ἀπό τήν «ἀλλαγῆ» στόν «ἐκσυγχρονισμό»

Ἡ ρύθμιση τοῦ χώρου στή δεκαετία 1980 (πολεοδομία-χωροταξία-περιφερειακή ἀνάπτυξη) ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά σημαντικά πεδία προβληματισμοῦ καί ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης, τόσο μεταξύ ἐδικῶν διαφόρων

1. Τό ἄρθρο αὐτό, σέ μιᾶ πρώτη μορφή, παρουσιάστηκε στό συνέδριο «Ἰδεολογικά ρεύματα καί τάσεις τῆς διανοῆσης στή σημερινή Ελλάδα», πού διοργάνωσε τό Ἴδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 28-31 Μαρτίου 2001, στό Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ειδικότητων, όσο και σέ επίπεδο διαμορφωσης πολιτικής. Στο πλαίσιο της «άλλαγής», ή ρήξη με τό «φαύλο» πολεοδομικό και χωροταξικό παρελθόν επιχειρείται σέ δύο επίπεδα:

α. με την *Έπιχείρηση Πολεοδομικής Άνασυγκρότησης* (τή γνωστή ΕΠΑ), στή βάση του (τότε νέου) οικιστικού Νόμου (1337/1983) (Τρίτης), μέσα από την οποία κάθε πόλη αποκτά ένα γενικό σχέδιο-όδηγό μελλοντικών επεμβάσεων, μέ βάση ένα σύνολο κανόνων πού είναι κοινοί γιά όλες τίς πόλεις και επιχειρούν νά διευθετήσουν και νά ελέγξουν κυρίως ζητήματα αυθαίρετων επεκτάσεων.

β. μέ την προώθηση της *αποκέντρωσης και τών θεσμών λαϊκής συμμετοχής*, ως βασικών συνιστωσών της επιδιωκόμενης περιφερειακής ανάπτυξης (Γεννηματάς, Τσοχατζόπουλος), πού συνδέονται μέ ευρύτερες απόψεις γιά τήν ισόρροπη ανάπτυξη και τήν κοινωνική δικαιοσύνη.

ΕΠΑ και αποκέντρωση-λαϊκή συμμετοχή διαμορφώνουν τήν κυβερνητική ιδεολογία και τόν επίσημο λόγο γιά τά ζητήματα παραγωγής και ρύθμισης του χώρου, καθώς και τήν επιστημονική συζήτηση και έντονη αντιπαράθεση της περιόδου. Τά παραπάνω δέν μεταβάλλουν θέβαια τίς ιστορικά διαμορφωμένες πρακτικές παραγωγής του χώρου, πού εξακολουθούν νά κυριαρχούνται από τό χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης κεφαλαίου στον κατασκευαστικό κλάδο, τήν αυθαίρετη δόμηση, μέ τήν έκ τών υστερών (και κυρίως προεκλογικά) νομιμοποίησή της, και τήν αντιπαροχή. Η διαρκής επέκταση του σχεδίου πόλης, εξακολουθεί νά διαχέει σέ εύρεα κοινωνικά στρώματα τά οικονομικά ωφέλη από τήν αύξηση των τιμών των ακινήτων. Δέν διαταράσσεται δηλαδή ή κοινωνική συναίνεση πού έχει συγκροτηθεί ιστορικά, και κυρίως μεταπολεμικά, γύρω από τή γή και τήν οικοδομή, στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώνεται τό θεσμικό πλαίσιο και ψηφίζουν οι βουλευτές όλων των κομμάτων και αποχρώσεων.

Η ΕΠΑ αποτελεί καθυστερημένη προσαρμογή στή καθ' ήμās της ιδέας του «συνολικού σχεδιασμού», πού κυριαρχεί μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στίς βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Δύσης και της Άνατολής, αλλά άμφισβητείται έντονα ήδη από τό τέλος της δεκαετίας 1960, τόσο από τούς πολίτες και τά κινήματα πού συμμετέχουν σέ διαδικασίες διαβούλευσης και διαμορφώνουν ομάδες πίεσης, όσο και από τίς αλλαγές πού επιφέρει ή οικονομική ύφεση και αναδιάρθρωση και ή συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. «Όμως ή ελληνική «μικρομεσαία πολεοδομία» (Γερολύμπου, Καυκούλα, Παπαμίχος, Χασιόγλου, 1986), και ευρύτερα ή ρύθμιση του χώρου, επικαθορίζεται από τίς διαδικασίες πού παράγουν τό χώρο – και τήν ευρύτατη άρρητη κοινωνική συναίνεση πού συνδέεται μέ αυτές.

Άπό τίς αρχές της δεκαετίας του 1990 ό «έκσυγχρονισμός» στο πεδίο της ρύθμισης του χώρου συγκεκριμενοποιείται μέ μία σταδιακή διαφοροποίηση στο

λόγο και τίς προσπάθειες εφαρμογών, ή οποία συνοψίζεται σέ δύο νέους όρους και πρακτικές:

α. τόν *στρατηγικό σχεδιασμό*, πού μοιάζει νά αντικαθιστά τίς προθέσεις συνολικής ρύθμισης, κυρίως στή μεγάλη πολεοδομικά συγκροτήματα και τή χωροταξία, εισάγοντας διαστάσεις ιεράρχησης και επιλεκτικού χειρισμού προβλημάτων.

β. τή *διώσιμη ανάπτυξη*, τήν οποία επικαλούνται ως πλαίσιο και ως στόχο όλες οι προτάσεις ρύθμισης/σχεδιασμού του χώρου στή δεκαετία 1990, ιδιαίτερα μετά τή διάσκεψη του Ρίο γιά τό περιβάλλον.

Στρατηγικός σχεδιασμός και διώσιμη ανάπτυξη βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης διεθνώς και προωθούνται και από τήν ΕΕ, στο βαθμό πού ή τελευταία διατυπώνει αρχές γιά μία πολιτική γιά τό χώρο. Ό στρατηγικός σχεδιασμός είναι ένα «μοντέλο συστηματικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων μέ συγκεκριμένους στόχους, πού ξεκινάει από τό στρατό και υιοθετείται από επιχειρήσεις και οργανισμούς στίς ΗΠΑ και άλλου, πριν από 25 περίπου χρόνια» (Miller, Holt-Jensen 1997:195). Προωθεί συγκεκριμένες και επιλεκτικές παρεμβάσεις σέ πολεοδομικό και χωροταξικό επίπεδο οι οποίες έχουν συγκεκριμένους κοινωνικούς αποδέκτες και ελέγχονται αυστηρά ως προς τήν αποδοτικότητά τους (Bryson, Einsweiler 1988, Healey et al 1988). Εισάγονται, δηλαδή, στή διαδικασία ρύθμισης του χώρου «κριτήρια άγοράς» γιά τόν καθορισμό των χρήσεων και των δυνατοτήτων ανάπτυξης της γής, προωθούνται τά ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου ως πλεονεκτήματα γιά τήν προβολή του στην άγορά και τήν προσέλκυση επενδύσεων και, σέ πολλές χώρες, άπλοποιούνται οι διαδικασίες και μειώνονται οι δυνατότητες ελέγχου από τό Δημόσιο και τούς τοπικούς φορείς.

Οι πιό πάνω εξελίξεις εκφράζουν και στο πεδίο της ρύθμισης του χώρου τή γενικότερη στροφή προς νεοφιλελεύθερες πολιτικές επιλογές. Όμως οι στόχοι της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης της άγοράς ακινήτων (ή οποία από τίς αρχές της δεκαετίας του 1990 χαρακτηρίζεται από τάσεις συγκέντρωσης κεφαλαίου και τήν εμφάνιση μεγάλων επιχειρήσεων real estate) αρχίζουν σταδιακά νά προσκρούουν σέ προσεγγίσεις πού αναδεικνύουν περιβαλλοντικές συνιστώσες της ανάπτυξης και προβάλλουν στόχους διατήρησης και προστασίας του περιβάλλοντος (Healey 1994). Ό όρος *διώσιμη ανάπτυξη* εισάγεται στο λεξιλόγιο της ρύθμισης του χώρου και σηματοδοτεί τούς νέους προσανατολισμούς. Ταυτόχρονα όμως εισάγει και λογικές συνολικής σύλληψης και ρύθμισης του χώρου, πού δέν συνδυάζονται μέ τήν επιλεκτική παρέμβαση και τή σύγκρουση/διαβούλευση επί μερους συμφερόντων στο πλαίσιο ενός στρατηγικού σχεδιασμού. Η σύνδεση λοιπόν του στρατηγικού σχεδιασμού μέ τή διώσιμη ανάπτυξη άνοίγει έρωτήματα σέ πολλά επίπεδα, από τό τί σημαίνει διωσιμότητα στή ρύθμιση του χώρου, μέχρι τίς συγκρούσεις κεντρικών και τοπικών ή δημόσιων

καί ιδιωτικῶν ἐπιλογῶν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ χώρου (Harvey 1989).

Στὴν Ἑλλάδα τὸ περιεχόμενο τοῦ στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς βιώσιμης ἀνάπτυξης προσαρμόζεται στὰ τοπικά δεδομένα. Ὡς ἐκ τούτου οἱ συγκεκριμένες πολιτικές γιὰ τὴν πολεοδομία καί χωροταξία ἐπιτείνουν τὰ ἐρωτήματα πού ἀναφέρθηκαν καί συχνά, λόγω παρανοήσεων ἢ σκοπιμοτήτων, ἀντιφάσκουν μεταξύ τους. Τυπικὴ περίπτωση ἀποτελεῖ τὸ σχέδιο «Ἀττική SOS» τοῦ ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι θὰ συμβάλει (α) στὴν ἰσορροπία ἀνάπτυξη τῆς Ἀθήνας-Ἀττικῆς, σὲ σχέση μετὰ τὶς ὑπόλοιπες περιφέρειες τῆς χώρας καί (β) στὴν βιώσιμη ἀνάπτυξη στὴν ἴδια τὴν Ἀττικὴ.

Ἄν ὅμως βιώσιμη ἀνάπτυξη εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς σημερινῆς γενιᾶς, χωρὶς νὰ ὑπονομεύει τὶς δυνατότητες τῶν ἐπόμενων γενεῶν νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς δικές τους, τότε οἱ κυβερνητικὲς προθέσεις πῶς συμβιβάζονται μετὰ τὶς πολιτικὲς καί τὶς πρακτικὲς; Πῶς γίνεται, γιὰ παράδειγμα, ἡ μετατροπὴ τοῦ κάμπου τῶν Μεσογείων σὲ πυκνοκατοικημένη ἀστική ζώνη, μετὰ διεθνὲς ἀεροδρόμιο καί κλειστὸ αὐτοκινητόδρομο, νὰ διαφημίζεται ὡς βιώσιμη ἀνάπτυξη ὅταν ἡ Ἀττικὴ χάνει ὀριστικὰ περίπου 70.000 στρέμματα εὐφορῆς ἀγροτικῆς γῆς; Πῶς περιορίζονται οἱ ἀτμοσφαιρικοὶ ρύποι ἀπὸ τὰ αὐτοκίνητα, ὅταν ἡ κυκλοφορία πού θὰ δημιουργήσῃ τὸ νέο ἀεροδρόμιο καί οἱ γειτονικὲς του χρήσεις θὰ ἀνεβάσῃ τὸν ἡμερήσιο φόρτο στὴν Ἀττικὴ κατὰ 12% ἐνῶ τὰ νέα ΙΧ πού κυκλοφόρησαν στὴν Ἀθήνα τὸ 2000 αὐξήθηκαν κατὰ 9.7%; Πόσα λιγότερα ἑκατομμύρια στρέμματα δάσους θὰ παραδώσουμε στὶς ἐπόμενες γενιές ἂν ψηφιστεῖ καί ἐφαρμοστεῖ τὸ Βενιζέλειο ἀρθρο 24; Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρξει οἰκιστικὴ βιώσιμη ἀνάπτυξη (βλ. σχετικὸ νόμο) ὅταν ὑπάρχει ἀπουσία πολιτικῆς γιὰ τὴ γῆ, τὴν κατοικία, τὸν περιαστικὸν χώρο, ὅταν δηλαδὴ ὅλη ἡ Ἑλλάδα παραμένει ἓνα «ἐν δυνάμει οἰκόπεδο»; Καί, τέλος, πῶς μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ὑπερσυγκέντρωση δημοσίων καί ιδιωτικῶν ἐπενδύσεων στὴν Ἀττικὴ καί Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1996 μέχρι τὸ 2004 συμβάλλει στὴν ἰσορροπία ἀνάπτυξη, ὅταν οἱ κατανομές ἀπὸ τὸ Β' καί Γ' ΚΠΣ ἔχουν μιὰ ἀναλογία 1,4 ἑκατ. δρχ. ἀνά κάτοικο καί στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα 1,1 ἑκατ. δρχ. ἀνά κάτοικο;

Ἡ ταῦτιση τοῦ στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ κυρίως μετὰ τὰ μεγάλα ἔργα, πού προκύπτει ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἀποτελεῖ συνέχεια μιᾶς πάγιας ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καί ρύθμιση τοῦ χώρου στὴν Ἑλλάδα. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ κλίμακα τῶν συγκεκριμένων ἔργων διαφοροποιεῖ τὰ δεδομένα καί σὲ δύο ἄλλες σημαντικὲς κατευθύνσεις:

Πρῶτον, τὰ μεγάλα τεχνικά ἔργα ὑποστηρίζουν τὰς ἀναδιάρθρωσης τοῦ κατασκευαστικοῦ κεφαλαίου, εὐνοοῦν τὴν εἰσοδο μεγάλων κατασκευαστικῶν ἐταιρειῶν σ' ἓναν τομέα πού κυριαρχεῖτο μέχρι πρόσφατα ἀπὸ μικρομεσαίες ἐπιχειρήσεις καί μετατρέπουν, μέσω

τῶν περιφνημῶν αὐτοχρηματοδοτήσεων, τὰ μέχρι πρὸ τινός «δημόσια ἀγαθὰ» (δρόμους, πάρκα, μεταφορικά μέσα, ἀεροδρόμια) σὲ ιδιωτικά. Συρρικνώνεται ἔτσι ὁ δημόσιος χώρος καί, μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς ποιότητας τῶν ὑπηρεσιῶν, αὐξάνεται τὸ κόστος χρήσης του, μετὰ ἄμεση ἐπίπτωση τῆ ταξικῆ καί φυλετικῆ διαστρωμάτωση αὐτῶν πού τὸν χρησιμοποιοῦν.

Δεύτερον, διαφοροποιοῦνται ριζικὰ οἱ ἐμπλεκόμενοι στὸν «στρατηγικὸν σχεδιασμόν» φορεῖς μετὰ τὸς ὁποῖους πρέπει νὰ συνομιλήσῃ τὸ δημόσιο. Τὰ μεγάλα ἔργα τῆς Ἀττικῆς ἀναδεικνύουν «νέους παίκτες», οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἤδη καταλάβῃ καίριες θέσεις γιὰ νὰ καρπωθοῦν τὶς ἐξωτερικὲς οἰκονομίες τῆς ἀστικοποίησης καί τῆς καταστροφῆς τῶν τελευταίων πράσινων χώρων. Δίπλα στὶς τράπεζες καί τὶς κατασκευαστικὲς ἐταιρίες πού ἔχουν ἀγοράσει μεγάλες ἐκτάσεις γῆς στὰ Μεσόγεια καί κατὰ μῆκος τῆς Ἀττικῆς ὁδοῦ, ἔχουν ἐμφανιστεῖ καί μεγάλοι ἐπιχειρηματικοὶ ὄμιλοι, ἀλλὰ καί ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας μετὰ προτάσεις γιὰ ξενοδοχεῖα στὴ παραλιακὴ ζώνη.

Οἱ παραπάνω ἐξελίξεις ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη ἔνταση ἐν ὄψει τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων τοῦ 2004 καί τῶν ὑποχρεώσεων πού αὐτοὶ ἐπιβάλλουν ἀπὸ ἄποψη ὑποδομῶν. Καί, τέλος, δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε τὶς ἐντάξεις στὰ σχέδια πόλεως τῶν περιαστικῶν ζωνῶν τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἀττικῆς, τὶς ὁποῖες ὁ κ. Λαλιώτης «κρατᾷε στὸ συρτάρι του» μέχρι τὴν ἐπόμενη προεκλογικὴ περίοδο.

2. Συναινέση καί ἀντιπαραθέσεις στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα

Μέχρι τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1990, ὁ νομομοιοποιητικὸς λόγος τοῦ ΠΑΣΟΚ χρησιμοποιοῦσε τὸ τρίπτυχο «ἀποκέντρωση-λαϊκὴ συμμετοχὴ-περιφερειακὴ ἀνάπτυξη», μεταθέτοντας τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα καί τὶς συγκρούσεις πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀναπτυξιακὴ διαδικασία στὴ σφαῖρα τῆς πολιτικῆς βούλησης καί ὑποστηρίζοντας ὅτι κάθε τεχνικὸ ἔργο, κάθε ἐπένδυση καί κάθε φεσιβάλ τῆς ἐπαρχίας «συνέβαλε στὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας». Ἡ βασικὴ ἀντίφαση γιὰ τοὺς διανοοῦμενους τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἡ ἐκμετάλλευση πού ὑφίστατο ἡ περιφέρεια ἀπὸ τὸ κέντρο, στὴν ὁποία ὑπῆρχε μιὰ σαφῆς γεωγραφικὴ ἀναφορά: Ἀττικὴ-ὑπόλοιπη Ἑλλάδα.

Χαρακτηριστικὸ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἦταν τὸ συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη (1980), τὸ ὁποῖο σηματοδοτεῖ καί τὸν κεντρικὸ ρόλο καί λόγο τῶν τεχνικῶν στὰ θέματα ἀνάπτυξης. Εἶχε συγκεντρώσει τότε τὶς συμμετοχὲς μετέπειτα σημαντικῶν κυβερνητικῶν στελεχῶν καί συντεταγμένες τοποθετήσεις κομμάτων καί πολιτικῶν ὁμάδων/παρατάξεων γιὰ γενικά καί εἰδικότερα θέματα ἀνάπτυξης καί σχεδιασμοῦ τοῦ χώρου. Τὸ ἰδεολόγημα «κέντρο περιφέρεια», ἢ «ἀποκέντρωση-λαϊκὴ συμμετοχὴ-περιφερειακὴ ἀνάπτυξη» καί

ή ΕΠΑ αποτέλεσαν αντικείμενα λεπτομερούς ανάλυσης και κριτικής από την πλευρά της αριστερής διανοήσης:

– στο έσωτερικό της λογικής τους (τί είδους συνολικός σχεδιασμός, μέ ποιούς όρους αποκέντρωση, ποιό τό περιεχόμενο και οι όροι της συμμετοχής, ...)

– σέ ένα επίπεδο θεωρητικής αφαίρεσης, πού επιδίωκε νά ελέγξει τό περιεχόμενο, τούς στόχους και τήν αναγκαιότητα τών έγχειρημάτων αυτών, στά πλαίσια της ευρύτερης συζήτησης της εποχής στην Ελλάδα και διεθνώς.

Η Έπιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (Ε.Π.Α.), πού προώθησε τό ΠΑΣΟΚ στή δεκαετία 1980, κινητοποίησε, αλλά και ενσωμάτωσε, ένα ευρύτατο μελετητικό δυναμικό, μεγάλο μέρος του οποίου είχε συμμετάσχει ενεργά στην κριτική συζήτηση γύρω από αυτήν πριν την υλοποίησή της. Παράλληλα ή Δημόσια Διοίκηση, αλλά και οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, απορρόφησαν ένα σημαντικό στελεχειακό δυναμικό πού είχε πρωτοστατήσει στή συζήτηση της μεταπολιτευτικής περιόδου, μέσα από τις γραμμές τών αριστερών κομμάτων. Ακόμη, τό άνοιγμα της χρηματοδότησης έρευνητικών προγραμμάτων τών πανεπιστημίων έδωσε συχνά τή δυνατότητα νομιμοποίησης κυβερνητικών έπιλογών μέσα από τήν έπίκληση της «έπιστήμης».

Μετά τις κυβερνήσεις συνεργασίας του τέλους της δεκαετίας 1980-άρχων δεκαετίας 1990 και τήν άνοδο του κ. Σημίτη στην έξουσία έγκαθιδρύεται και στην Ελλάδα τό γενικευμένο ευρωπαϊκό πρότυπο νεοφιλελεύθερων πολιτικών μέ κεντροαριστερό προσωπείο. Η βασική αντίφαση πού προβάλλεται από τό έπιτελείο Σημίτη είναι ή, και πάλι σκόπιμα θολή, αντίθεση ανάμεσα στην Ελλάδα του *έκσυγχρονισμού* και τήν Ελλάδα της *συντήρησης*. Η συντήρηση στηλιτεύεται, γιατί δέν αφήνει τήν άτμομηχανή του έκσυγχρονισμού νά οδηγήσει τό τρένο της αναπτυσσόμενης Ελλάδας προς τήν ευτυχία της Ένωμένης Ευρώπης.

Σήμερα όμως, και σέ αντίθεση μέ τήν περίοδο του «κέντρο-περιφέρεια», οι σαφείς γεωγραφικές αναφορές αποκρύπτονται έπιμελώς: τό σημαντικό σχέδιο αποσιωπά τό γεγονός ότι ο έκσυγχρονισμός βασίζεται στην έπανα-πόλωση στην Άττική και τή Θεσσαλονίκη και κατά μήκος του άξονα Πάτρα-Άθήνα-Λάρισα-Θεσσαλονίκη-Εύζωνοι, γνωστού και ως ΠΑΘΕ. Έδώ συγκεντρώνονται οι δημόσιες επενδύσεις στα μεγάλα έργα και οι ιδιωτικές επενδύσεις στή βιομηχανία, τόν άγροτικό τομέα και τόν τουρισμό. Η υπόλοιπη Ελλάδα, μέ έξαιρεση ίσως τις μεγάλες τουριστικές νησιωτικές περιοχές, οδηγείται ξανά στο περιθώριο, «άφοϋ δέν θέλει νά έκσυγχρονιστεί». Η άποστροφή του κ. Σημίτη για τόν «συντηρητικό» κουρέα της Σίφνου πού δέν θέλησε νά γίνει «coiffeur» είναι γνωστή και χαρακτηριστική.

Σέ αντίθεση μέ τις σημαντικές αντιπαραθέσεις πού είχαν προκαλέσει οι πολιτικές για τό χώρο πού βασίζονταν στην ΕΠΑ και τήν αποκέντρωση-λαϊκή συμμε-

τοχή, τό σημερινό δίπτυχο «στρατηγικός σχεδιασμός-βιώσιμη ανάπτυξη» συναντά μία άποδοχή από τήν έπισημονική κοινότητα, όπως φάνηκε και από τό Διεθνές Συνέδριο πού όργάνωσε ο ΟΡΣΑ τό 1996, μέ τίτλο: *Άθήνα-Άττική: Στρατηγικός Σχεδιασμός για μία Βιώσιμη Ανάπτυξη*.

Ο λόγος της Διοίκησης και τών ειδικών για τά ζητήματα του χώρου ήταν, σέ γενικές γραμμές, τεχνοκρατικός και άπολογητικός. Η έναρκτήρια όμιλία του ύπουργού ΠΕΧΩΔΕ έπαναφέρει, στο επίπεδο τών διαπιστώσεων, μία γλώσσα ταυτισμένη μέ τήν «άλλαγή», καθώς ύπογραμμίζει ότι πρέπει «νά αλλάξουμε ριζικά τό μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης και νά υπερβούμε τόν άθηνοκεντρισμό μαζί μέ τά τραγικά άδιέξοδα και τά σύνδρομά του» (Πρακτικά, σελ. 7) και «κυρίως νά αλλάξουμε ριζικά τήν πραγματικότητα μέσα στην όποια ζούμε» (σελ. 9). Για τό σκοπό αυτό ή πολιτεία προωθεί «νέες ιεραρχήσεις παρεμβάσεων και βασικών έπιλογών και νέες προτεραιότητες μέτρων και έργων» (σελ. 10), τά όποια όμως, όπως είδαμε, συμβάλλουν σέ τάσεις αντίθετες από εκείνες πού διακηρύσσονται.

Οι συγκεκριμένες πολιτικές πού υλοποιούν τό στρατηγικό σχεδιασμό, αντιδιαστέλλοντάς τον μέ τόν συνολικό σχεδιασμό του παρελθόντος και συνδέοντάς τον μέ τή βιώσιμη ανάπτυξη, άναδεικνύονται στις εισηγήσεις στελεχών της διοίκησης, αλλά και πολλών έπιστημόνων πού συμμετείχαν στις εργασίες του Συνεδρίου. Οι πολιτικές αυτές αναφέρονται στα μεγάλα έργα (νέο άεροδρόμιο, όδικοί άξονες, μετρό, ...), τόν Έλαιώνα και τήν Πειραιώς, τήν ένοποίηση τών αρχαιολογικών χώρων και τών χώρων πρασίνου (Πύργος Βασιλίσσης, Έλληνικό, Φάληρο), αλλά και στην άνάγκη προώθησης θεσμικών και οργανωτικών μέτρων (π.χ. μητροπολιτική διοίκηση) (σελ. 194-95), όπου ή βιώσιμη ανάπτυξη ταυτίζεται μέ τις τεχνικές/τεχνοκρατικές πλευρές της.

Αυτή ή άπομείωση του περιεχομένου, πού ως ένα βαθμό προωθείται από τό ΠΑΣΟΚ και τό κεντροαριστερό έπιτελείο του πρωθυπουργού οδηγεί στην άποδιάρθρωση του κριτικού λόγου και τή νομιμοποίηση τών έπιλογών, όχι πιά μέσω του πολιτικού βολονταρισμού της «άλλαγής», αλλά μέσω της τεχνοκρατίας του «έκσυγχρονισμού». Έχοντας βιώσει τήν κρίση της Άριστερας μετά τό 1989 και έλλοκμοι από τό ευρωπαϊκό έκσυγχρονιστικό προφίλ του «νέου» ΠΑΣΟΚ, πολλοί διανοούμενοι της Άριστερας στηρίζουν σήμερα τόν κ. Σημίτη προσωπικά. Έτσι, καλύπτουν και τή ζήτηση για στελέχη μέ θητεία στον άριστερό και οικολογικό χώρο –ζήτηση πού είναι μεγάλη σήμερα, γιατί τά στελέχη αυτά (α) ξέρουν νά κάνουν καλά τή δουλειά τους, (β) γνωρίζοντας τήν άριστερή κριτική και τις δεξιές θέσεις, παρουσιάζουν τά κυβερνητικά έπιχειρήματα μέ πειστικότητα και (γ) δέν εμπλέκονται στις έσωτερικές ΠΑΣΟΚικές ίσορροπίες.

Οι νέες τάσεις και έπιλογές ρύθμισης του χώρου, πού διατυπώνονται κυρίως στή δεκαετία 1990 στο πλαίσιο του έκσυγχρονισμού, όπου προσιδιάζει ένας

περισσότερο επιστημονικός-τεχνικός λόγος, βρίσκουν έκφραστές σε ένα νέο είδος διανοούμενου, με περισσότερο τεχνοκρατικές και λιγότερο πολιτικές/κοινωνικές αναφορές, ένα είδος διανοούμενου-απολογητή των νεοφιλελεύθερων κυβερνητικών επιλογών. Γι' αυτό η γοητεία του έκσυχρονισμού προσελκύει προς τό κυβερνών κόμμα πολλούς διανοουμένους πού, σε άλλες περιστάσεις, θά μπορούσαν νά αρθρώσουν κριτικό λόγο

Η επιστημονική συζήτηση για τά ζητήματα ρύθμισης του χώρου δέν μένει φυσικά έξω από τή γενικότερη νεοφιλελεύθερη στροφή και τήν απομάκρυνση από αίτήματα αναδιανομής, κοινωνικών παροχών «για όλους» κλπ., πού χαρακτηρίζαν τό λόγο τής «αλλαγής». Σε ένα πρώτο επίπεδο έχει εγκλωβιστεί στην αποδοχή από τήν επιστημονική κοινότητα του δίπολου «στρατηγικός σχεδιασμός-βιώσιμη ανάπτυξη», όπου συζητούνται μόνο οι πρακτικές και οι διαδικασίες πού συνδέονται με αυτό και αγνοούνται οι εσωτερικές αντιφάσεις. Εδώ είναι ιδιαίτερα χρήσιμος ο πρώην άριστερός/οικολογικός λόγος των νέων υποστηρικτών του πρωθυπουργού.

Απουσιάζει ή συζήτηση σε ένα άλλο επίπεδο, όπου ή βιώσιμη ανάπτυξη και ο στρατηγικός σχεδιασμός τοποθετούνται στο επίκεντρο τής κριτικής σκέψης/συζήτησης, σε ό,τι αφορά τούς στόχους, τό περιεχόμενο, τίς κοινωνικές τους αναφορές. Στο επίπεδο αυτό βρίσκεται και ή θανάσιμη παρανόηση τής κεντροαριστεράς: οι επιλογές τής βιώσιμης ανάπτυξης απαιτούν νέες συλλογικότητες και δημοκρατικές διαδικασίες οι οποίες παραπέμπουν εύθως σε νέου τύπου κεντρικές και τοπικές παρεμβάσεις. Δέν μπορούν δηλαδή νά υλοποιηθούν με τήν ιδιωτική πρωτοβουλία, στην οποία έχει έναποθέσει τίς ελπίδες ο έκσυχρονισμός, γιατί αυτή εξακολουθεί νά αναζητά τό άμεσο κέρδος, θεωρώντας τό περιβάλλον και τό χώρο ως «έξωτερικότητα» των επιχειρήσεων. Η βιώσιμη ανάπτυξη και ή απορρύθμιση πού εισάγουν σε όλα τά επίπεδα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές αποτελούν άσυμβίβαστες θεωρίες και πρακτικές.

Όμως για τό «χρονικό τής απουσίας» κριτικής συζήτησης δέν έχει ευθύνη τό ΠΑΣΟΚ και ή Δεξιά, αλλά όσοι και όσες εξακολουθούμε νά πιστεύουμε στην κριτική σκέψη και τίς ανατρεπτικές της προοπτικές. Η βιώσιμη ανάπτυξη ως αναπτυξιακή επιλογή για τό χώρο παρουσιάζει προνομιακές δυνατότητες παρέμβασης. Επιτρέπει στην Άριστερά νά ξαναθέσει έρωτήματα για τήν κοινωνική και γεωγραφική δικαιοσύνη, για τήν οικολογική ισορροπία, για τήν ισότητα μεταξύ των φύλων, μεταξύ ντόπιων και ξένων, μεταξύ γενεών-έρωτήματα πού έχουν άπαξιωθεί και άπαλειφθεί από τον κυρίαρχο λόγο.

Ύστερόγραφο για τά Μεσόγεια

Οι αλλαγές χρήσεων γής πού προωθεί τό ΥΠΕΧΩΔΕ στα Μεσόγεια και είδαν τό φώς τής δημοσιότητας με-

τά τήν παρουσίαση τής εργασίας στο συνέδριο (Άπρίλιος-Μάιος 2001), επιβεβαιώνουν με τό χειρότερο τρόπο τίς υποθέσεις μας. Από τό 1987 οι υπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ είχαν έκπονήσει μελέτη χρήσεων γής στην Ζώνη Οικιστικού Έλέγχου τής Άνατολικής Άττικής. Παρά τήν έγκρισή της τό 1989, ή μελέτη δέν στάλθηκε για νομική έπεξεργασία τότε πού θά μπορούσαν νά προγραμματιστούν και διασφαλιστούν οι χρήσεις γής με μικρότερες πιέσεις. Έπειτα από 10 χρόνια, το1998 (!), οι υπηρεσίες του ΟΡΣΑ κατέληξαν σε νέα πρόταση για τήν «Όριοθέτηση ζωνών και καθορισμό χρήσεων γής και όρων δόμησης στα Μεσόγεια», ή όποια έγκρίθηκε από τό Δ.Σ. του ΟΡΣΑ, αλλά ούτε αυτή τή φορά στάλθηκε για νομική έπεξεργασία. Οι δήμαρχοι τής περιοχής, τά έργολαβικά συμφέροντα και οι «μεγάλοι παίχτες» άντέδρασαν στις ρυθμίσεις και ή πρόταση «έμεινε στα συρτάρια», όπως προκύπτει από τίς συνεντεύξεις πολλών δημάρχων σε ραδιοφωνικούς σταθμούς και σε τηλεοράσεις και από τά δημοσιεύματα στις οικολογικές σελίδες για τά προβλήματα real estate (sic) πού άντιμετωπίζει ή περιοχή των Μεσογείων.

Ξαφνικά, στα τέλη Άπριλίου 2001, δημοσιεύονται στις εφημερίδες πληροφορίες για σημαντικές αλλαγές στην πρόταση του ΟΡΣΑ, οι όποιες άφορούν 360.000 στρέμματα και επικεντρώνονται σε τρία κυρίως σημεία (βλ. σχετικό χάρτη):

(α) καταργείται τό Άττικό Πάροχο ως ζώνη απόλυτης προστασίας (δεξιό τμήμα του χάρτη, δίπλα στο άεροδρόμιο και μέχρι τή Λούτσα) και ή Γεωργική Γή ύψηλης παραγωγικότητας και απόλυτης προστασίας (στο κέντρο του χάρτη, γύρω από τά Σπάτα και άριστερά από τό άεροδρόμιο) μετατρέπεται σε «ζώνη ειδικής ενίσχυσης παραδοσιακών και βιολογικών καλλιεργειών»

(β) στις παραπάνω ζώνες περιορίζεται ή κατάτμηση έκτος σχεδίου από 20 σε 10 στρέμματα

(γ) εντάσσονται άμεσα στο σχέδιο πόλης 43.660 στρέμματα.

Οι, φαινομενικά άθωες, αυτές αλλαγές έπιτρέπουν τή δόμηση και τή μεγαλύτερη κατάτμηση γής σε μεγάλες περιοχές στην καρδιά των Μεσογείων, εκεί όπου οι πρώτες μελέτες του ΥΠΕΧΩΔΕ τό απέκλειαν. Παράλληλα, στο προωθούμενο από τό Ύπουργείο Γεωργίας «Έθνικό Σύστημα Προστασίας τής Άγροτικής Δραστηριότητας», τά κριτήρια καθορισμού κατηγοριών παραγωγικότητας τής άγροτικής γής είναι άντικείμενο ύπουργικής απόφασης των ύπουργών ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας και εξαίρονται οι περιοχές όπου έχουν καθοριστεί χρήσεις γής από μία σειρά σχεδίων. Έτσι οι «παραδοσιακές και βιολογικές καλλιέργειες» στο συγκεκριμένο σχέδιο δέν αποτελούν σε καμία περίπτωση έμπόδιο στην άνοικοδόμηση πού όλοι επιδιώκουν. Είναι έντυπωσιακό πώς ή «έκσυχρονιστική» γλώσσα έπιτρέπει τήν καταστροφή των τελευταίων άδόμητων στρεμμάτων γής προστατευόντάς τα.

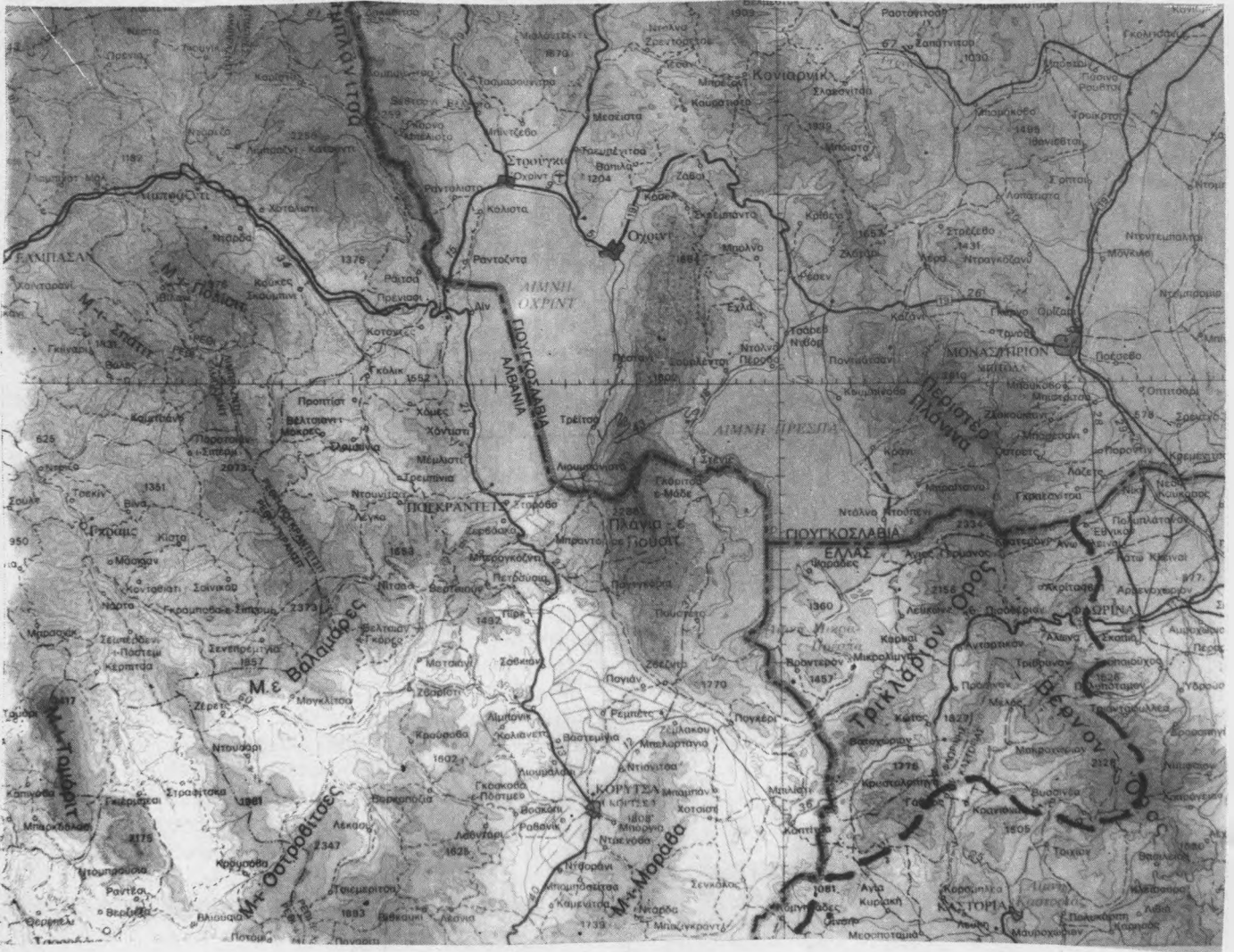
Είναι πιθανό τό ΣτΕ νά μήν άποδεχθεί τό διάταγ-

μα έπειδή αντιβαίνει προκλητικά τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Γι' αυτό ΥΠΕΧΩΔΕ και ΟΡΣΑ, σύμφωνα με την Καθημερινή (29.4.01), ζήτησαν «φορτικά» από τις υπηρεσίες τους να αλλάξουν τις αρχικές εισηγήσεις τους. Η απόφαση έκκρεμει, όμως το τέλος της μοναδικής άκτιστης περιοχής της Άττικής είναι απλώς ζήτημα χρόνου. Μπορεί ο ύπουργός ΠΕΧΩΔΕ να κέρδισε τα διάφορα στοιχήματα για τη λειτουργία του αεροδρομίου, έμεις όμως οι πολίτες της Άττικής χάσαμε τη Μεσογαία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γερόλυμπου Α., Καυκούλα Κ., Παπαμίχος Ν., Χασιόγλου Β., (1986), «Περί πολεοαρχιτεκτονικής, ή το παλιό και το νέο στην πολεοδομία», *Έπί Πόλεις: Συλλογή Κειμένων, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη*.
Bryson, J.M., Einsweiler, R.C. (eds), 1988, *Strategic*

Planning: Threats and Opportunities for Planners, Chicago: Planners Press
Healey, P., McNamara, P., Elson, M., Doak, J., 1988, *Land Use Planning and the Mediation of Urban Change*, Cambridge: Cambridge University Press
Healey, P., 1994, «Development plans: New approaches to making frameworks for land use regulation», *European Planning Studies*, 2:1, 39-57
Miller, D., Holt-Jensen, A., 1997, «Bergen and Seattle: a tale of strategic planning in two cities», *European Planning Studies*, 5:2, 195-214
Όργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Άθηνas (1996) *Άθήνα-Άττική. Στρατηγικός Σχεδιασμός για μιά Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Άθήνα: ΟΡΣΑ
ΥΠΕΧΩΔΕ (1994) *Άττική SOS: Όλοκληρωμένο Σχέδιο Δράσης με παρεμβάσεις μέτρα-έργα*, Άθήνα (πολυγραφημένο).

ΕΛΛΑΔΑ

ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΕΥΟΙΩΝΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ*

της Μαρίας Κοτζαμάνη

Σχεδόν τρεις δεκαετίες έχουν περάσει από την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα από το 1967 ως το 1974. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας έφερε πολιτική και σχετική οικονομική σταθερότητα που ζωογόνησε την ανάπτυξη του θεάτρου. Περίπου εκατό θέατρα λειτουργούν τη χειμερινή σαιζόν στην Αθήνα, πολλά από τα οποία έχουν περισσότερες από μία σκηνές. Ο αριθμός τους είναι έντυπωσιακός, δεδομένου ότι η Ελλάδα είναι μία μικρή χώρα δεκάμιση εκατομμυρίων κατοίκων. Η ζήτηση θεατρικών χώρων τα τελευταία τριάντα χρόνια αυξάνεται διαρκώς και ώθει επαγγελματίες του μή εμπορικού θεάτρου να μεταποιοούν σε θέατρα κάθε λογής κτήρια: νεοκλασικά σπίτια, κινηματογράφους, βιομηχανικούς χώρους και τυπογραφεία. Επιπλέον, έχουν δημιουργηθεί θεατρικές συνοικίες σε περιοχές της Αθήνας που παλιά δέν σχετίζονταν με το θέατρο, όπως το Πάντειο πανεπιστήμιο, το Γκάζι και το Ψυρρή.

Τά θεατρικά θέατρα τους καλοκαιρινούς μήνες έχουν επίσης αυξηθεί σημαντικά. Εκτός από τα περιφημα θέατρα της Επιδάουρου και του Ηρωδείου, τα οποία λειτουργούσαν ήδη πριν από τη χούντα, αρκετά άλλα αρχαία θέατρα χρησιμοποιούνται για παραστάσεις από το 1974. Επιπλέον, χώροι όπως εγκατελειμμένες βιομηχανίες, ηλεκτρικοί σταθμοί και λατομεία έχουν διαμορφωθεί σε υπαίθρια θέατρα. Η πληθώρα θεατρικών φεστιβάλ το καλοκαίρι σε όλη την Ελλάδα συμβάλλει στην πολιτιστική αποκέντρωση, ή οποία προάγεται και με την ίδρυση των περιφερεια-

κών θεάτρων, που άρχισε το 1983. Το ζήτημα της αποκέντρωσης δέν είχε τεθεί καν πριν από τη χούντα, καθώς όλη σχεδόν ή θεατρική δραστηριότητα ήταν συγκεντρωμένη στην Αθήνα.

Η θεατρική παραγωγή τά τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Τό αρχαίο δράμα και τά κλασικά δυτικά έργα έχουν πάντα καλή έκφραση στο ρεπερτόριο τών θιάσων. Παράλληλα όμως γίνονται και πιο περιπετειώδεις επιλογές. Υπάρχει ένδιαφέρον για την ανακάλυψη παραμελημένων έργων από καθιερωμένους συγγραφείς, ή για τό ανέβασμα έργων από ξεχασμένους συγγραφείς όπως ο Μένανδρος, ο Τόμας Μίντλετον (Thomas Middleton), ο Σάμουελ Ρόουλεϋ (Samuel Rowley), ο Ραμόν ντέ Βάλλε Ιντκλάν (Ramon del Valle-Inclan) και ο Φερνάντο ντέ Ρόχας (Fernando de Rojas). Αφθονες επίσης είναι οι παραγωγές ξένων σύγχρονων έργων, από τίς τελευταίες εμπορικές επιτυχίες στην Αγγλία και στην Αμερική, ως τά πειραματικά κείμενα της πρωτοπορίας. Συγγραφείς όπως ο Νήλ Σάιμον (Neil Simon), ο Μπράιαν Φρίελ (Brian Friel), ο Ντέιβιντ Μάμετ (David Mamet), ο Χάρολντ Πίντερ (Harold Pinter), ο Τόμας Μπέρνχαρντ (Thomas Bernhard) και ο Χάινερ Μίλλερ (Heiner Müller) ανεβαίνουν συχνά στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία. Οι σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς είναι επίσης αρκετά δημοφιλείς και τόσο οι θίασοι όσο και ή πολιτεία ενδιαφέρονται για την υποστήριξη του νεοελληνικού έργου.

Όσον αφορά τό ύφος της υπόκρισης, συνυπάρχουν ό ρητορικός στόμφορ για τά κλασικά έργα, που όμως σήμερα τείνει να θεωρείται ξεπερασμένος, τό ρεαλιστικό και τό νατουραλιστικό παίξιμο που είναι ό κανόνας, ή φαρισκή έρμηνεία για την κωμωδία και ό πειραματισμός με τό φόρμα της μεταμοντέρνας αισθητι-

* Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Western European Stages*, vol. 13, άρ. 1 - Χειμώνας 2001.

κής. Από την πτώση της χούντας και ιδιαίτερα τα τελευταία δέκα, δεκαπέντε χρόνια τα πειραματικά θέατρα όπως το χοροθέατρο έχουν αυξηθεί αισθητά. Εκτός του ότι είναι τεχνικά νεωτερικό, το χοροθέατρο έχει επιτύχει να προσεγγίσει ένα ευρύτερο κοινό, πού προηγουμένως δέν ενδιαφερόταν για τό θέατρο.

Η θεατρική κίνηση στην Ελλάδα έχει επίσης αποκτήσει πύο διεθνή χαρακτήρα. Τόσο τά κρατικά θέατρα, όσο και οι θίασοι του ελεύθερου θεάτρου, επιδιώκουν συνεργασίες μέ ξένους επαγγελματίες του χώρου. Αναγνωρισμένοι καλλιτέχνες από την δυτική αλλά και από την Ανατολική Εύρώπη έχουν δουλέψει σέ παραγωγές στην Ελλάδα τά τελευταία χρόνια, όπως ο Γιούρι Λιουμπίμοφ (Yuri Lyubimov), ο Ματίας Λάνγκχοφ (Matthias Langhoff) και ο Ρόμπερτ Ούιλσον (Robert Wilson). Άλλοι σημαντικοί σκηνοθέτες του σύγχρονου θεάτρου όπως ο Πήτερ Μπρούκ (Peter Brook), ο Αντρέι Σερμπάν (Andrei Serban), ο Πέτερ Στάν (Peter Stein), ο Πήτερ Χώλλ (Peter Hall), και ο Ανατόλι Βασίλιεφ (Anatoli Vassiliev) έχουν παρουσιάσει δουλειά τους στην Ελλάδα, στά καλοκαιρινά φεστιβάλ. Πρόσφατα έχει αρχίσει νά αναπτύσσεται επίσης ενδιαφέρον για την εξερεύνηση του πολιτισμού των Βαλκανίων, τό οποίο εκφράζεται και στό θέατρο. Σύγχρονα βαλκανικά έργα μεταφράζονται και ανεβαίνουν από ελληνικούς θιάσους, ενώ σκηνοθέτες της περιοχής προσκαλούνται νά δουλέψουν σέ παραγωγές στην Ελλάδα. Αξιόλογα δείγματα της διαπολιτισμικής αυτής κίνησης συμπεριλαμβάνουν τό άνεβασμα της *Πυριτιδαποθήκης* του Γκόραν Στεφανόφκι από τό Θέατρο του Νότου, και αυτή τή σαιζόν, τόν *Δόν Ζουάν* του Μολιέρου στό Εθνικό Θέατρο, σέ σκηνοθεσία του Σέρβου Νικίτα Μιλιβόγιεβιτς.

Η ίδρυση του Μεγάλου Μουσικής τό 1991 έχει επίσης διευρύνει τίς δυνατότητες για διεθνείς συνεργασίες στην Ελλάδα. Τό Μέγαρο είναι ένα μεγάλο σύγχρονο συγκρότημα μέ πολλαπλές σκηνές, πού διαθέτει άφθονους οικονομικούς πόρους και άρτιότατο τεχνικό έξοπλισμό. Παρόλο πού προσφέρει κυρίως κλασική μουσική, έχει επίσης παρουσιάσει και θέατρο. Τά προγράμματα του συχνά είναι οργανωμένα σέ θεματικούς κύκλους πού ένσωματώνουν εύελικτα μουσικές, όσο και θεατρικές παραστάσεις και εκθέσεις. Για παράδειγμα, στόν κύκλο *Ηλέκτρα* τό 1992 παρουσιάστηκαν ή *Ηλέκτρα* του Στράους, ή *Σοφόκλεια Ηλέκτρα* του Θεάτρου Ταγκάνκα της Μόσχας σέ σκηνοθεσία Γιούρι Λιουμπίμοφ, καθώς και κομμοί από τίς τραγωδίες όπου ή *Ηλέκτρα* έχει πρωταγωνιστικό ρόλο, σέ σκηνοθεσία Ρούλας Πατεράκη. Τό πύο φιλόδοξο ίσως θεατρικό έγχειρημα του Μεγάλου ήταν ή χρηματοδότηση της παράστασης *Προμηθέας*, ή οποία δόθηκε πρόσφατα σέ παγκόσμια πρώτη στην Αθήνα, σέ σκηνοθεσία Ρόμπερτ Ούιλσον. Ο Ούιλσον παρουσίασε μία έκδοχή του μύθου πού βασίζεται χαλαρά στην τραγωδία του Αισχύλου και χρησιμοποίησε μουσική του Γιάννη Ξενάκη.

Η δημιουργία νέων θεάτρων, ή ποικιλία των παρα-

στάσεων, ή ισχυρότερη παρουσία του πειραματικού θεάτρου καθώς και τό αυξανόμενο ενδιαφέρον για διαπολιτισμικές συνεργασίες συνθέτουν ένα πλούσιο ψηφιδωτό πλουραλιστικών τάσεων. Άς εξετάσουμε τώρα πύο λεπτομερειακά την εικόνα, αρχίζοντας από τό έμπορικό θέατρο. Έγκατεστημένο αποκλειστικά στην Αθήνα, τό έμπορικό θέατρο προσφέρει ποικίλες έπιλογές, από τά μιούζικαλ και τά «ελαφρά» έργα ως τό ποιητικό θέατρο και την επιθεώρηση. Συχνά, οι θίασοι αυτοί συστήνονται και διοικούνται από έναν ήθοποιό-στάρ πού έχει γίνει δημοφιλής από την τηλεόραση, ή από τίς ταινίες του έμπορικού ελληνικού κινηματογράφου του '60 και του '70. Πολλοί από τούς ήθοποιούς αυτούς είναι και παραγωγοί της δουλειάς τους.

Τά μιούζικαλ έχουν συνδεθεί κατ' έξοχήν στην Ελλάδα μέ την λαϊκή κουλτούρα και μέ την Αλική Βουγιουκλάκη, μία ιδιαίτερα δημοφιλή ήθοποιό πού πέθανε πριν μερικά χρόνια. Εκτός από στάρ, ή Βουγιουκλάκη ήταν και πολύ έπιτυχημένη θεατρική επιχειρηματίας. Άνέβαζε και πρωταγωνιστούσε σέ μιούζικαλ πού είχαν γίνει μεγάλες έπιτυχίες στην Αγγλία και την Αμερική, όπως τό *Εβίτα*, τό *Καμπαρέ* και τό *Άννη*. Τά μιούζικαλ στην Ελλάδα είναι προσκολλημένα στά δυτικά τους πρότυπα και δέν επιχειρείται καμία προσαρμογή του είδους στην έγχώρια πραγματικότητα. Πάνω απ' όλα προέχει τό θέαμα και ή επίδειξη ταλέντου των στάρ. Από τεχνική άποψη, οι παραγωγές συχνά παρουσιάζουν άτέλειες, ιδιαίτερα στά χορευτικά νούμερα, πού προέρχονται από μία παράδοση ξένη προς την ελληνική. Ίσως μετά τόν θάνατο της Βουγιουκλάκη τό ενδιαφέρον για τά μιούζικαλ στην Ελλάδα είναι σέ ύφεση. Μία άλλη διάσημη παραγωγός και πρωταγωνίστρια, ή Μιμή Ντενίση, πού μετά την Βουγιουκλάκη κατέχει τά σκήπτρα των θεαματικών παραστάσεων, έχει άφοσιωθεί στή διασκευή μυθιστορημάτων ή ιστορικών δραμάτων πού συγγράφει ή ίδια.

Τό ποιητικό έμπορικό θέατρο άπευθύνεται σέ πύο άπαιτητικό κοινό. Ύπηρετείται από επαγγελματίες πού είναι δραστήριοι πολλά χρόνια στό θέατρο, όπως ή Κάτια Δανδουλάκη και τά ζευγάρια των Στέφανου Ληναίου-Έλλης Φωτίου και Κώστα Καζάκου-Τζένης Καρέξη, πού πέθανε πριν μερικά χρόνια. Τά έμπορικά ποιητικά θέατρα παρουσιάζουν καταξιωμένα έργα, μέ προτίμηση στό ξένο κλασικό θέατρο του 20ού αιώνα και στά σύγχρονα, ρεαλιστικά και νατουραλιστικά έργα. Ένιστε, οι θιασάρχες-πρωταγωνιστές αυτού του χώρου συνεργάζονται μέ αναγνωρισμένους επαγγελματίες του μή έμπορικού θεάτρου, μέ πολύ θετικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ο Γιούρι Λιουμπίμοφ έχει συνεργαστεί μέ την Κάτια Δανδουλάκη στή παράσταση του *Γλάρου* του Τσεχοφ, όπου ή πρωτότυπη έρμηνεία τόνιζε τά κωμικά και παράλογα στοιχεία του έργου. Τή δεκαετία του '90, τό θέατρο Καρέξη συνεργάστηκε μέ την Λούλα Αναγνωστάκη, μία σημαντική Έλληνίδα θεατρική συγγραφέα στην πρεμιέρα του ποιητικού της έργου *Διαμάντια και Μπλουζ*, πού είχε με-

γάλη έπιτυχία. Έκτός από τήν σταθερή παρουσία τών παλαιμαχών θιασαρχών, υπάρχουν νεότεροι ταλαντούχοι ήθοποιοί όπως ο Γιώργος Κιμούλης και η Καρυοφιλιά Καραμπέτη, πού σποραδικά ανεβάζουν σύγχρονα ξένα έργα ή μουζικάλ πού έχουν γίνει έπιτυχίες στό Λονδίνο και στή Νέα Υόρκη. Οί παραστάσεις τους είναι πιά μοντέρνες και απευθύνονται σέ πιά νεανικό κοινό.

Σέ αντίθεση μέ τό μουσικό και τό ποιητικό έμπορικό θέατρο τά όποια έμπνέονται από δυτικά πρότυπα, ή έπιθεώρηση είναι κατ' έξοχήν έλληνικό θεατρικό είδος, πού συνδυάζει τό πλούσιο θέαμα, τήν μουσική και τό χορό μέ κοινωνικοπολιτική σάτιρα. Στή μακρόχρονη ιστορία της, ή έπιθεώρηση έχει αναδείξει λαμπρούς ήθοποιούς μέ εξαιρετική ευχέρεια στόν αυτοσχεδιασμό. Η έπιθεώρηση παίζεται παραδοσιακά τό καλοκαίρι και εξακολουθεί νά έχει κοινό, παρόλο πού τό είδος σήμερα είναι σέ παρακμή. Τά κείμενα και ή υπόκριση έχουν πιά τή φαντασία και τό μπρίο πού ανέπνεαν οι παλιές έπιθεωρήσεις. Πρόσφατα, ό σκηνοθέτης Σταμάτης Φασουλής ανέβασε μιά πολύ έπιτυχημένη παράσταση για τό Έθνικό Θέατρο, τό *Βίρα τής Άγκυρας*, πού παρουσιάζεμεγάλους σταθμούς στην ιστορία τής έπιθεώρησης. Είναι δύσκολο νά κρίνει κανείς εάν ή παράσταση ήταν ρέκκιεμ για ένα θεατρικό είδος πού αργοπεθαίνει, ή γόνιμη απόπειρα αναβίωσής του.

Παρόλο πού ή Ελλάδα έχει ισχυρή παράδοση στό λαϊκό θέατρο, τό είδος του ήθοποιού πού δημιουργεί τό δικό του κείμενο αυτοσχεδιάζοντας φαίνεται νά έχει εκλείψει, μέ εξαίρεση ίσως τόν Λάκη Λαζόπουλο. Ο Λαζόπουλος, πού γράφει και πρωταγωνιστεί στό θέατρο, τόν κινηματογράφο και τήν τηλεόραση, αξιοποιεί στοιχεία τής έπιθεώρησης στην δημιουργία κοινωνικής σάτιρας. Ένα από τά πιά ενδιαφέροντα έργα του ήταν ή δημοφιλής τηλεοπτική σειρά *Οί δέκα μικροί Μήτσοι*. Αξιοποιώντας τήν τεχνική τών κωμικών ήθοποιών του '50 και του '60, ό καλλιτέχνης δημιούργησε και έρμήνευσε ό ίδιος δέκα ιδιαίτερα έπιτυχημένους τύπους, τούς Μήτσους, πού αντιπροσώπευαν πτυχές του Νεοέλληνα και σατιρίζαν τή σύγχρονη κουλτούρα.

Η ανάπτυξη του σύγχρονου θεάτρου στην Ελλάδα δέν σχετίζεται τόσο μέ τό έμπορικό θέατρο, πού εξελίσσεται μέ αργούς ρυθμούς, αλλά προπάντων μέ τά κρατικά θέατρα και τίς μή έμπορικές σκηνές. Όσον άφορά τά κρατικά θέατρα, τό Έθνικό και τό Κρατικό Βορείου Ελλάδος έπιχορηγοῦνται έξ ολοκλήρου από τήν πολιτεία μέ κονδύλια πού στηρίζουν τήν παραγωγή, καθώς και τή λειτουργία τών δραματικών τους σχολών. Οί περιοδείες στην Ελλάδα και τό έξωτερικό ενισχύονται μέ έπιπλέον πόρους. Και τά δύο κρατικά θέατρα διαθέτουν άρκετές σκηνές. Έδώ και τρία χρόνια, οι σκηνές του Κρατικού Βορείου Ελλάδος αναδιαμορφώνονται. Τό Έθνικό χρησιμοποιεί τίς δύο σκηνές του νεοκλασικού κτηρίου όπου στεγάζεται, στην Αθήνα, πού έχει σχεδιαστεί από τόν Γερμανό αρχιτέκτονα

Έρνστ Τοίλλερ. Η μεγαλύτερη σκηνή είναι ιταλική, ενώ ή μικρότερη είναι πιά ευέλικτη, μέ καθίσματα πού προσαρμόζονται στις ανάγκες κάθε παράστασης. Για τίς πιά πειραματικές παραστάσεις χρησιμοποιείται ό χώρος ενός υπόγειου γκαράζ πού έχει διαμορφωθεί σέ θέατρο. Έπιπλέον, τό Έθνικό χρησιμοποιεί τή μεγάλη σκηνή του πρώην κινηματογράφου Ρέξ.

Τό Έθνικό, πού ιδρύθηκε τό 1932, συνέβαλε καθοριστικά στην δημιουργία ισχυρής άστικής θεατρικής κουλτούρας στην Ελλάδα πάνω σέ δυτικά πρότυπα. Κύρια θέση στό ρεπερτόριό του είχαν τό άρχαίο έλληνικό δράμα και τά μεγάλα κλασικά έργα, ενώ ή νεοελληνική δραματολογία ήταν στό περιθώριο. Από τήν πτώση τής χούντας, τό Έθνικό έχει κάνει πολλές προσπάθειες νά αλλάξει τή συντηρητική του εικόνα, μέ θετικά άποτελέσματα. Τό θέατρο έχει υποστηρίξει πιά ενεργά τό σύγχρονο έλληνικό έργο και έπίσης είναι πιά άνοιχτό στό νά αναθέτει σέ πειραματικούς καλλιτέχνες, όπως ό Γιάννης Χουβαρδάς τή σκηνοθεσία παραστάσεων.

Καλλιτεχνικός διευθυντής του Έθνικού είναι τώρα ό ήθοποιός Νίκος Κούρκουλος, ό όποιος κάνει πολλές προσπάθειες τά τελευταία χρόνια νά προσελκύσει ένα ευρύτερο και πιά νεανικό κοινό. Τό Έθνικό δέν έχει πλέον μόνιμους σκηνοθέτες αλλά αναθέτει τίς παραγωγές του μέ συμβάσεις. Οί συνεργάτες του προέρχονται από ετερόκλητους χώρους και ή δουλειά τους εκφράζει πολύ διαφορετικά ύφη και τάσεις, από τόν πειραματισμό τής πρωτοπορίας, ως τό νατουραλισμό και τό πιά λαϊκό και ευπεπτο θέαμα. Τά τελευταία χρόνια τό ρεπερτόριό του Έθνικού είναι ιδιαίτερα και ίσως υπερβολικά ευρύ. Συμπεριλαμβάνει εκτός από τό άρχαίο και τό νεοελληνικό δράμα και τά κλασικά δυτικά έργα, πιά άνορθόδοξες έπιλογές, όπως μιά μοντέρνα, μουσική διασκευή του *Όνειρου Καλοκαιρινής Νύχτας* του Σαίξπηρ, τήν *Αντίθετη Ψυχολογία* του Τσάρλς Λάντλαμ (Charles Ludlam), καθώς και μιά δημοφιλή έλαφριά κωμωδία του '40, τό *Ένας ήρωας μέ παντούφλες* πού άνοίγει αυτή τή σαιζόν.

Σαφέστατα, τό Έθνικό θέατρο άποσκοπεί στό νά είναι άνοιχτό σέ όλους, από τό άστικό κοινό τής έλίτ πού παρακολουθεί πειραματικές παραστάσεις, ως τό ευρύτερο κοινό πού άποζητά πιά ευπεπτα θέαματα. Ο στόχος αυτός υπηρετείται και από τίς περιοδείες στην Ελλάδα και τό έξωτερικό, οι όποιες τά τελευταία χρόνια έχουν αύξηθεί σημαντικά. Επί Κούρκουλου, οι παραγωγές του Έθνικού έχουν μέν έμπορική έπιτυχία, αλλά είναι άνισες ως προς τήν ποιότητα. Για παράδειγμα, ή *Μήδεια* του Έυριπίδη τής Νικαίτης Κοντούρη και οι *Όρνιθες* του Άριστοφάνη του Κώστα Τσιάνου δέν εξέφραζαν ένιαίες σκηνοθετικές άπόψεις για τά έργα αυτά. Όμως οι *Πέρσες* του Αισχύλου σέ σκηνοθεσία Λευτέρη Βογιατζή ήταν σημαντικό έργο, πού παρουσιάζε μιά πρωτότυπη και πλούσια σέ άποχρώσεις έρμηνεία του χορού. Είναι ακόμα νωρίς νά κρίνουμε τίς νέες προσεγγίσεις του Έθνικού. Όμως ή έπι-

λογή ετερόκλητων έργων και συνεργατών δέν βοηθά τό θέατρο νά διαμορφώσει χαρακτηριστικό ύφος, ιδιαίτερα καθώς δέν έχει πιά μόνιμους σκηνοθέτες. Ή τακτική αυτή μπορεί νά έχει σάν άποτέλεσμα, μακροπρόθεσμα, νά μετατραπεί τό Έθνικό σέ διεκπεραιωτικό όργανισμό.

Τό Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδας έδρεύει στήν Θεσσαλονίκη, τή δεύτερη μεγαλύτερη πόλη στήν Ελλάδα, και ιδρύθηκε τό 1960. Ή πολιτιστική κίνηση τής Θεσσαλονίκης είναι σέ ανάπτυξη τά τελευταία χρόνια, άν και ακόμα δέν συγκρίνεται μέ τή δραστηριότητα πού επικρατεί στήν Αθήνα. Εκτός από τό Κρατικό υπάρχουν άκρετά ελεύθερα θέατρα στήν πόλη, τό άρχαιότερο και πιο σημαντικό από τά όποια είναι ή Πειραματική Σκηνή. Τό θέατρο αυτό φημίζεται για τήν ποιότητα και τό εύρος του ρεπερτορίου του, πού συμπεριλαμβάνει συγγραφείς από τόν Σαίξπηρ ως τόν Μπέκετ και τόν Μίσιμα. Τό Κρατικό αντιμετώπιζει διοικητικά προβλήματα τά τελευταία χρόνια, πού φαίνεται νά έχουν καταλαγιάσει μέ τήν επιλογή του σημερινού καλλιτεχνικού διευθυντή, Διαγόρα Χρονόπουλου. Από τήν ίδρυσή του, τό Κρατικό έχει άνεβάσει κάποιες τολμηρές παραστάσεις πού έχουν προκαλέσει τούς κριτικούς και τό κοινό, όπως συνέβη σχετικά πρόσφατα μέ τίσ Βάκχες του Εϋριπίδη σέ σκηνοθεσία του Ματίας Λάνγκχοφ. Ή παράσταση ένόχλησε επειδή άποσυνέθετε τό πρωτότυπο κλασικό κείμενο μέ τρόπο πού θεωρήθηκε ότι επέκρινε τή σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Πέρυσι τό καλοκαίρι ό Διαγόρας Χρονόπουλος σκηνοθέτησε μία εύρηματική παράσταση του Πλούτου του Άριστοφάνη, όπου τό ύπερσύγχρονο σκηνικό παρίστανε τό Χρηματιστήριο τής Αθήνας. Ή παράσταση είναι σημαντική επειδή έντάσσεται σέ μία προσπάθεια, τά τελευταία χρόνια, νά εκσυγχρονιστεί ή άρχαία κωμωδία. Ή ανανέωση επιχειρείται μέ νέους τρόπους, πού άπομακρύνονται από τίσ λαϊκές και φολκλορικές έρμηνείες, μέ τίσ τετρωμένες επιθεωρησιακές αναφορές σέ πολιτικά ζητήματα. Ή τάση αυτή σχετίζεται κυρίως μέ τή σκηνοθετίδα και ήθοποιό Εϋη Γαβριηλίδη, και μέ τόν ποιητή και μεταφραστή Γιάννη Βαρβέρη, οι όποιοι συνεργάστηκαν και στήν παράσταση του Πλούτου. Ή ομάδα έχει άνεβάσει πολύ διασκεδαστικές και έξυπνες παραστάσεις του Άριστοφάνη και ιδιαίτερα του Μενάνδρου, και έχει συμβάλει στό νά αναγνωρισούν οι θεατρικές άρετές αυτού του παραμελημένου συγγραφέα. Ή Σαμία του Μενάνδρου, μία πολύ επιτυχημένη παράσταση των τελευταίων ετών πρόκειται νά άνοιξει και πάλι στό Κρατικό αυτή τή σαιζόν.

Εκτός από τό Έθνικό και τό Κρατικό Βορείου Ελλάδος, ή πολιτεία ένισχύει οικονομικά και τά περιφερειακά θέατρα, μέ τήν προϋπόθεση νά άπασχολούν τουλάχιστον δέκα ήθοποιούς, νά στηρίζουν τό νεοελληνικό έργο και νά περιοδεύουν στήν περιοχή τους. Στίς άρχές του '90, δέκα χρόνια μετά τήν ένγκαθίδρυση του θεσμού, υπήρχαν έντεκα περιφερειακά θέατρα σέ όλη

τή χώρα και ό αριθμός τους αυξάνεται μέ γοργό ρυθμό. Παρόλο πού κάποια θέατρα παρουσιάζουν ένδιαφέρουσα δουλειά, όπως πρόσφατα τά ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βέροιας και Σερρών, ή παραγωγή των περιφερειακών θεάτρων μπορεί νά έχει μεγάλες διακυμάνσεις ως προς τήν ποιότητα. Οι συνθήκες δέν ευνοούν ακόμα τήν διαμόρφωση ισχυρών θιάσων πού παράγουν σταθερά και μέ συνέπεια ποιοτικό έργο. Οι καλλιτεχνικοί διευθυντές τείνουν νά μήν έχουν τήν άφοσίωση νά δουλέψουν στήν έπαρχία, και πολλοί πηγαινοέρχονται στήν Αθήνα, ένω άλλοι παραμένουν στή θέση μικρό χρονικό διάστημα. Ή αστάθεια αυτή έπηρεάζει τίσ τύχες των περιφερειακών θεάτρων, πού αυξομειώνονται. Προβλήματα δημιουργούνται επίσης από τήν έλλειψη κονδυλίων και από τήν τάση, σέ μερικές περιπτώσεις των τοπικών φορέων νά άναμειγνύονται στή διοίκηση των θεάτρων.

Από τά περιφερειακά θέατρα ξεκίνησε και μία αξιόλογη άπόπειρα νά έρμηνευτεί εκ νέου τό άρχαίο δράμα μέ βάση τή λαϊκή παράδοση, πού ταυτίστηκε μέ τά ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Λάρισας και Βόλου, όταν διοικούνταν από τόν Κώστα Τσιάνο και τήν Λυδία Κονιόρδου αντίστοιχα. Ο τρόπος αυτός συνοψίζεται στή λεπτομερειακή μελέτη των λαϊκών στοιχείων μίας ιδιαίτερης περιοχής και τήν αξιοποίησή τους στή σκηνοθετική σύλληψη. Ίσως τό πιο αξιόλογο δείγμα αυτής τής δουλειάς είναι μία λαϊκή έκδοχή τής Ηλέκτρας του Κώστα Τσιάνου, πού βασίζεται στίς τοπικές παραδόσεις τής Θεσσαλίας. Ο Τσιάνος έχει συνεργαστεί στενά μέ τήν έξαιρετική ήθοποιό Λυδία Κονιόρδου, ή όποια, ως καλλιτεχνική διευθύντρια του ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ Βόλου είχε επίσης άσχοληθεί μέ τήν αξιοποίηση των παραδόσεων τής περιοχής στή δουλειά της. Ένας άλλος σκηνοθέτης πού έχει έμπνευστεί μέ νωτερικό τρόπο από τήν παράδοση είναι ό Σπύρος Βραχωρίτης, καλλιτεχνικός διευθυντής τής Θεατρικής Λέσχης Βόλου, ή όποια λειτουργούσε στήν πόλη πριν από τήν ίδρυση του περιφερειακού θεάτρου. Ο Βραχωρίτης άφομοιώνει τά λαϊκά στοιχεία σ' ένα πιο άφηρημένο, πειραματικό πλαίσιο. Από τίσ καλύτερες δουλειές τής Θεατρικής Λέσχης Βόλου ήταν μία τελετουργική παράσταση τής Αντιγόνης του Σοφοκλή στα άρχαία ελληνικά.

Ή ανάπτυξη του σύγχρονου θεάτρου στήν Ελλάδα σχετίζεται κατ' έξοχήν μέ τό μή έμπορικό, ελεύθερο θέατρο πού είναι συγκεντρωμένο στήν Αθήνα. Τό ελεύθερο θέατρο ύποστηρίζεται επίσης από τήν πολιτεία, λαβαίνει όμως μικρότερη έπιχορήγηση σέ σχέση μέ τίσ κρατικές σκηνές. Μία σημαντική άλλαγή από τήν πώση τής χούντας είναι ότι τό Θέατρο Τέχνης του Κάρολου Κούν, τό όποιο παρήγαγε έξαιρετικό έργο τίσ δεκαετίες του '50, '60 και του '70, τώρα μοιράζεται τό ρόλο τής διαμόρφωσης του πολιτιστικού τοπίου στήν Ελλάδα μέ αρκετούς άλλους μεταγενέστερους και πολύ ενεργητικούς θιάσους.

Από τούς πιο ένδιαφέροντες σύγχρονους θιάσους είναι τό θέατρο τής Οδοϋ Κυκλάδων, πού ιδρύθηκε από

τόν Λευτέρη Βογιατζή τό 1982. Τό θέατρο στεγάζεται σέ ένα μικρό χώρο μέ τετράγωνη σκηνή και καθίσματα στίς τρείς πλευρές. Ο Βογιατζής σκηνοθετεί όλες τίς παραστάσεις και συχνά επίσης παίζει σ' αυτές. Η παραγωγή είναι περιορισμένη. Τό Κυκλάδων δέν παρουσιάζει περισσότερες από μία ή δύο παραστάσεις τό χρόνο, όμως αυτές πάντοτε εξελίσσονται σέ σημαντικά θεατρικά γεγονότα στην Αθήνα. Ως σκηνοθέτης, ο Βογιατζής φημίζεται για τήν εξαιρετική του δουλειά συνόλου πού διαπνέεται από σεβασμό στό κείμενο. Τό ύφος του είναι ρεαλιστικό, χωρίς όμως νατουραλιστική χροιά. Χαρακτηρίζεται από τήν ποιότητα τής μορφής και αίσθηση οικονομίας. Ο θίασος έχει στό ενεργητικό του εξαιρετικές παραστάσεις νεότερων κλασικών έργων όπως τόν *Μισάνθρωπο* του Μολιέρου, τό *Συμφορά από τό πολύ μυαλό* του Γκριμπογιέντοφ και τήν *Σπασμένη Στάμνα* του Κλάιστ. Τά τελευταία χρόνια, τό Κυκλάδων έχει επίσης παρουσιάσει υποδειγματικές έρμηνείες τής νεότερης και σύγχρονης ελληνικής δραματουργίας, πού συμπεριλαμβάνουν έργα του αναγεννησιακού συγγραφέα Γεωργίου Χορτάτη, του Γιώργου Διαλεγμένου, του Δημήτρη Κεχαϊδη και τής Έλενης Χαβιαρά. Ο Βογιατζής έχει χαράξει νέους δρόμους στή σκηνοθεσία του νεοελληνικού έργου, καθώς απομακρύνεται από τίς κοινότοπες ήθογραφικές έρμηνείες πού αναφέρονται στον ελληνικό μικρόκοσμο. Έρευνά επίσης τό πώς αυτά τά έργα διαλέγονται μέ τόν σύγχρονο κόσμο.

Σημαντικός θίασος είναι επίσης τό Θέατρο του Νότου του Γιάννη Χουβαρδά, πού στεγάζεται στον παλιό κινηματογράφο Αμόρε. Εκτός από ταλαντούχο σκηνοθέτη, ο Χουβαρδάς είναι και πολύ ικανός καλλιτεχνικός διευθυντής. Αναθέτοντας παραγωγές σέ προσκεκλημένους σκηνοθέτες, είναι σέ θέση να προσφέρει περίπου πέντε παραστάσεις τό χρόνο στίς δύο σκηνές του θεάτρου του. Η δουλειά του θιάσου διαπνέεται από μεταμοντέρνο πνεύμα, έχει χιούμορ και συνδυάζει πλήθος από αναφορές και ύφη. (Βλέπε *Western European Stages* 11:3, 17-20; 12:2, 71-74). Από τήν ίδρυσή του τό 1991, τό Θέατρο του Νότου έχει γίνει πολύ προσφιλές σέ ένα νεανικό κοινό μέ υψηλές ποιοτικές απαιτήσεις. Στή μικρότερη σκηνή στον επάνω χώρο πού θυμίζει κάπως καμπαρέ παρουσιάζονται σύγχρονα έργα από νεότερους σκηνοθέτες. Τό ρεπερτόριο συμπεριλαμβάνει και διασκευές των κλασικών τής λογοτεχνίας, όπως μία άτμοσφαιρική έκδοχή των ιστοριών του Έντγκαρ Άλλαν Πόε πού είχε ανέβει πριν μερικά χρόνια. Χρησιμοποιώντας ελάχιστα σκηνικά μέσα, ο σκηνοθέτης Κωνσταντίνος Αρβανιτάκης βασίστηκε κυρίως στην εξπρεσιονιστική υπόκριση για να δημιουργήσει μία ζοφερή αίσθηση μυστηρίου και τρόμου. Φέτος, στή μικρότερη σκηνή του Αμόρε παίχτηκε μία πολύ επιτυχημένη παράσταση του έργου του Χένρυ Τζαίμς, *Τό στρίψιμο τής βίδας*.

Στήν κεντρική σκηνή παρουσιάζονται κυρίως κλασικά έργα. Οι παραστάσεις του Χουβαρδά χαρακτηρίζο-

νται από τόλμη και αντισυμβατικότητα. Ο σκηνοθέτης δέν διατάζει να υιοθετήσει κριτική, ή και προκλητική στάση απέναντι στα κείμενα. Τά τελευταία χρόνια έχει παρουσιάσει πολύ επιτυχημένες παραστάσεις κλασικών έργων πού ανεβαίνουν σπάνια στην Ελλάδα, όπως ο *Τουρκαρέ* του Λεσάζ, τό *Βρακί* του Κάρολ Στερνχάιμ και τό *Καζιμίρ και Καρολίνα* του Όντον φόν Χόρβατ. Περισσότερο από κάθε άλλο θέατρο στην Ελλάδα, τό Αμόρε έχει επίσης συστηματικά επιδιώξει συνεργασίες μέ ξένους θιάσους και σκηνοθέτες. Από τίς πιο γόνιμες συνεργασίες ήταν ή συμπαραγωγή τής *Ιφιγένειας εν Ταύροις* του Εϋριπίδη μέ τό θέατρο LaMama τής Νέας Υόρκης σέ σκηνοθεσία Γιάννη Χουβαρδά. Η παράσταση αυτή τόνοιζε μία πρωτότυπη, ψυχαναλυτική προσέγγιση στό έργο. Ενδιαφέρουσα επίσης ήταν ή παραγωγή του *Τορκουάτο Τάσο* του Γκαίτε πού σκηνοθέτησε ή Γερμανίδα Καρίν Χένκελ. Η έρμηνεία της προέβαλλε ένα αντι-ηρωικό, ειρωνικό πορτραίτο του καλλιτέχνη πού συγκρουόταν σκόπιμα μέ τήν πρωτότυπη ρομαντική σύλληψη του Γκαίτε. Φέτος, τό θέατρο πρόκειται να συνεργαστεί μέ τό *Theaterhaus Gesnerallee* τής Ζυρίχης.

Ριζικότερος πειραματισμός χαρακτηρίζει τους θιάσους Διπλούς Έρωσ και Άττις του Μιχαήλ Μαρμαρινού και του Θεόδωρου Τερζόπουλου αντίστοιχα. Πρόσφατα οι δύο θίασοι εγκαταστάθηκαν σέ έκσυγχρονισμένους χώρους, στή γειτονιά του Ψυρρή. Τόσο ο Μαρμαρινός όσο και ο Τερζόπουλος έχουν δουλέψει πολύ τό αρχαίο δράμα και δίνουν προτεραιότητα στην εξερεύνηση τής φόρμας, παρά στό κείμενο, τό όποιο συχνά ανασυνθέτουν ελεύθερα. Και οι δύο έχουν επίσης σκηνοθετήσει αποδομητικές παραστάσεις των κλασικών έργων του Χάινερ Μύλλερ. Ο Μαρμαρινός έχει πιο ποιητικό, και σχεδόν ένιστε λυρικό ύφος, ενώ ή δουλειά του Τερζόπουλου είναι περισσότερο άφηρημένη και φορμαλιστική. Ο Τερζόπουλος έχει επίσης διαπολιτισμικά ενδιαφέροντα και έχει συχνά συνεργαστεί μέ ξένους επαγγελματίες του θεάτρου, όπως τή διακεκριμένη Ρωσίδα ήθοποιό Άλλα Ντεμίντοβα.

Οι προσεγγίσεις του Μαρμαρινού και του Τερζόπουλου είναι σχετικά άνοικτες στην Ελλάδα και συχνά αντιμετωπίζονται έχθρικά από συντηρητικούς κριτικούς οι όποιοι έμμένουν σέ έρμηνείες πού δίνουν προτεραιότητα στό κείμενο, ιδιαίτερα για τό αρχαίο δράμα. Και οι δύο σκηνοθέτες όμως έχουν κοινό και κριτικούς πού τους υποστηρίζουν. Στήν καλύτερη έκφρασή του, ο πειραματισμός αυτός ευαισθητοποιεί τό κοινό ως προς τό ότι τά αρχαία κείμενα δέν σημαίνουν από μόνα τους αλλά αποτελούν σπαράγματα ή σχήματα πού επιδέχονται πολλές έρμηνείες. Στίς αξιόλογες παραστάσεις του Μαρμαρινού συγκαταλέγεται ή *Μήδεια* του Εϋριπίδη (1992), όπου ο σκηνοθέτης δημιούργησε ένα παλίμψηστο αναφορών και αναγνώσεων πού υπογράμμισε τή ματαιότητα τής αναζήτησης τής ουσίας ή του πυρήνα του έργου. Στόν *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου πού ανέβηκε πέρυσι, ο Μαρμαρινός έκα-

νε τήν πρωτότυπη έπιλογή νά ασχοληθεῖ μέ τόν βασιλιά αντί μέ τήν Κλυταιμνήστρα καί μέ τό θέμα τῆς μυστηριακῆς ἀπουσίας του ἀπό τή δράση, πού υπογραμμίζει ὅτι στό ἔργο ὑπάρχει ἕνα κενό. Στίς *Βάκχες* τοῦ Εὐριπίδη ὁ Τερζόπουλος ἀποδόμησε τό πρωτότυπο γιά νά δημιουργήσει ἕνα ἑλλειπτικό κείμενο νέων καί ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ἀνατολίτικων καί δυτικῶν κωδίκων. Ἡ ἀποσπασματική αὐτή γλώσσα πανηγύριζε τήν ἔκσταση τῆς μεταμόρφωσης.

Ὁ πειραματισμός μέ τή φόρμα ἔχει ἐπίσης κεντρική θέση στό ἔργο τοῦ Δημήτρη Παπαϊωάννου, τοῦ σημαντικότερου ἐκπροσώπου τοῦ χοροθεάτρου στήν Ἑλλάδα. Ἡ καλύτερη σκηνοθετική δουλειά τοῦ Παπαϊωάννου ἕως σήμερα εἶναι ἡ *Μήδεια* ἕνα ἔργο περφόρμανς χωρίς κείμενο πού βρίσκεται στά ὄρια ἀνάμεσα στό θέατρο καί τό χορό. Ὁ καλλιτέχνης χρησιμοποίησε τό μῦθο ἀντί γιά τό ἔργο τοῦ Εὐριπίδη γιά νά δημιουργήσει ἕνα συναρπαστικό θέατρο εἰκόνων, ἐπενδυμένων μέ ὀπερατική μουσική. Τό ἔργο ἀφομοίωσε πρωτότυπα τόσο τήν ἑλληνική παράδοση ὅσο καί σύγχρονα δυτικά ρεύματα. Ἄλλες δουλειές τοῦ Παπαϊωάννου πού ἔχουν σχέση μέ τό θέατρο εἶναι μιά ἐκδοχή τῆς *Ὁρέστειας* σέ μουσική Ἰάννη Ξενάκη, καθώς καί ἡ *Καταιγίδα*, ἕνα ἔργο περφόρμανς πού βασίζεται χαλαρά στό ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Στρίντμπεργκ. Πρόσφατα, ὁ Παπαϊωάννου σκηνοθέτησε τήν *Υπνοδάτιδα* τοῦ Μπελίνι γιά τό Μέγαρο Μουσικῆς. Μέ τήν παράσταση αὐτή ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ κινητικότητα καί τό χιοῦμορ, ὁ καλλιτέχνης ἀποπειράθηκε νά ἐπαναπροσεγγίσει τήν ὄπερα ὡς λαϊκό εἶδος.

Ἄλλοι σκηνοθέτες μέ ἰδιάζον προσωπικό ὕφος εἶναι ὁ Κώστας Ρήγος, πού, παράλληλα μέ τόν Παπαϊωάννου ἀξιοποιεῖ τή γλώσσα τοῦ χοροῦ σέ θεατρικά ἔργα -performances, ἡ Ρούλα Πατεράκη καί ὁ Γιάννης Κακλέας. Ἡ Πατεράκη, μιά ἀπό τίς λίγες ἀναγνωρισμένες γυναικῆς σκηνοθέτιδες στήν Ἑλλάδα διακρίνεται γιά τίς ποιητικές τῆς ἐρμηνεῖες κλασικῶν ἔργων τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀπό τόν Χένρικ Ἴψεν ὡς τόν Σάμουελ Μπέκετ. Πρόσφατα σκηνοθέτησε δύο πολύ ἐπιτυχημένες παραστάσεις τῆς *Καταιγίδας* καί τοῦ *Πελεκάνου* τοῦ Στρίντμπεργκ, ὅπου ἐξερευνοῦσε τό ἀνοιχτό, μή παραστατικό ὕφος αὐτῶν τῶν ἔργων. Τελείως διαφορετική προσέγγιση ἔχει ὁ Γιάννης Κακλέας. Ἡ αἰσθητική του ἐμπνέεται ἀπό τήν πόλ κουλτούρα καί συνδυάζει στοιχεῖα ἀπό τά κόμικς, τίς ταινίες τρόμου, τίς σαπουνόπερες καί τά βιντεοκλίπ. Στήν ἀξιόλογη δουλειά του συγκατελέγονται μιά σκόπιμα ἐκχυδαϊσμένη, σκοτεινή ἐκδοχή τοῦ *Τρώιλος καί Χρυσήδα* τοῦ Σαίξπηρ, καθώς καί οἱ *Βάτραχοι* τοῦ Ἀριστοφάνη, σέ μιά ἐρμηνεία πού προέβαλλε τήν κατάπτωση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.

Οἱ σκηνοθέτες καί οἱ θίασοι πού ἀνέφερα δίνουν ἕναν ἰδιαίτερο τόνο στίς θεατρικές ἀναζητήσεις στή σύγχρονη Ἑλλάδα. Ποιοτική δουλειά προσφέρεται ὅμως καί σέ ἀρκετά ἄλλα θέατρα στήν Ἀθήνα. Τό Ἀνοιχτό Θέατρο τοῦ Γιώργου Μιχαηλίδη, πού ἰδρύθηκε τήν δε-

κατία τοῦ '70 εὐνοεῖ τό κλασικό Εὐρωπαϊκό ἔργο καί φημιζεται γιά τίς λεπτοδουλεμένες του παραστάσεις συνόλου. Τό Ἀπλό Θέατρο τοῦ Ἀντώνη Ἀντύπα ἔχει παρουσιάσει δεισοδυτικές ἐρμηνεῖες τῆς σύγχρονης ἀγγλικῆς, ἱρλανδικῆς καί ἀμερικάνικης δραματοποιίας, ὅπως πρόσφατα τή *Μόλυ Σουίνι* τοῦ Μπράιαν Φρίελ καί τήν *Oleanna* τοῦ Ντέιβιντ Μάμετ. Τό Θέατρο τῆς ὁδοῦ Κεφαλληνίας τῆς Μπέτυ Ἀρβανίτη διακρίνεται γιά τίς λεπτές ἐπιλογές τοῦ ρεπερτορίου του πού ἐστιάζεται στό εὐρωπαϊκό πρωτοποριακό ἔργο τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καθώς καί γιά τήν ποιότητα τῶν συνεργατῶν του, σκηνοθετῶν καί ἠθοποιῶν. Στίς ἐπιτυχίες του συμπεριλαμβάνονται τά *Πικρά δάκρυα τῆς Πέτρα φόν Κάντ* σέ σκηνοθεσία Ρούλας Πατεράκη, *Ἡ κυρά τῆς θάλασσας* τοῦ Ἴψεν σέ σκηνοθεσία Μίνου Βολανάκη καί *Πέρυσι, τό Πρίν τήν ἀποχώρηση* τοῦ Μπέρνχαρντ σέ σκηνοθεσία Στάθη Λιθαθινού. Τό νεότερο θέατρο Ἐμπρός, πού στεγάζεται σέ ἕνα πρώην τυπογραφεῖο στοῦ Ψυρρή, ἔχει παρουσιάσει κάποιες πολύ ἐπιτυχημένες πειραματικές ἐρμηνεῖες, ὅπως τόν *Ἀμερικάνικο Βούδαλο* τοῦ Μάμετ καθώς καί τόν *Γυάλινο Κόσμο* τοῦ Τένεση Οὐίλλιαμς, σέ μιά παράσταση ἐμπνευσμένη ἀπό τόν κινηματογράφο, ὅπου κυριαρχοῦσαν ἐπιφάνειες δύο διαστάσεων καί ἀνατανακλάσεις.

Τό Ἀμφι-Θέατρο τοῦ Σπύρου Εὐαγγελάτου καί ἡ Στοά τοῦ Θανάση Παπαγεωργίου παρουσιάζουν ἐπίσης ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀφοσίωσή τους στό νεοελληνικό ἔργο. Ὅμως τό ρεπερτόριο καί ἡ αἰσθητική τῶν δύο θιάσων διαφέρουν ριζικά. Τό Ἀμφι-Θέατρο πού κάνει πιό περίτεχνες ἐπιλογές ἀνεβάζει ἀποκλειστικά ἔργα πρό τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἐνῶ ἡ Στοά εὐνοεῖ κυρίως τό σύγχρονο ἔργο. Στή μακρόχρονη πορεία του, τό Ἀμφι-Θέατρο ἔχει παρουσιάσει πρεμιέρες παραμελημένων ἀλλά ἀξιόλογων ἑλληνικῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος μέ τό χαρακτηριστικό του ὕφος, πού ἀξιοποιεῖ στοιχεῖα ἀπό τά ἑλληνικά λαϊκά θεάματα. Ὁ θίασος ἔχει ἐπίσης ἀνεβάσει ποιοτικές διασκευές λογοτεχνικῶν κειμένων, ὅπως τό ἔπος τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα* τοῦ 11ου αἰῶνα καί τόν *Ἐρωτόκριτο* του Βιτσέντζου Κορνάρου, ἕνα ἔργο τοῦ 17ου αἰῶνα πού εἶχε σκηνοθετήσει ἐξαιρετικά ὁ Εὐαγγελάτος τή δεκαετία τοῦ '70. Ἐκτός ἀπό τά νεότερα ἑλληνικά ἔργα, ὁ Εὐαγγελάτος ἔχει ἐπίσης ασχοληθεῖ συστηματικά μέ τό ἀρχαῖο δράμα, τά κλασικά ἔργα τοῦ δυτικοῦ ρεπερτορίου καί μέ τήν ὄπερα.

Ἡ Στοά ὑποστηρίζει μέ συνέπεια τή σύγχρονη ἑλληνική δραματοποιία μέ τήν ἀνάθεση καί τήν παραγωγή νέων ἔργων. Ὁ Παπαγεωργίου ἔχει σκηνοθετήσει ἔργα τῶν πιό ἀξιόλογων σύγχρονων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Ἰάκωβου Καμπανέλλη, τοῦ Γιώργου Διαλεγμένου καί τοῦ Μάριου Ποντίκα. Τό ὕφος του εἶναι ἀρκετά συντηρητικό -κυριαρχεῖ ὁ ρεαλισμός μέ νατουραλιστικές ἀποχρώσεις. Ὅμως ἡ δουλειά του ἔχει μιά ἀγνή, ἀνεπιτήδευτη ποιότητα πού τήν κάνει ἐλκυστική τόσο στό τοπικό κοινό τῆς συνοικίας ὅπου βρίσκεται ἡ Στοά ὅσο καί στό κοινό πού παρακολουθεῖ συ-

σηματικά θέατρο. Στις αξιολογες δουλειές της Στοᾶς συγκαταλέγονται οι ἀπολαυστικές παραστάσεις τῆς *Φαύστας* (1987) καί τῆς *Μήδειας* (1994) τοῦ ἰδιόρρυθμου συγγραφέα καί γελοιογράφου Μπόστ πού πέθανε πρόσφατα.

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1974, τὸ θεατρικὸ κοινὸ ἦταν πολὺ ἀπρόθυμο νὰ ὑποστηρίξει τὴν νεότερη καί σύγχρονη ἐλληνικὴ δραματολογία. Αὐτὸ δὲν ὀφειλόταν τόσο στὴν κακὴ ποιότητα τῶν παραστάσεων ὅσο σὲ νοσημιόμο καί στὴ φιλοδυτικὴ νοοτροπία τοῦ ἀστικοῦ κοινοῦ. Στὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν χούντα ὁ Κάρολος Κούν ἦταν ὁ πρῶτος σκηνοθέτης πού συστηματικὰ ἀνέβασε νεοελληνικὸ ἔργο καί ὑποστήριξε ἐκκολαπτόμενα ταλέντα ὅπως ὁ Ἰάκωβος Καμπανέλλης, ἡ Λούλα Ἀναγνωστάκη καί ὁ Δημήτρης Κεχαϊδης, πού γράφουν ἀκόμα καί θεωροῦνται σήμερα οἱ πιο ἀξιόλογοι συγγραφεῖς τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου. Ὁ Κούν δημιούργησε ἐπίσης κοινὸ γιὰ τὸ νεοελληνικὸ ἔργο. Μία πολὺ θετικὴ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων τριάντα χρόνων εἶναι ὅτι τὸ κοινὸ εἶναι τώρα πολὺ πιο δεκτικὸ πρὸς τὴν ἐγγῶρια δραματολογία. Πρόσφατα, τὸ σύγχρονο ἐλληνικὸ ἔργο ἔχει γίνει ἀκόμα καί τῆς μόδας, καθὼς πειραματικοὶ σκηνοθέτες καί θίασοι ὅπως τὸ Κυκλάδων καί τὸ Θέατρο τοῦ Νότου τὸ ἀνεβάζουν μὲ φορμαλιστικὰ νεωτερικοὺς τρόπους πού ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν ρεαλισμὸ. Αὐτὴ ἡ τάση εἶναι πιθανόν νὰ ὠθήσει καί τὴ συγγραφή νεοελληνικοῦ ἔργου πρὸς νέες κατευθύνσεις. Οἱ συγγραφεῖς Δημήτρης Δημητριάδης καί Ἀνδρέας Στάϊκος πού ἔχουν διακριθεῖ στὸ θέατρο τὴν τελευταία δεκαετία, πειραματίζονται πιο τολμηρὰ μὲ τὴ φόρμα ἀπ' ὅτι ὁ Καμπανέλλης, ἡ Ἀναγνωστάκη καί ὁ Κεχαϊδης.

Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ σύγχρονο θέατρο στὴν Ελλάδα ολοκληρῶνεται μὲ τὴν παρουσίαση τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ καλοκαιρινοῦ μηνος, πού ἔχει διευρυνθεῖ πολὺ ἀπὸ τὸ 1974. Τὸ καλοκαιρινὸ θέατρο συνδέεται κατ' ἐξοχὴν μὲ ὑπαίθριες παραστάσεις ἀρχαίου δράματος, τὸ ὁποῖο σπάνια παρουσιάζεται τὸ χειμῶνα σὲ ἐσωτερικοὺς χώρους. Τὸ πιο φημισμένο θεατρικὸ φεστιβάλ στὴν Ελλάδα γίνεται στὸ ἀρχαῖο θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου καί ἐλκύει εὐρὺ κοινὸ. Στὸ φεστιβάλ τῆς Ἐπιδαύρου συμπεριλαμβάνονται παραστάσεις τῶν κρατικῶν καθὼς καί τῶν μὴ ἐμπορικῶν θιάσων. Φεστιβάλ ἀρχαίου δράματος γίνονται ἀκόμα στὰ ἀρχαῖα θέατρα τῶν Φιλίππων καί τῆς Θάσου στὴ Βόρειο Ελλάδα, καί μερικές φορές στὴ Δωδώνη. Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο Δελφῶν τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν πολιτεία, ὁργανώνει ἐπίσης ἓνα Διεθνὲς φεστιβάλ καί συνέδριο ἀρχαίου δράματος πού γίνεται στοὺς Δελφούς κάθε δύο χρόνια. Διεθνῶς ἀναγνωρισμένοι ἐπαγγελματίες τοῦ θεάτρου ἔχουν δεῖξει καί συζητήσει δουλειὰ τους στοὺς Δελφούς, ὅπως ὁ Ρόμπερ Οὐίλσον, Ἀνατόλι Βασιλιεφ, Τόνυ Χάρρισον, Ταντάσι Σουζούκι. Οἱ παραστάσεις γίνονται στὸ ἀρχαῖο στάδιο τῶν Δελφῶν, καθὼς καί σὲ ἄλλους θεατρικοὺς χώρους στὴν περιοχή.

Τὰ τελευταία χρόνια ὑπάρχει μιά τάση τὰ φεστιβάλ νὰ παρέχουν μεγαλύτερη ποικιλία θεαμάτων. Τὸ φεστιβάλ Ἀθηνῶν πού γίνεται στὸ Ἡρώδειο, στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης, εἶναι τὸ πρῶτο πού προσέφερε ἐκτός ἀπὸ ἀρχαῖο δράμα καί ἄλλες θεατρικὲς παραστάσεις, καθὼς ἐπίσης μουσικὰ καί χορευτικὰ θεάματα. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν φεστιβάλ εἶναι θετικὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας νὰ δημιουργηθοῦν πολιτιστικὰ κέντρα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Τὴν τελευταία δεκαετία οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις γίνονται ὅλο καί πιο δεκτικὲς στὸ νὰ ὑποστηρίξουν πολιτιστικὰ γεγονότα. Τὰ Δημήτρια, τὸ σημαντικότερο φεστιβάλ στὴ Βόρειο Ελλάδα προσφέρει παραστάσεις θεάτρου, μουσικῆς καί χοροῦ. Ὁργανώνεται καί ἐπιχορηγεῖται ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μεσαιωνικὴ πόλη τοῦ Ρεθύμνου στὴν Κρήτη φιλοξενεῖ ἐτήσιο φεστιβάλ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου. Στὸ Ρωμαϊκὸ Θέατρο τῆς Πάτρας ἀπὸ τὸ 1986 ἕως τὸ 1990 γινόταν ἓνα πολὺ ἐπιτυχημένο φεστιβάλ πού παρουσίαζε πειραματικὴ δουλειά, ὅπως χάπενινγκ καί ἀντισυμβατικὲς ἀναγνωστικὲς θεατρικῶν ἔργων σὲ λεωφορεῖα. Τὰ τελευταία χρόνια ἡ Καλαμάτα προσφέρει διεθνὲς φεστιβάλ χοροῦ πού ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ὁ Βόλος φιλοξενεῖ διεθνὲς φεστιβάλ μουσικοῦ θεάτρου. Διεθνὲς φεστιβάλ πού συμπεριελάμβανε περιβαλλοντικὸ θέατρο εἶχε γίνει σὲ διάφορους χώρους στὸ Ἄργος τὸ 1995, μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄχι μόνο ἐπαγγελματιῶν τοῦ θεάτρου ἀλλὰ καί συνθετῶν, μουσικῶν καί εἰκαστικῶν καλλιτεχνῶν.

Συμπερασματικὰ, τὸ θέατρο στὴν Ελλάδα ἔχει ἀναπτυχθεῖ σημαντικὰ τὰ τελευταία χρόνια. Ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀφθονία ποιοτικῶν θεαμάτων καί ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ πειραματισμὸ. Ἐπιπλέον, τὸ θέατρο ἀνταποκρίνεται, ἂν καί ὄχι ἀκόμα μὲ μεγάλη ὠριμότητα σὲ σύγχρονα ρεύματα, ὅπως τὸ μεταμοντέρνο, τὴν ἀποδόμηση (deconstruction) καί τὸ χοροθέατρο. Παράλληλα, ὑπάρχει ὑγιὲς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξερεύνηση νέων τρόπων πού ἡ λαϊκὴ παράδοση μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει τὸ θέατρο, παρόλο πού αὐτὲς οἱ προσπάθειες τείνουν ἀκόμα νὰ εἶναι ἀρκετὰ προσκολλημένες στὶς ἀρχικὲς πηγές. Πολὺ θετικὸ εἶναι ἐπίσης τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πειραματικοῦ θεάτρου γιὰ τὸ σύγχρονο ἐλληνικὸ ἔργο, καθὼς ἐπίσης καί ἡ ἐξερεύνηση νέων προσεγγίσεων στὴ σκηνοθεσία τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἡ σχετικὴ ἀνάπτυξη τῶν περιφερειακῶν θεάτρων καί ἡ ἀφθονία τῶν καλοκαιρινῶν φεστιβάλ εἶναι ἐπίσης αἰσιόδοξες ἐνδείξεις ὅτι ἡ προσπάθεια ἀποκέντρωσης τῆς πολιτιστικῆς δραστηριότητος ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀποδίδει. Τέλος, τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ διεθνεῖς συνεργασίες μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ σημαντικὲς πρεμιέρες, ὅπως ἐπίσης καί σὲ πειραματισμὸ διαπολιτισμικοῦ χαρακτήρα. Στὸ κατῶφλι τῆς νέας χιλιετίας, καθὼς ἡ Ελλάδα ἐτοιμάζεται νὰ φιλοξενήσει τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 2004, τὸ θέατρό της ἔχει μεγάλες δυνατότητες περαιτέρω ἀνάπτυξης. Προβλέπω ὅτι ἡ Ελλάδα θὰ κατακτήσει πιο σημαντικὴ θέση στὸ θεατρικὸ χάρτη τὰ ἐπόμενα χρόνια.

Η «ΟΜΑΔΑ ΤΕΧΝΗΣ Α΄»

του Γιάννη Χαϊνή*

40 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ «ΟΜΑΔΑΣ ΤΕΧΝΗΣ Α΄»

Πρίν από 40, 50 χρόνια κάτι πήγαινε να γίνει στα πολιτιστικά μας. Στή μουσική ήταν ο Μάνος Χατζηδάκης, ο Μίκης Θεοδωράκης και οι νεότεροί τους. Στόν πνευματικό χώρο και τή λογοτεχνία ή «Έπιθεώρηση Τέχνης» και αργότερα οι «Έποχές», μιά νέα δυναμική πρόξα, μιά ποιητική άνθοφορία και –για πρώτη φορά– εκλαιϊκευμένη μέ τή συνδρομή τής μουσικής– καθώς και ή αναβίωση ενός ώριμότερου δημοτικισμού. Στήν πολιτική διάσταση του πολιτισμού, ή Νεολαία Λαμπράκη, οι κινητοποιήσεις για τήν Παιδεία και για τίς Συνταγματικές ελευθερίες.

Στόν εικαστικό χώρο, δυό πρωτοβουλίες συμμετείχαν σ' εκείνη τήν «κοσμογονία». Ή πρώτη ήταν ή δημιουργία και ή δράση τής «ομάδας τέχνης α» και ή δεύτερη ή δραστηριότητα του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων.

Σαράντα χρόνια συμπληρώθηκαν έφετος από τήν ίδρυση τής «ομάδας τέχνης α» (αρχές 1961), μιάς πρωτοβουλίας από τίς πιό τολμηρές, πολυμερείς και –ας μου έπιτραπεί ό πλατυασμός– πρωτοπόρες στόν κακοτράχαλο πολιτισμικό μας βίοτοπο.

Τότε είχα παρακολουθήσει ως συντάκτης τής «Αύγης» στα πολιτιστικά, τήν προσπάθεια από τήν αρχή τής, μνημένος από τόν πρωτεργάτη τής Γιάννη Χαϊνή και είχα κάνει ότι μπορούσα για τή δημοσιότητά τής –όχι σπουδαία πράγματα δηλαδή– δέν υπήρχε τότε περίσσεια υλικών και πνευματικών αγαθών (μεταξύ άλλων και δημοκρατίας).

Όυτε εδῶ, βέβαια, μπορώ να αναπτύξω τό περιεχόμενο αυτής τής «καινοτομίας», αυτό τό κάνει αρμοδίως ό ίδιος ό Γιάννης Χαϊνή, μέ τό κείμενο πού ακολουθεί.

Έξηγώντας μόνο γιατί χρησιμοποιώ τό επίθετο «πολιτιστική» και όχι «εικαστική» για τήν πρωτοβουλία εκείνη, μπορώ απλώς να τονίσω τόν παιδευτικό χαρακτήρα τής σέ μοναδικό συνδυασμό μέ τήν επαναστατική όρμή τής. "Όπως όλες οι γνήσιες ατομικές ή ομαδικές επαναστάσεις είχε, πρίν απ' όλα, ψυχή, πάθος, πίστη. Είχε δίκιο.

Δημήτρης Ραντόπουλος

Η «ομάδα τέχνης α΄» συγκροτήθηκε στίς αρχές του 1961 από έναν αριθμό ζωγράφων και γλυπτών που είχαν σκοπό να φέρουν σε επαφή το πλατύ κοινό με την τέχνη. Τήν επιδίωξη αυτή συνόδευε ή άρνηση ένταξής τους στο θεσμικό σύστημα διακίνησης τής τέχνης που τήν εποχή εκείνη άρχιζε να παίρνει κάποιες διαστάσεις και να διαμορφώνει τά έμπορευματικά του χαρακτηριστικά. Αυτοί ήταν οι βασικοί στόχοι των καλλιτεχνών που σχημάτισαν τόν

πρώτο πυρήνα τής ομάδας. Άπ' τήν άλλη μεριά, ό καθένας ακολουθούσε τούς δικούς του αισθητικούς δρόμους.

Ή πρώτη, αυτόνομη, επιλογή ήταν να πραγματοποιήσει ή ομάδα τίς εκδηλώσεις της στους χώρους όπου ζούν και εργάζονται οι λαϊκοί άνθρωποι στους Δήμους τής άθηναϊκής και πειραιϊκής περιφέρειας και στις πόλεις τής επαρχίας.

Τά πρώτα μέλη τής ομάδας ήταν οι Κώστας Κλου-

βάτος, Δημοσθένης Κοκκινίδης, Γιάννης Μαλτέζος, Κοσμάς Ξενάκης, Πάνος Σαραφιανός, Αιμίλιος Φρέρης, Γιάννης Χαΐνης και η ιστορικός της τέχνης Κλειώ Μποσταντζόγλου-Τρίπου. Τό βάρος της οργάνωσης και διεξαγωγής των εκδηλώσεων είχε αναληφθεί από τόν Κλουβάτο, τόν Κοκκινίδη και τόν όμιλούντα. Τά κείμενα ιστορίας της τέχνης συνέτασε η Κλειώ Μποσταντζόγλου-Τρίπου. Μετά τήν ένταξή της, βοηθούσε και η κεραμίστρια Έλενη Βερναδάκη. Είχε αναλάβει τά οικονομικά —δηλ., τή διαχείριση των εισφορών των μελών της ομάδας πού ήταν και η μοναδική πηγή έσοδων— και διέθετε τό εργαστήρι της στην οδό Σόλωνος 20, γιά τίς συγκεντρώσεις μας.

Στήν πορεία της η ομάδα υποδέχτηκε στους κόλπους της η συνεργάστηκε μέ πολλούς από τούς πιο σημαντικούς καλλιτέχνες του τόπου. Θα παραθέσω τά όνόματα όσων μέχρι τίς αρχές του 1967, πού ήταν και η χρονιά κατά τήν όποια η «ο.τ.α'» έπαψε νά υπάρχει λόγω των γνωστών γεγονότων, έγιναν τακτικά μέλη της. Ακολουθώ τή σειρά προσχώρησης: Μίνως Αργυράκης, Έλενη Βερναδάκη, Νέστορας Παπανικολόπουλος, Παναγιώτης Τέτσης, Κλέαρχος Λουκόπουλος, Γιώργος Νικολαΐδης, Γιώργος Παπαδόπουλος, Γιώργος Ζογγολόπουλος, Χρίστος Καρράς, Βαγγέλης Δημητριάδης, Γιώργος Αναστασιάδης, Γεράσιμος Κοσμάς, Δημήτρης Περδικίδης, Ηλίας Δεκουλάκος, Χρήστος Καπράλος, Βάσω Κατράκη, Βλάσης Κανιάρης, Κυριάκος Κατσοράκης, Κούλα Μαραγκοπούλου, Α. Γιαννουλόπουλος, Τάκης Τζαντεάς και Γιάννης Ψυχοπαΐδης.

Η «ο.τ.α'» ήταν η απόληξη μιās σειράς προσπαθειών, πού ξεκίνησαν τό 1952, γιά τή συγκρότηση ενός εύρους «μετώπου» προοδευτικών ανθρώπων της τέχνης, από τό σύνολο του καλλιτεχνικού φάσματος, πού θ' αναλάμβανε νά πραγματοποιήσει πολιτιστικές δραστηριότητες μέ άποδέκτη τό εύρύ κοινό.

Στίς ζυμώσεις πήραν μέρος όλοι, σχεδόν, οι τότε νέοι δημιουργοί, από τή μουσική, τήν ποίηση, τή λογοτεχνία, τό θέατρο, τίς πλαστικές τέχνες, τόν κινηματογράφο, τήν αρχιτεκτονική.

Η πολυμορφία των απόψεων γιά τίς μορφές δράσης αλλά κυρίως η μή έγκριση από τίς Αρχές του απαραίτητου, τότε, καταστατικού πού θά νομιμοποιούσε τίς δραστηριότητές μας, τερμάτισαν τήν πρώτη εκείνη φάση των προσπαθειών. Αμέσως μετά έγιναν και νέες απόπειρες, σέ στενότερη βάση αυτή τή φορά, πού κι αυτές δέν τελεσφόρησαν ως πρός τίς αρχικές τους προθέσεις, προέκυψε όμως απ' αυτές η Έπιθεώρηση Τέχνης.

Τά σχετικά μέ τήν Έπιθεώρηση Τέχνης είναι μερικώς, τουλάχιστον, γνωστά. Πρίν από λίγα χρόνια αποτέλεσαν τό θέμα διημερίδας πού πραγματοποιήθηκε στον ίδιο αυτό χώρο. Θα ήθελα, όμως εδώ, μέ τήν ευκαιρία, νά σημειώσω ότι, ενώ αρκετοί ιστορικοί ασχολήθηκαν μέ τόν πολιτικό της ρόλο, πολύ λίγοι στάθη-

καν στην πολιτισμική της εισφορά γιά νά τήν αναλύσουν και νά τήν κρίνουν. Κλείνει η παρένθεση.

Τά χρόνια του '50 και του '60 εκδηλώθηκε μιά πρωτοφανής ζύμωση στον τομέα του πολιτισμού. Σημειώνεται στίς αρχές του '50 μέ τήν επιστροφή των πρώτων άδειούχων έξορίστων πού είχαν ως ένασχόληση τίς τέχνες και τά γράμματα. Παρά τό ότι η άυστηρότητα του άστυνομικού κράτους δέν είχε μειωθεί και ό κίνδυνος των διώξεων και της αναστολής των άδειών γιά τούς έξορίστους ήταν μεγάλος, ξεκίνησε μιά σειρά από δραστηριότητες πού όλοένα διογκώνονταν.

Έχουμε, πρίν απ' όλα, τήν άδιανόητη γιά τά τότε έλληνικά δεδομένα, αύξηση της κυκλοφορίας του βιβλίου. Αρχούσε ένα βιβλίο νά χαρακτηριστεί προοδευτικό γιά νά εξασφαλίσει μερικές χιλιάδες αγοραστές. Κατά κανόνα επρόκειτο γιά μεταφράσεις πεζού και ποιητικού λόγου, συνήθως πρόχειρες έως κακές, όπως κακή ήταν και η έκδοτική τους ποιότητα, πράγμα, όμως, πού δέν ανέκοπτε τή ζήτηση.

Ο κοχλασμός διαχύθηκε και στίς άλλες περιοχές της τέχνης. Η δίψα γιά τά πολιτισμικά προϊόντα είχε, βέβαια, στην άφετηρία της τή στέρηση πού ύφιστατο επί δεκαετίες τό κοινό από κάθε δυνατότητα έπαφης μέ ό,τι έθεωρείτο άριστερή κουλτούρα. Ταυτόχρονα, αποτέλούσε τή συγκαλυμμένη έκφραση της αντίθεσης απέναντι στο καθεστώς. Μιās αντίθεσης, όμως, πού δέν μπορούσε ακόμα νά πάρει τή μορφή της άπροσάλυτης πολιτικής πάλης.

Τήν ἀναμόχλευση αὐτή ἐπιχειροῦσε νά καθοδηγήσει τό ΚΚΕ μέ τούς ἀνθρώπους του μέσα ἢ ἔξω ἀπό τήν ΕΔΑ, θέτοντας τίς κατευθύνσεις καί τά ὄρια. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρωποὶ τῆς τέχνης εἶχαν ἀποδεχτεῖ καί ἐσωτερικεύσει τήν κομματική γραμμή καί τήν ὑπηρετοῦσαν μέ ἀρκετή ἀδιαλλαξία. Ὡστόσο, στήν πορεία, οἱ πῶ ἀνήσυχοι, ἄρχισαν νά μεταστρέφονται καί νά ἐξεγείρονται καθώς διαπίστωναν τίς ἀρνητικές συνέπειες πού εἶχε γιά τήν τέχνη τους καί τήν ποιότητα τῶν πολιτισμικῶν προτύπων πού διαμόρφωναν, ἢ χειραγώγησή τους ἀπό τό κόμμα.

Ἡ πορεία αὐτή πρὸς τή χειραφέτηση διαπιστώνεται καί μέσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Ἐπιθεώρησης Τέχνης.

Τό ἐπίσημο δόγμα τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων «ἡ τέχνη γιά τό λαό», πού τήν αἰσθητική του ἔκφραση ἀποτελέσει ὁ σοσιαλιστικός ρεαλισμός, ὁδήγησε στήν παραγωγή μιᾶς τέχνης πού στό μέγιστο ποσοστό τῆς ἦταν θεματική καί ἐπιδημική. Τό «ἀναγνωστικό» ἐνδιαφέρον πού παρουσίαζε περαιοῦνταν στό πρῶτο ἐπίπεδο προσέγγισης. Δέν ὑπῆρχε βάθος. Κατά κανόνα δέν περιείχε στοιχεῖα πού θά μπορούσαν νά ἐνεργοποιήσουν ὅποιονδήποτε προβληματισμό. Αἰσθητικά ἦταν ἄγονη.

Ἡ ἀναλυτική καί κριτική σκέψη δέν ἦταν ἀνεκτές ἀπό τό κόμμα. Ἡ πνευματική καί καλλιτεχνική παραγωγή ἔπρεπε νά εἰκονογραφεῖ τά μεγάλα μανιχαϊστικά στερεότυπα πού ἀποτελοῦσαν τήν κομματική ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητας. Ἡ ποιότητα τῆς παραγωγῆς αὐτῆς μετριόταν ἀπό τήν κομματική κριτική ἀνάλογα μέ τόν βαθμό πού ὠφελοῦσε ἢ ἔδραπε τήν κομματική ἄποψη. Στήν οὐσία, ἡ κομματική πολιτική γιά τήν κουλτούρα ὁδηγοῦσε στήν πολιτισμική καθήλωση τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, καί παρά τίς ἐπιφάσεις πού τῆς προσέφερε ἡ «προοδευτική» θεματική τῆς, ἦταν βαθιά ἀντιδραστική καί ἀντιλαϊκή.

Στό κυρίαρχο δόγμα τοῦ Κ.Κ.Ε, ἡ «ομάδα τέχνης α΄» ἀντιπαρέθεσε μιᾶ δραστηριότητα πού ἐπιχειροῦσε νά συμβάλει στήν πολιτιστική ἀνάπτυξη μέ τήν καινότεμο καλλιτεχνική δημιουργία ἀπ' τή μιᾶ μεριά καί ἀπ' τήν ἄλλη μέ μιᾶ παιδαγωγική προσπάθεια στόν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, πού θά προσέφερε γνώσεις καί θά καλλιέργουσε τή δεκτικότητα καί εὐαισθησία τοῦ μεγάλου κοινοῦ.

Συζητούσαμε μέ τό κοινό τίς ἀπορίες καί τίς ἐνστάσεις πού προκαλοῦσαν οἱ καινούργιες, γι' αὐτό, μορφές τῶν δικῶν μας ἔργων, ἀλλά καί τῶν ἔργων ξένων καλλιτεχνῶν πού παρουσιάσαμε μέσα ἀπό σχολιασμένες διαφάνειες καί ταινίες τέχνης.

Πολεμούσαμε τίς μεταφυσικές καί μυστικιστικές θεωρίες γιά τήν τέχνη πού ἐβλεπαν τό ἔργο τέχνης ὡς προϊόν ἐπιφοίτησης προορισμένο γιά ἓνα ὀλιγάριθμο κοινό προικισμένων ἀτόμων, πού μόνο γι' αὐτά εἶναι ἀνοικτοί οἱ δρόμοι τῆς ἐπικοινωνίας μέ τίς ὑψηλές ἀξίες τῆς τέχνης.

Στηρίζαμε τή δική μας συλλογιστική στό γεγονός ὅτι

τό ἔργο τέχνης εἶναι, ἀπό κάθε πλευρά, ἓνα ἀντικείμενο μέ φυσική ὑπόσταση. Τόσο τό ἴδιο στήν ὑλικότητά του, ὅσο καί οἱ μηχανισμοί πού ἐμπλέκονται στή δημιουργία καί πρόσληψή του, μηχανισμοί οἱ ὅποιοι ἐγγράφονται στήν περιοχὴ τῆς φυσιολογίας τῶν ἀνώτερων νευρικῶν λειτουργιῶν.

Οἱ ἀπόψεις αὐτές, νέες γιά τήν ἐποχή τους, ἔπρεπε νά θεμελιωθοῦν ὄχι σέ γενικότητες ἀλλά σέ μίαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ψηλάφηση τῶν φαινομένων. Ἐπρεπε νά δείξουμε ὅτι τό ἔργο τέχνης, παρόλο πού ἐπενεργεῖ στό δέκτη ὡς ἀδιάσπαστη ἐνότητα, μπορεῖ, ὡς ἀντικείμενο ἔρευνας, νά ἀναλυθεῖ στά συστατικά στοιχεῖα τῆς μορφῆς του μέ τή διπλή ἔκφραση πού ἔχουν δηλ., ὡς φορεῖς σημασιῶν (σημαντική ἢ σημειολογία) καί ὡς συντελεστὲς τῆς μορφικῆς πραγμάτωσής του (μορφολογία, αἰσθητική).

Παράλληλα, ἔπρεπε νά δείξουμε πῶς τό κοινωνικό περιβάλλον δρᾷ ἐπικαθοριστικά πάνω στόν δημιουργό καί νά παρακολουθήσουμε τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχαν γιά τήν τέχνη μέσα στό χρόνο οἱ μικρές ἢ μεγάλες κοινωνικές μεταβολές. Σύνάμα, ἔπρεπε μέσα στά πλαίσια τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἀλλά ἀπό τήν εἰδική σκοπιά τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, νά παρακολουθήσουμε τούς προβληματισμούς καί τίς ἀλλαγές στοὺς τομεῖς τῆς τεχνικῆς, τῶν ὑλικῶν καί τῆς μορφολογίας, πού ἀποτελοῦν τούς ἐσωτερικούς συντελεστὲς παραγωγῆς τῆς καινοτομίας, ἔννοιας σύμφυτης μέ τή δημιουργία.

Ἐπιχειροῦσαμε νά ἀναλύσουμε τίς ἀντιδράσεις καί τή συμπεριφορὰ τοῦ δέκτη κατὰ τήν ἐπαφή του μέ τό ἔργο τέχνης, ἐστιάζοντας στοὺς μηχανισμούς πρόσληψης ὅπως τούς περιγράφει ἡ φυσιολογία τῶν ἀνωτέρων νευρικῶν λειτουργιῶν.

Ταυτόχρονα, μέ τήν ἱστορική ἐπισκόπηση, προβάλλοντας καί σχολιάζοντας ταινίες καί διαφάνειες τέχνης, ἐπιδιώκαμε νά δείξουμε πῶς σέ κάθε ἱστορική περιοχὴ διαμορφώνονται τά ἰδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της καί σχηματίζεται τό ἀξιακό της ἀπόθεμα. Καί πῶς μέσα ἀπό τό ἀπόθεμα αὐτό, τό ἄτομο, ἀνάλογα μέ τίς δυνατότητες πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀναπτύξει τό εὐρύτερο ἀλλά καί τό ἄμεσο περιβάλλον του, ἀντλεῖ καί διερμηνεύει τίς ἀξίες πού θά συγκροτήσουν τόν δικό του ὑποκειμενικό πολιτισμικό κόσμο.

Ἡ πρόθεσή μας ἦταν νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ δημιουργία οὐσιαστικῆς σχέσης μέ τό ἔργο τέχνης δέν ἀποτελεῖ ἄθλο πού μόνο οἱ ἐκ γενετῆς μυημένοι εἶναι ἱκανοί νά ἐπιτελέσουν, ἀλλά στόχο προσιτό στοὺς πολλούς. Στόχο πού προσεγγίζεται μέ τή γνώση καί τήν καλλιέργεια.

Βέβαια, τά θεωρητικά ἐργαλεῖα πού διαθέταμε δέν χαρακτηρίζονταν ἀπό ἄκρα ἐπιστημονική ἐπάρκεια. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν εἶχαμε τή σχετικὴ κατάρτιση καί δέν διαθέταμε σέ ἱκανοποιητικό βαθμό τή βοήθεια τῶν εἰδικῶν. Πολλὰ κεφάλαια ἀπό τό σύνθετο πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας μέ τήν τέχνη, οὔτε κἂν τά θίγαμε. Δέν ἀποτελοῦσαμε, ἄλλωστε, καί δέν τό μπορούσαμε, ἀνοικτὸ πανεπιστήμιο. Οὔτε καί ἡ διάρκεια τῶν ἐκθέ-

σεων ἦταν ἀπεριόριστη ὥστε νά ἀναπτύξουμε εὐρύτερο καί πιό συστηματικό πρόγραμμα ἐκδηλώσεων. Συνήθως κρατοῦσαν τρεῖς ἐβδομάδες. Γιά τὰ θέματα ὁμῶς πού κυριαρχοῦσαν στίς συζητήσεις μας, τὰ σχετικά μέ τή σημασιοδότηση τῶν ζωγραφικῶν καί γλυπτικῶν ἔργων καθῶς καί τήν πρόσληψή τους, πού ἦσαν αὐτά πού κυρίως προβληματίζαν τό κοινό μας, εἶχαμε διαμορφώσει τήν κατάλληλη γλώσσα ἐπικοινωνίας καί ἀπόψεις πού διέθεταν, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος κρινόμενες, ἀρκετή πειστικότητα.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἀρχικά, συναντούσαμε ἰσχυρές ἀντιστάσεις. Ἀντιστάσεις πού ὀφείλονταν ὄχι μόνο στά γνωσιακά κενά τοῦ κοινοῦ μας, πράγμα ἀπολύτως φυσιολογικό, ὅσο στή θεολογική ἐγκυρότητα πού διέθετε ὁ δεσπότης κομματικός λόγος μέ τόν ὅποιο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά συγκροτοῦμε ἀνοιχτά, ἀφοῦ ἦταν ὁ λόγος πού ἐξέφεραν οἱ περισσότεροι ἀπό τοῦς ἐπισκέπτες πού ἐπαιρναν μέρος στίς συζητήσεις. Ἀξίζει, πάντως, νά σημειώσουμε, ὅτι ἐκεῖ ὅπου συναντούσαμε τήν πιό ζωηρή ἐναντίωση (λ.χ., Νίκαια) κατά τήν πρώτη μας ἐμφάνιση, εἶχαμε, μεταγενέστερα, καί τή μεγαλύτερη κατάφαση. Οἱ νέοι πού μᾶς ἀντέκρουαν μέ ἀρκετό πάθος κατά τίς πρώτες συναντήσεις μας, ἐκδήλωσαν, σέ κάποια ἄλλη στιγμή, τήν ἐπιθυμία νά κάνουν σύλλογο φίλων τῆς «ο.τ.α.΄».

Ὅταν ἀναλάβαμε αὐτή τήν προσπάθεια δέν ἀγνοοῦσαμε τίς δυσκολίες πού θ' ἀντιμετωπίζαμε. Δέν εἶχαμε ψευδαισθήσεις οὔτε ὡς πρός τήν ἔκταση τῶν ἀποτελεσμάτων της οὔτε ὡς πρός τήν τελική της ἔκβαση. Βλέπαμε τόσο τά ὄρια τῶν δικῶν μας δυνατοτήτων ὅσο καί τῶν ἀνοχῶν τοῦ περιβάλλοντος ἀπέναντί μας. Ὑπῆρχε μιά, ἄς τήν ὀνομάσω εὐφήμως, δυσπιστία, τόσο τῆς κρατικῆς ἀστυνομίας ὅσο καί τοῦ κόμματος. Καί ἡ μέν ἀστυνομία ἔκανε αὐτό πού ἐκείνη τήν ἐποχή ἦταν ἡ δουλειά της: νά παρακολουθεῖ. Τό κόμμα, ἀπό τήν πλευρά του, ἐβλεπε νά ἀσχοῦμε μιά δραστηριότητα πού θά εὐχόταν νά εἶχε ξεκινήσει μέ δική του πρωτοβουλία καί καθοδήγηση ὥστε νά διοχετεύει τή δική του ἀποψη, ἄν καί στήν πραγματικότητα δέν διέθετε τίς δυνατότητες γιά κάτι τέτοιο. Διαπίστωνε ὅτι ἔχανε τόν ἔλεγχο μιᾶς περιοχῆς ὅπου στό παρελθόν κατεῖχε μιά προνομιακή θέση καί ὅτι νέες ἀντιλήψεις γιά τήν τέχνη, τήν ἐρμηνεία της καί τόν κοινωνικό της ρόλο δοκιμάζονταν στήν πράξη καί ἐδρῖσκαν ἀπήχηση.

Ἡ δική μας πρόθεση ἦταν νά διαμορφώσουμε ἕνα μοντέλο πού ἡ ἐφαρμογή του καί σέ ἄλλους καλλιτεχνικούς τομεῖς θά μπορούσε νά συμβάλει μελλοντικά, καί στά πλαίσια μιᾶς νέας κοινωνικῆς πραγματικότητας, στή συμμετοχή εὐρύτερων κοινωνικῶν ὀμάδων στήν πολιτισμική ζωή. Καί, φυσικά, ἔξω ἀπό κάθε κομματική παρέμβαση.

Θά παραθέσω τώρα, μιά σχηματική περιγραφή τῶν ἐκδηλώσεων πού πραγματοποιοῦσε ἡ ο.τ.α.΄. στίς ἐκθέσεις της.

Μέσα στό χώρο ὅπου ἦταν ἐκτεθειμένα τά ἔργα μας τοποθετοῦσαμε μεγάλα πανῶ μέ κείμενα πού ἀναφέ-

ρονταν, μέ ἐνδεικτικό τρόπο, στό σημασιακό φορτίο τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων (δηλ. τῶν γραμμῶν, σχημάτων, χρωμάτων, τόνων, ὄγκου, ὕψους, ὕφους). Στή συνέχεια περιγράψαμε πῶς μέ τή διαπλοκή τῶν στοιχείων αὐτῶν προέκυπτε μιά νέα, σύνθετη, ἐνότητα. Αὐτή ἡ νέα ἐνότητα, δηλ. τό ὑλοποιημένο ἔργο, μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπιτελοῦσε δύο λειτουργίες: μιάν αἰσθητική, σχετική μέ τίς ποιότητες τῆς μορφῆς του, καί μιά σημασιακή, ἀφοῦ τὰ μορφοπλαστικά στοιχεία πού τό συγκροτοῦσαν ἦσαν, ταυτόχρονα, καί φορεῖς σημασιῶν.

Ὁ διαχωρισμός τῶν δύο αὐτῶν λειτουργιῶν, τῆς σημαντικῆς καί τῆς αἰσθητικῆς, μᾶς βοήθησε μεθοδολογικά καθῶς μᾶς ἔδινε τή δυνατότητα νά ἐξετάζουμε τήν περιεχόμενη στό ἔργο πληροφορία χωριστά ἀπό τήν αἰσθητική ἀριότητα τοῦ ὕλικου της φορέα (δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου).

Ἐπιχειροῦσαμε νά ἐξηγήσουμε πῶς συνεισφέρουν τά ἐπιμέρους μορφοπλαστικά στοιχεία τό δικό τους, τό καθένα, σημασιακό φορτίο, ὥστε οἱ στοιχειακές σημασίες νά συγκροτήσουν ἀπό κοινοῦ τό «κείμενο» πού, ὁμῶς, κατ' ἀναλογία μέ τή γλώσσα, δέν εἶναι παρατακτικό ἄθροισμα ἀλλά, τελικά, μιά σύνθετη ἐνότητα. Ἐνότητα στήν ὁποία τό κάθε συστατικό στοιχεῖο ἔχει χάσει τήν αὐτονομία του καί γίνεται ἀναπόσπαστο, ὄργανικό μέρος τοῦ ὅλου.

Γιά παράδειγμα, σ' ἕνα ἀπό τά πανῶ παρουσιάζαμε σέ παράθεση ἕνα εἰκονικό σχέδιο καί μιάν ἀφηρημένη σύνθεση. Στή συνέχεια, ἀφαιρούσαμε ἕνα κομμάτι ἀπό τήν εἰκονική παράσταση (μιά ρόδα ἀπό τό ἄρμα) καί ἕνα γεωμετρικό στοιχεῖο ἀπό τήν ἀφηρημένη σύνθεση (ἕνα τετράγωνο) γιά νά δείξουμε τίς σημασιακές ἀνατροπές πού προκαλοῦσε αὐτή ἡ ἀπάλειψη. Τίς παρομοιάσαμε μέ τίς ἀνατροπές ἢ καταστροφές πού ἔφερνε στό νόημα μιᾶς φράσης ἢ ἀφαίρεση μιᾶς λέξης ἢ ἐνός γράμματος ἀπό τίς λέξεις πού ἀπάρτιζαν τή φράση.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ ἔργου στά μορφοπλαστικά του στοιχεία, πού λαμβάνονταν ὡς φορεῖς σημασιῶν, ἔδειχνε πού πρέπει νά πέσει τό βάρος τῆς σημασιακῆς του διερεύνησης, ἀφοῦ καί ἡ ἴδια ἡ εἰκόνα, στά παραστατικά ἔργα, σύγκειται ἀπό τά στοιχεία αὐτά. Γιά νά δείξουμε τό πῶς συμβαίνει αὐτό, κάναμε ἀναγωγή τῆς εἰκαστικῆς παράστασης στά γεωμετρικά σχήματα στά ὅποια αὐτή μπορούσε νά ἀναλυθεῖ, καί, ὅπου ἦταν δυνατό, ἀναζητοῦσαμε τά κυρίαρχα χρώματα στήν καθαρότητά τους, ὥστε, μέσα ἀπ' αὐτή τήν ἀπλοῦστευση, νά μιλήσουμε γιά τό γενικότερο σημασιακό «περιβάλλον» πού διαμόρφωναν τά μορφοπλαστικά στοιχεία.

Παράλληλα, ἀναφερόμαστε στό ρόλο πού παίζουν στά εἰκονικά ἔργα οἱ πραγματικές καταστάσεις πού ἀπεικονίζονταν σ' αὐτά, στόν προσδιορισμό τῆς σημασίας τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων μέ τά ὅποια συνυφαίνονταν (ἐξαρτημένη σύνδεση τῶν μορφοπλαστικῶν στοιχείων μέ πραγματικά γεγονότα).

Προτεινάμε λοιπόν την παρακάτω εξίσωση που ισχύει για την παραστατική τέχνη:

ΣΗΜΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ = ΣΗΜΑΣΙΑ ΜΟΡΦΟΠΛΑΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ + ΣΗΜΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΙΖΟΜΕΝΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ.

Επισημαίναμε, εξάλλου, τις διαφορές ανάμεσα στη γλώσσα, ως συμβατικό σύστημα σημείων που η σημασία τους είναι προσδιορισμένη, και επομένως, αναγνωρίσιμη σε κοινωνική έκταση, και τα μορφοπλαστικά στοιχεία που είναι τα μέσα έκφρασης και επικοινωνίας που διαθέτει ο καλλιτέχνης. Αυτά δηλ. τα στοιχεία τά οποία, αν και ως προς ένα μικρό τμήμα τους ενδέχεται να έχουν υποστεί μία συμβατική σήμανση και να οδηγούνται, εξ αυτού, σ' ένα είδος κυριολεξίας με τη συνακόλουθη αναγνωσιμότητα, όμως, στο μέγιστο μέρος τους, δεν προσφέρουν τη δυνατότητα ενός αυστηρού λεκτικού προσδιορισμού του σημασιακού τους περιεχομένου. Πράγμα που οδηγεί σε υποκειμενικές και αποκλίνουσες (μέσα όμως στα πλαίσια «δέσμις» με κοινά γενικά χαρακτηριστικά) σημασίες. Οι σημασίες, εξ άλλου, που εντοπίζονται δεν αποκαλύπτουν την ολότητα του περιεχομένου του έργου τέχνης. Υπάρχει μία περιοχή δυνητικών σημασιών που δεν έρχονται αυτόματα στο φως με την πρώτη απόπειρα σημασιακής ανίχνευσης. Είναι σημασίες οι οποίες ένοικούν σε, άσταθων ορίων, ζώνες «άχλυος» που εξαπλώνονται μαζί με τα μεταβλητά όρια των συνειρμικών ακολουθιών. Οι σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία της συνειρμικής ακολουθίας χαλαρώνουν, καθώς βυθίζονται στην άχλύ, ενώ, ταυτόχρονα, εφάπτονται, διασταυρώνονται, συμπλέκονται πρόσκαιρα, με άλλες που ακολουθούν την ίδια πορεία προς τη σημασιακή περιφέρεια.

Τονίζαμε, έτσι, ότι οι σημασίες που παραθέταμε στα πανώ ήταν μόνο ενδεικτικές και ότι στην πραγματικότητα τα μορφοπλαστικά στοιχεία υποδήλωναν ένα σημασιακό κλίμα μάλλον, παρά σημασίες που επιδέχονται μίαν ακριβή «μετάφραση». Τά ίδια τά μορφοπλαστικά στοιχεία, άλλωστε, είναι «πολυσθενή» προσφέρονται σε πολλαπλές σημασίες. Τό γεγονός αυτό αποτελεί πρόσθετο παράγοντα σημασιακού εμπλουτισμού του έργου τέχνης που οδηγεί και στην πολλαπλότητα των ερμηνειών του. Οι ερμηνείες, όμως, αυτές (δηλ., οι απόπειρες για πίο εξειδικευμένες «αναγνωστικές» προσεγγίσεις) δεν θά μπορούσαν να είναι αντίρροπες μεταξύ τους. Θά έπρεπε να εγγράφονται στην ίδια ερμηνευτική τάση. Νά εντάσσονται στο ίδιο σημασιακό κλίμα.

Συμπεραίναμε, επομένως, ότι:

Τό έργο τέχνης δεν είναι μονοσήμαντο. Η αναζήτησή του σημασιακού του περιεχομένου δεν ολοκληρώνεται με την πρωτοβάθμια προσέγγιση. Οι ερμηνείες του είναι υποκειμενικές αλλά ταυτόχρονα υπερπροσδιορίζονται και από εξωυποκειμενικούς παράγοντες. Χωρίς

νά είναι ταυτόσημες, εγγράφονται σε ένα κοινό σημασιακό κλίμα.

Αναπόφευκτα, τά κείμενα των πανώ τά χαρακτηρίζει ένας σχηματικός μινιμαλισμός. Είναι όμως προφανές ότι δεν θά μπορούσαν να περιλάβουν έκτεταμένες και περίτεχνες σημειολογικές αναλύσεις. Αποτελοῦσαν, απλώς, τά έναύσματα. Ο ρόλος τους ήταν να επικεντρώσουν τό ενδιαφέρον σε όρισμένα κομβικά σημεία. Στο διάλογο που ακολουθούσε επιχειρούσαμε να είμαστε περισσότερο αναλυτικοί.

Εκτός από τά πανώ, κάναμε σχολιασμένες προβολές διαφανειών και ταινιών τέχνης μία φορά την εβδομάδα. Προσπαθούσαμε, όσο τό διαθέσιμο υλικό μας τό επέτρεπε, να παρουσιάσουμε τά μεγάλα κινήματα της τέχνης και τό έργο έπιφανών καλλιτεχνών. Επιχειρούσαμε να δώσουμε έναν εірμό στή διαδοχή των καλλιτεχνικών-αισθητικών ρευμάτων και να αιτιολογήσουμε την εμφάνιση των σύγχρονων τάσεων και μέσα από την ιστορία.

Ετοιμάζαμε επίσης μία σειρά από εκλαϊκευμένες εκδόσεις πάνω σε θέματα ιστορίας της τέχνης, όπτικής, ψυχολογίας, σημειολογίας κλπ. Η άνυπαρξία οικονομικών δυνατοτήτων δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση των εκδόσεων αυτών παρά τό γεγονός ότι είχαμε συγκεντρώσει ένα μέρος του υλικού. Γενικά, υπήρχαν ιδέες αλλά, όπια, συνήθως συμβαίνει, απουσίαζαν οι οικονομικοί πόροι.

Τό κυριότερο, όμως, εργαλείο που διαθέταμε ήταν οι συζητήσεις μας με τό κοινό. Κρατούσαν, συνήθως, ώρες πολλές. Ήταν εξαιρετικά ζωηρές. Αντιμετωπίζαμε ένα κοινό, συχνά έπιθετικό, τό όποιο όμως είχε έντονο ενδιαφέρον για τά θέματα που, είτε από τή μεριά του είτε από τή δική μας, έρχονταν προς συζήτηση. Αφετηρία για τή συζήτηση αποτελοῦσαν τά έντυπα έρωτηματολόγια που συμπλήρωναν οι έπισκέπτες και τά όποια περιείχαν έρωτήσεις που αναφέρονταν στα κείμενα των πανώ. Προτεινάμε τό έρωτηματολόγιο αυτό για να δώσουμε τή δυνατότητα στον έπισκέπτη να οργανώσει κάπως τή σκέψη του πριν μετάσχει στή συζήτηση, και ακόμα, για ν' αποδεχτεί ένα πλαίσιο προσδιορισμένο, ώστε ν' αποφεύγεται η πελαγοδρομία. Πράγμα που δεν έπιτυγχάναμε πάντα.

Η σχέση μας με τό λαϊκό κοινό δεν ήταν μονής κατεύθυνσης. Δεχόμαστε τά έρωτήματά του για τό ρόλο της τέχνης στην κοινωνία και για τό είδος της τέχνης που θά μπορούσε να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες πολιτισμικές του ανάγκες. Η δική μας έπιθυμία ήταν τό έργο μας να γίνει στοιχείο της καθημερινότητάς του. Νά ένταχθει στο βίο του. Είχαμε ήδη εγκαταλείψει τά καταστήματα τέχνης του κέντρου. Όρισμένους από μās άπασχολούσε τό πρόβλημα της κλίμακας του έργου, της μορφής, των υλικών, που θά ήταν κατάλληλα για μία τέχνη ένταγμένη στον δημόσιο χώρο, υπαίθριο ή στεγασμένο. Στή δουλειά μας είχαμε ένσωματώσει αυτόν τον προβληματισμό. Άλλοι, πάλι, θεω-

ροῦσαν ὅτι τό ἔργο μικρῆς κλίμακας, προσιτό χάρι στή χαμηλή τιμή του, μποροῦσε ἀπό τό ἐσωτερικό τοῦ σπιτιοῦ τοῦ κατόχου του, νά ἐπιφέρει μέ τή μόνιμη παρουσία του, τήν ἐξοικειώσή του μέ τήν τέχνη.

Ἡ «ο.τ.α.» ἀποτελέσει γιά τά ἑλληνικά πράγματα ἕνα ὑπόδειγμα δράσης πού μᾶλλον δέν εἶχε προηγουμένο. Ἡ διπλή της πρόταση, γιά δημιουργία δρόμων ἐπικοινωνίας τοῦ μεγάλου κοινοῦ μέ τήν τέχνη καί ἡ ἐναντίωσή της στό κυρίαρχο, ἐμπορευματικό σύστημα διακίνησης τῆς τέχνης μέ τίς ἀλλοτριωτικές του συνέπειες καί τή συγκεκριμένη ταξική του στόχευση – πού ἐκ τῶν πραγμάτων προσέβλεπε στήν μεγαλοαστική ἢ μεσοαστική πελατεία – ἀποτελέσει γιά τοὺς προοδευτικούς καλλιτέχνες ἕνα σημεῖο ἀναφορᾶς πού δέν μποροῦσαν νά ἀγνοήσουν.

Ἡ θέση τῆς ομάδας ἐνισχυόταν μέ τίς συνεχεῖς προσχωρήσεις καλλιτεχνῶν. Αὐτή ἡ ἰσχυροποίηση τῆς ἐπέτρεψε νά πάρει μιά σειρά ἀπό πρωτοβουλίες τόσο στόν πολιτισμικό ὅσο καί στόν πολιτικό χῶρο.

– Στά 1964, εἰσηγείται τή διεξαγωγή ἐνός συνεδρίου γιά τήν αἰσθητική ἀγωγή. Ἡ αἰσθητική ἀγωγή δέν ἦταν τότε ἀπό τίς πιό διαδεδομένες στόν τόπο μας ἐννοιες. Συμπαραστάτης ἦταν ὁ Σύλλογος Ἀρχιτεκτόνων, μέ τόν Ἀριστομένη Προβελέγγιο, πρόεδρο, πού διέθεσε τοὺς χώρους τοῦ Συλλόγου καί τή γραμματειακή του στήριξη. Ἡ πρόταση προκάλεσε ἐνδιαφέρον. Ἐγιναν πολλές προπαρασκευαστικές συναντήσεις στίς ὁποῖες πῆρε μέρος μέγανος ἀριθμός ἀνθρώπων ἀπό τοὺς χώρους τῆς τέχνης, τῆς παιδαγωγικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας κλπ. Τό συνέδριο αὐτό δέν πρόλαβε νά πραγματοποιηθεῖ.

– Τήν ἴδια χρονιά καί μέ ἀφορμή τά γεγονότα τῆς Κύπρου, ἡ «ο.τ.α.» ὀργάνωσε ἐκθεση 56 καλλιτεχνῶν πού τέθηκε ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶχε περάσει στήν Ἐνωση Κέντρου, ἡ ἀρνητική ἀντιμετώπιση τῆς ομάδας ἀπό τήν πολιτεία δέν εἶχε ἀλλάξει αἰσθητά. Ἐτοι, ἡ σύμπραξη αὐτή ἀπέτελεσε μίαν ἐκμείλιση ἀναγνώρισης τῆς ομάδας πού ἐλπίζαμε ὅτι θά μᾶς ἔδινε κάποια μεγαλύτερη ἀνέση γιά τίς προσεχέεις κινήσεις μας καί, ἐνδεχομένως, κάποιαν οἰκονομική στήριξη. Ἐλπίδα πού διαφεύστηκε.

– Ἄλλη πρόταση τῆς ομάδας, πού ὑλοποιήθηκε μέ τή σύμπραξη καί ἄλλων συναδέλφων, ἦταν τό Α' Συνέδριο Ἑλλήνων Καλλιτεχνῶν τῶν Πλαστικῶν Τεχνῶν (Μάρτιος τοῦ 1965). Στό συνέδριο αὐτό, πού στή συνέχεια ἐγινε θεσμός, συζητήθηκαν γιά πρώτη φορά, ἀπό ἕνα μεγάλο σῶμα καλλιτεχνῶν, τά προβλήματα τοῦ χώρου τους.

– Τόν Μάιο τῆς ἴδιας χρονιάς ἡ ομάδα μπήκε, κάπως ἐκθιαστικά, στό χῶρο τῆς Πανελληνίας Ἐκθεσης στό Ζάππειο καί πραγματοποίησε, μέ τή σύμπραξη καί ἄλλων καλλιτεχνῶν καί ἐπιστημόνων, συζήτηση γιά θέματα τέχνης καί ἐιδικότερα σημαντικῆς τῆς τέχνης, πού γιά τοὺς περισσότερους ἦταν μιά ἐννοια ἀγνωστή.

Ἡ ο.τ.α. ἦταν πάντα παρούσα στοὺς ἀγῶνες γιά τή δημοκρατία. Μέ κείμενα, διακηρύξεις, κινητοποιήσεις τῶν καλλιτεχνῶν, κατήγγελλε τίς διώξεις καί τίς ἐκτροπές ἀπό τή δημοκρατική νομιμότητα. Εἰδικά στά γεγονότα τοῦ 1963 μέ τή δολοφονία τοῦ Λαμπράκη, ἡ «ο.τ.α.» πρωτοστάτησε στίς πολιτικές δραστηριότητες καί συνέβαλε στό σχηματισμό τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τήν Προστασία τοῦ Πνευματικοῦ Πολιτισμοῦ καί τῆς Δημοκρατίας πού ἔπαιξε ἀξιόλογο ρόλο στήν κινητοποίηση τῶν ἀνθρώπων τῆς κουλτούρας.

Ἀνάλογη δραστηριοποίηση τῆς ομάδας ἔχουμε καί κατά τά γεγονότα τοῦ 1965 ἐναντία στήν πραξικοπηματική ἀνατροπή τῆς Κυβέρνησης ἀπό τά ἀνάκτορα.

Ἡ μεταπολίτευση δέν ἔφερε καί τήν ἀναβίωση τῆς «ομάδας τέχνης Α'». Ὡστόσο, συναντᾶμε ἀπόηχούς τῆς σέ διάφορες συσπειρώσεις καλλιτεχνῶν κατά τά πρῶτα χρόνια μετά τήν πτώση τῆς Χούντας.

Στά 1976, ἀρκετοί ἀπό τοὺς καλλιτέχνες πού ὑπῆρξαν μέλη τῆς «ο.τ.α.», μαζί μέ ἄλλους, συμμετέχουν στήν ἴδρυση τῆς «Ομάδας γιά τήν Ἐπικοινωνία καί τήν Ἐκπαίδευση στήν Τέχνη». Στόχοι τῆς ομάδας αὐτῆς ἦταν ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιά μιά οὐσιαστικότερη ἐπικοινωνία τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ μέ τήν τέχνη καί ἡ ἀναζήτηση νέων μεθόδων ἐκπαίδευσης στόν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. Οἱ δραστηριότητές της διήρκεσαν περίπου πέντε χρόνια.

Τό γεγονός ὅτι βασικά της μέλη δίδαξαν μετέπειτα, στήν Ἀνώτατη Σχολή Καλῶν Τεχνῶν στήν Ἀθήνα ἀλλά καί στήν ἀντίστοιχη τῆς Θεσσαλονίκης, συνέβαλε στή διάδοση τῶν προβληματισμῶν τους καί στή νεότερη γενιά τῶν καλλιτεχνῶν.

Τό φαινόμενο ὅμως δέν εἶχε διάρκεια. Ἡ μείωση τῆς ἀπήχησης τῶν ιδεῶν τῆς Ἀριστερᾶς πού συνόδευσε τήν ἥττα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί, ἀντίστροφα, ἡ κραταίωση, φαινομενική ἢ πραγματική, τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐκφράστηκε στό χῶρο τῆς τέχνης μέ τήν προσχώρηση στό ἐμπορευματικό σύστημα καί καλλιτεχνῶν πού εἶχαν ἐπιδείξει στό παρελθόν ἐντονα κοινωνικά ἐνδιαφέροντα.

Μιά περίοδος ἔχει κλείσει. Σήμερα ἡ ἰδεολογία τῆς ἀγορᾶς μοιάζει νά ἔχει κερδίσει τήν πλειονότητα ὄσων ἀσχολοῦνται μέ τήν τέχνη μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται γιά τόν κοινωνικό της ρόλο καί τή δημιουργική της λειτουργία. Ἡ παραγωγή καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἡ ἐπικύρωση καί ἡ διακίνησή του, ἔχουν περάσει, σχεδόν ἀποκλειστικά, στά χέρια θεσμῶν πού παρακινούνται, ἀναγκαστικά, ἀπό οἰκονομικά, κατά κύριο λόγο, κίνητρα. Ὡστόσο, τά προβλήματα πού δημιουργεῖ αὐτή ἡ πραγματικότητα δέν ἔχουν ἐπιλυθεῖ τελεσίδικα. Θά ὀδηγήσουν, πιστεύω –ἀρχικά στό πεδίο τῆς θεωρίας– σέ εὐρύτατες ζυμώσεις. Ἡ ἰδεολογία τῆς ἀγορᾶς δέν εἶναι δυνατὸ νά μὴ δημιουργήσει νέες ἐνοστάσεις. Καί δέν ἀποκλείεται νά προκύψουν, μελλοντικά, νέες μορφές πολιτιστικῆς δράσης πού θά ἐπιχειρήσουν, ἔστω καί πρόσκαιρα, νά ἐκφύγουν ἀπό τόν ἐλεγχό της.

ΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΑΝΤΑ «ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ»

Έπιφυλλίδες στήν *Καθημερινή* τοῦ Παντελή Μπουκάλα, ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1995 ὡς τόν Ἰανουάριο τοῦ 2001, σέ ἓνα τόμο τῶν ἐκδόσεων «Ἄγρα», Ἀθήνα 2001

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οταν ὁ Παντελής Μπουκάλας, πρὶν κανά μήνα, μοῦ ζήτησε νά εἶμαι ἐκ τῶν παρουσιαστῶν τῶν *Υποθέσεων* του, πού ἀπόψε παρουσιάζονται στό ἀναγνωστικό κοινό, δέχτηκα τήν πρόσκλησή του χωρίς δευτέρα κουβέντα. Θά ἦταν βέβαια ἓνα βάρος γιά μένα μιά καί μέσα στίς τόσες ὑποχρεώσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου θά ἔπρεπε νά προσθέσω ἄλλη μία. Ἀλλά εἶπα, δέ βαριέσαι, ἓνα διβλίο εἶναι μέ κείμενα πού ἔγραψε ὁ Μπουκάλας στήν *Καθημερινή*, ἄλλωστε τά ἔχω ὅλα διαβάσει, θά πῶ μερικές καλές κουβέντες, δέν ἔχω, ἐγώ τουλάχιστον, κανένα λόγο ἐδῶ ἢ ἄλλοῦ νά πῶ οὔτε ἓναν ἐπικριτικό λόγο, φίλος εἶναι, θά προσθέσω, ἔλεγα, μερικά περιστατικά ἀπό τήν πολύχρονη συνεργασία μας πού ἀναδεικνύουν τήν ποιότητα τοῦ ἀνδρός, κάτι γιά τή γραφή του, τό χιοῦμορ του, τή γλωσσολογική του δεινότητα, τήν καθημερινά θαρραλέα στάση του, θά τά πῶ προφορικά, εὐκόλα καί τοῦ χεριοῦ μου εἶναι ὅλα αὐτά καί θά τελειώσουμε ὅλοι εὐχαριστημένοι. Βραδυά εἶναι θά περάσει.

Ἀπό χτές ὅμως, πού θέλησα νά ρίξω μιά ματιά στίς 130 ἐπιφυλλίδες τοῦ Παντελή καί νά σχεδιάσω τό λογύδιό μου γιά ἀπόψε, δέκα ἀράδες δηλαδή ὡς ὀδηγό, ἔκανα πίσω. Ἐκανα πίσω καί πῆρα τό μολύβι γιά νά γράψω αὐτά πού θά σᾶς πῶ –κάπως ἀργά ὅμως γιατί εἶχα χάσει τίς μέρες μέ τήν ἰδέα τῆς εὐκολῆς προσέγγισης πού ἐξέθεσα λίγο πιο πρὶν. Κι ἦταν εὐκολή ἢ προσέγγιση, ἢ λύση τῆς εὐκολίας, πού τόσο συνηθίζεται στόν τόπο μας: νά μιλάμε γιά τόν δράστη, τόν δημιουργό, τόν συγγραφέα μέ λόγια ἐπαινετικά κι ἐγκωμιαστικά, ἀφήνοντας στήν ἄκρη τό ἔργο. Σπάνια ἀνταμώνουμε τό ἔργο μέ τό δημιουργό του, τό ποιός μέ τό τί. Γιατί τό βιβλίο αὐτό εἶναι ἔργο σπουδαῖο, ἔργου σπουδῆς καί ἡ προσπάθεια ἐργώδης, ἔστω κι ἂν αὐτά τά κειμενάκια, τῶν χιλίων τό πολύ λέξεων, ἀπό ἓναν ἐπιδέξιο καί ἔμπειρο πιά καλαμαρά, ὅπως ὁ Παντελής Μπουκάλας, γράφονται σέ μιά ὥρα ἢ περίπου.

Τόν Παντελή Μπουκάλα τόν εἶχα γνωρίσει, μαθητή ἀκόμα, ὅταν ἐρχόταν στό ἐκδοτικό Ὀλκός, τῶν Ἀντώνη Καρκαγιάννη, Δήμο Μαυρομάτη καί Γιάννη Κουτσιμάνη, τόν πρῶτο καιρό τῆς μεταπολίτευσης. Εἶχε τούς λόγους τους πού ἐρχόταν. Ἀποδείχτηκαν βάσιμοι. [Ἐτσι δέν εἶναι Σάσα;] Ἐμᾶς τούς μεγάλους μᾶς

κοίταξε τότε βλοσυρά μέν ἀλλά ἡ αἰδημοσύνη του δέ τοῦ ἐπέτρεπε νά κατακεραυνώσει τήν ἀναθεωρητική μας πολιτική εὐτέλεια. Τέλος πάντων πέρασαν κάποια χρόνια κι ὁ Παντελής ἔγινε ὁ διορθωτής τοῦ *Πολίτη* καί τοῦ *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*, μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Γιάννη Χάρη, ἐπί δέκα χρόνια σχεδόν. Ἐρχόταν κάτωχρος ὑστερα ἀπό πολλές ὥρες δουλειᾶς στό διορθωτήριο ἀθλητικῶν ἐφημερίδων, κουβαλώντας μαζί του τίς διορθώσεις τοῦ περιοδικοῦ, πού τοῦ ἐπέτρεπαν νά ἔχει μίαν ἐγγράμματη καί ἀξιοπρεπή ἐμφάνιση. Μάθαμε πολλά ἀπ' αὐτόν, ἐγώ πάντως ἔμαθα. Μετά τίς καταλήψεις τοῦ '79 στήν Ὀδοντιατρική Σχολή, μαζί μέ τήν Γ. Κοροπούλη, τόν Νίκο Ξυδάκη, Φώτη Μορόγιαννη, Λεωνίδα Παπαχρηστοδήμου, τόν Σπύρο Γράψα εἶχαν στήσει τό περιοδικάκι, τό *Σύμπτωμα*, πολιτικο-σατυρικο-επαναστατικοῦ καί ἀντιαυταρχικοῦ περιεχομένου πού ἡ ἀνάγνωσή του, ἐκτός ἀπό τρελή πλάκα, εἰδειχνε ὅτι στέγαζε μελλοντικούς ἐπιδέξιους γραφιάδες. Τότε ἦταν, πού ὁ Παντελής ἀρχισε νά γράφει μικρά σπιν-

θηροβόλα κείμενα στον *Πολίτη*, κάτι που τό συστηματοποίησε στον *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, κρατώντας σχεδόν μόνος ένα δισέλιδο στο όποιο πότε έγραφε με τό όνομά του, πότε ως Σπ. Ευαγγελίου και πότε με εύρηματικότητα ψευδώνυμα όπως Δι-Αρχής, Τ-Σιμπούρης, Μ.Ε. Σάνυχτας, Κ.ου.Τσοῦρος, Πολυ-Νόστιμη, Α.Χ. Ρήστος, Α. Φράγκος, Άν. Έραστος, Ίων.Ο.Πῶλος, Λοιπός Πολίτης, Α. Γράμματος, Α. Μοῦσος, Δ. Άρμένος, Άδ.ι.όρθωτος, Β.Αρήκοος, ΔΥΣ.Πιστός, Παν.Ήκιστος, Α.Μαθής, Μπρ. Παγερός κι άλλα πολλά. Τά κείμενα εκείνα ήταν στή συντριπτική τους πλειοψηφία σαρκαστικά σχόλια για δρώμενα του δημόσιου βίου, των γραμμάτων, του καλπάζοντος λαϊκισμού, τής νεοελληνικής άμετροπέειας, τής ευτέλειας και του βαρύγδουπου ρητορισμού πολιτικών, παραγόντων και έν γενει καρεκλοκενταύρου, που συχνά τούς έδινε τή μορφή πυκνού έπιγράμματος. Θα άξιζε τόν κόπο μερικά άπ' αυτά νά δημοσιευθοῦν σέ ιδιαίτερο βιβλίο.

Άναφέρθηκα λίγο σ' αυτή τή φάση άρθρογραφίας του Π. Μπουκάλα γιατί ήταν ή πρώτη φάση μιās διαρκούς δραστηριότητας, που εξέλιχτηκε ως τής σημερινές *Ύποθέσεις*, άπλώθηκε και σ' άλλους τομείς, στή βιβλιοκριτική, τή λογοτεχνική κριτική, τή μετάφραση, τήν ποίηση -ήδη αριθμεί 6 έξοχες ποιητικές συλλογές- και έν γενει στά χωράφια τής λογισούνης. Καί τότε, στά πρώτα του δήματα, τόν χαρακτήριζε πνευματική έντιμότητα, γνώση, κομψότητα γραφής άλλ' όχι ναρκισσιστική έκζητηση, χιοῦμορ, εικονοκλαστικό θάρος, άλληλεγγύη μέ όσους και όσα αισθανόταν άλληλέγγυος και άνιδιοτέλεια. Στόν *Πολίτη* ήταν έμμισθος διορθωτής, έμμισθος τής συμφορās. Είναι ζήτημα άν έλαβε τό ένα τρίτο των όσων έκδικαιούτο. Καί τό κακό είναι ότι είχα ξεχάσει νά του δώσω μιá επιστολή «νά πάει στόν Μάρκο νά πληρωθεί».*

Σταματῶ όμως μ' αυτά τά «άνεκδοτολογικά», για νά σταθῶ λίγο στά κείμενα των *Ύποθέσεων*, 130 κείμενα που δημοσιεύτηκαν σχεδόν όλα στήν *Κυριακάτικη Καθημερινή* και δύο στόν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, από τόν Ίανουάριο του 1995 ως τόν Ίανουάριο του 2001.

«Γιά ποιό λόγο», άναρωτιέται ό ίδιος, «ή διεκδίκηση μιās δεύτερης άνάγνωσης;» «Γιά ποιό λόγο άπαιτεί διάρκεια ένα γραπτό προορισμένο για τόν εφήμερο βίο;»

Τό έρώτημα αυτό που επιδέχεται πολλές άπαντήσεις, για παράδειγμα «δικά μου είναι ό,τι θέλω τά κάνω», έως τήν ύπόρρητη, αλλά ύπαρκτότατη περί ύστεροφημίας πρόδλεψη και διάθεση του συγγραφέα, μιá άπεγνωμένη δηλαδή πάλη μέ τόν θάνατο. Τό έρώτημα αυτό όμως παραπέμπει άναγκαστικά σέ ένα

άλλο. Για ποιό λόγο νά ύπάρχουν τέτοια γραψίματα, προορισμένα άναγκαστικά για τόν εφήμερο βίο, άφου ό τρόπος ύπαρξής τους είναι ή δημοσίευσή τους σέ μιá εφημερίδα; Τί είναι ακριβώς αυτού του είδους τά κείμενα; Είναι πράγματι, από τή φύση τους, εφήμερα;

Θά προσπαθήσω νά άπαντήσω. Παλιότερα, σέ όλο τόν 19ο αιώνα και ως τής δύο-τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες του 20ου, τόσο στόν ευρωπαϊκό Τύπο, όσο και στόν ελληνικό, δομικό στοιχείο των περισσότερων εφημερίδων ήταν ό έπιφυλλιδογράφος. Στήν έπιφυλλίδα ή τό χρονογράφημα δοκιμάζονταν, καθημερινά, μεγάλα όνόματα -ή που έγιναν μεγάλα εκ των υστέρων- τής λογοτεχνίας κυρίως και των γραμμάτων, ένίοτε τής επιστήμης και του στοχασμοῦ. Οι έπιφυλλιδογράφοι ήταν άνθρωποι που σχολίαζαν πτυχές τής καθημερινότητας ή άντιμετώπιζαν μεγάλα πνευματικά, πολιτικά, ήθικά και κοινωνικά προβλήματα. Νά υπενθυμίσω άπλως μερικά όνόματα: τόν Ροῖδη, τόν Παῦλο Νιρβάνα, τόν Κ.Θ. Δημαρά, τόν Βάρναλη, τόν Νίκο Κατηφόρη, τόν Δημ. Ψαθά, τόν Παλαιολόγο, τόν Τερζάκη, τόν Μυριβήλη, τόν Τάσο Βουρνά κι άλλους πολλούς. Οι άνθρωποι αυτοί, από τό κύρος που είχαν άποκτήσει στήν τέχνη ή τήν επιστήμη που διακονούσαν είχαν κατακτήσει, ως μου έπιτραπεί ό όρος, μεγάλη άκροαματικότητα, άναγνωσιμότητα. Ό λόγος τους άκουγόταν, όποιο κι άν ήταν τό θέμα που πραγματευόταν, ήταν κριτικοί ήθογράφοι, κι όχι άναγκαστικά ήθικολόγοι. Τό αντίθετο μάλιστα. Τά κείμενά τους ήταν ένα είδος γραπτής συνομιλίας, ένα είδος που έβαζε κάπως σέ τάξη τή βαβούρα τής προφορικότητας. Οι έπιφυλλιδογράφοι ήταν στρατευμένοι, έπαιρναν τό μέρος κάποιων ιδεών, έπαιρναν τό μέρος των δικών τους ιδεών και αξιών. Στήν πραγματικότητα οι έπιφυλλίδες ήταν δοκίμια, που ό στενός χῶρος τής εφημερίδας τά καταδίκαιζε στή μικρή έκταση, τήν σχεδόν έπιγραμματική μορφή. Έπομένως, εκείνο που μέτραγε σ' αυτά δέν ήταν τόσο ή άνάλυση, ή τεκμηρίωση, ή πολύπλευρη πραγμάτευση του θέματος, αλλά ή θέση, ή άποψη, ή δέσμευση. Κι άφου οι έπιφυλλιδογράφοι δέν είχαν τόν χῶρο και τόν χρόνο νά είναι αναλυτικοί, πολλές φορές δέν είχαν καν τή δυνατό-

* Μετά τήν όμιλία μου στήν παρουσίαση των *Ύποθέσεων* διαπίστωσα ότι ή φράση «νά πάει στόν Μάρκο νά πληρωθεί» είχε γίνει κατανοητή μόνο από μερικούς «παλιούς». Χρησιμοποιόταν όμως συχνά από τους άντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού όταν έπαιρναν από τούς τσοπάνηδες ζῶα και γενικά κατά τής έπιτάξεις. Έδιναν μάλιστα και μιá άπόδειξη. Η έκφραση «νά πās στόν Μάρκο -τόν άρχηγό του ΔΣΕ- νά πληρωθείς» ήταν συνηθισμένη και μετά τή λήξη του Έμφύλιου σέ περιπτώσεις θαλασσοδανείων κλπ. Φαίνεται ότι ξεχάστηκε παντελως.

τητα νά αναπτύξουν μέ επάρκεια τό ἐπιχείρημα, ἐπιστρέφουν τόν ἴδιο τό τρόπο τῆς γραφῆς, τόν τρόπο τῆς προσωπικῆς τους γραφῆς, τό ὕφος τους ἐντέλει, νά πεί τά περισσότερα. Ἔτσι χρησιμοποιοῦσαν καί τήν ἐμπαθῆ πολεμική, τήν εἰρωνεία, τόν σαρκασμό, τό πυρετικό πάθος, τό καλαμπούρι, δέν δίσταζαν νά χρησιμοποιήσουν τά μέσα τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας –πολύ περισσότερο πού πολλοί ἦσαν λογοτέχνες– ὅπως τή μεταφορά, τήν παραμοίωση, τήν μετωνυμία, τήν ἀλληγορία, τόν διάλογο. Καί συνηθέστατα τό γράψιμό τους τό διέκρινε μιά ἀπίστευτη ἀπλότητα, παρόλο πού δέν παραγνώριζαν τήν λογιεσύνη. Οἱ φράσεις τους ἦταν κοντά στά πράγματα καί στά προβλήματα, σάν νά τά ζωγράφιζαν. Ὁ Μονταίνιος λέει κάπου ὅτι οἱ λέξεις πρέπει νά εἶναι σάν τά «πέταλα πού τά καρφώνουν στίς ὀπλές τῶν ἀλόγων», εἰκόνα τῆς «καρφωμένης λέξης» πού τή βρίσκουμε καί σ' ἕνα στίχο τοῦ Μανόλη Ἀναγνωστάκη. Κάπως ἔτσι ἔγραφαν πολλοί ἐπιφυλλιδογράφοι.

Θέλω νά πῶ μέ ὅλα τοῦτα, τά ἀναγκαστικῶς σχηματικά, ὅτι αὐτά τά ταπεινά καί φευγαλέα γραψίματα τῆς καθημερινῆς δημοσιογραφικῆς πρακτικῆς, ὅπως καί γενικότερα τά ἐκτενέστερα δοκίμια, ἐξέφραζαν καί ἐκφράζουν τόν καιρό ἢ στοιχεῖα του. Εἶναι συνυφασμένα μέ τόν καιρό, καί δέν ἐννοῶ ἐδῶ ἀναγκαστικά τό ἐγγεγραμμένο «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς», μιά πραγμάτωση τοῦ πνεύματος δηλαδή στήν ἀνένανη ἀνελικτική του κίνηση ὥσπου νά συναντήσῃ τόν ἀπερθεῖ ἐαυτό του καί τήν τελειώσή του.

Ἐννοῶ, κυρίως, κάποιες ἰδέες, μίαν κοινωνική καί πολιτική εὐαισθησία, πού ἀπ' τήν πέννα τοῦ ἐπιφυλλιδογράφου γίνεται λόγια καί λόγος, μιά σκέψη, μιά στάση, ἕνα ἦθος: πότε ἕνα σιχτίρισμα, πότε μιά ἀναστοχαστική ἐπιστροφή, πότε μιά ρέμβη, μιά ὑπόμνηση ὅτι τά προβλήματα δέν γεννήθηκαν μέ τή γέννησή μας, μιά ὑπέρβαση τοῦ τετριμμένου καί τῆς σεναριογραφικῆς ἀντίληψης τῆς ζωῆς, πότε μιά συνασθηματική αὖρα. Εἶναι σάν τά τραγούδια, αὐτά πού βρίσκονται στό στόμα τῶν ἀνθρώπων, καί τά σφουρίζουμε στό δρόμο, εἶναι σάν τά καλά τραγούδια πού χρονολογοῦν καί χρονολογοῦνται γιατί λένε τήν ἀλήθεια, ἐκεῖνα τουλάχιστον πού δέν τά σκέπασε ὁ κρότος τῶν ἠχείων, οἱ κρωγμοί τῆς χίπ-χόπ, τοῦ χαουζάδικου, τά νιαουρίσματα καί τά ξεφωνητά τοῦ ἐλληναδίκου ἢ ἐλληναράδικου. Γι' αὐτό, Παντελή, τέτοια κείμενα, σάν τά δικά σου, παρόλο πού φαινομενικά προορίζονται γιά τόν ἐφήμερο βίο, μολονότι μοιάζουν καταδικασμένα νά πεθάνουν μαζί τό πέταγμα τῆς ἐφημερίδας πρέπει νά ἀνατυπώνονται γιά νά ζήσουν μιά δεύτερη ζωῆ. Γιατί αὐτά περί τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν, καί ὁμιλοῦν συγχρονικά στόν διπλανό, μαζί μέ τόν πρωῖνό καφέ καί τίς ἐγνοίες τῆς βιωτῆς, αὐτά περί τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν δέν εἶναι ἐφήμερα ζητήματα, δέν τελειώνουν μέ τόν βραδυνό ὕπνο.

Ὁ Παντελής Μπουκάλας δέν κάνει ὑποθέσεις, δέν ὑποθέτει. Ὁμιλεῖ περί τῶν ὑποθέσεων μας –μὴ ξεχνᾶμε ὅτι κάποτε ἡ λέξη Ὑπόθεση, ἡ ὑπόθεσή μας, ἦταν συνώνυμη τῆς Ἐπανάστασης. Ἀλλά αὐτές οἱ ὑποθέσεις, πού δέν ἔχουν νά κάνουν μέ τίς ὑποθέσεις στό ΧΑΑ, δέν ἔχουν σίγουρη ἀφετηρία καί ἀναπαυτικό τέλος. Διακυβεύματα εἶναι, ἀντικείμενα πάλης πού, ὅπως σέ κάθε μάχη ὑπάρχουν πάντα αὐτοί πού χάνουν, πού ἠττῶνται. Εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε μιά ἐποχή, τοὺς ἄλλους καί τόν ἑαυτό μας χωρίς τήν ἐννοια τῆς ἠττας, χωρίς τήν παραγματικότητα τῆς ἠττας. Τό νά μιλάς γιά τοὺς νικητές, καί ἰδιαίτερα ἀπό τή σκοπιά τῶν νικητῶν εἶναι εὐκόλο, σχεδόν ὄντολογικῶς ἀνούσιο. Τό νά μιλάς ἀπ' τή σκοπιά τῆς ἠττας εἶναι τραγικό.

Καί ἰδοῦ γιατί στά γραψίματά του ὁ Παντελής Μπουκάλας, δέν ὁμιλεῖ περί τῶν ἐφήμερων τοῦ βίου:

– Ὁμιλεῖ περί τοῦ πολιτισμοῦ μας διαφωνώντας μέ τόν ἐπί τοῦ πολιτισμοῦ πολιτικῶς ἐπιτετραμένο πού ἐξισώνει τόν πολιτισμό μέ ἄξονες καί τόν πνίγει στή λογόρροια περί διαφορετικοῦ, διαιώνιου κι ἀνωτέρου πού ἀκμάζει σέ εἰδικῶς διαμορφωμένους χώρους.

– Ὁμιλεῖ περί τῆς παιδείας καί τῆς ἐκπαιδεύσεως καί κάνει πλάκα μ' ἐκεῖνη τήν Ἰσοκράτεια «ἡμετέρα παιδεία» πού τή χρησιμοποιοῦμε μόνον ὡς κάρδακες γιά νά ἐπαιρόμαστε μέ τήν τρισχιλιετή περιουσιότητά μας ἢ γιά νά ταπώνουμε τόν Σκοπιανό ἢ τόν Ἀλβανό.

– Ὁμιλεῖ περί τῆς ἱστορίας χρησιμοποιώντας τήν ἱστορία. Γιά τήν πολιτική πού τή θεωρεῖ σπουδαῖο πράγμα, παρόλο πού δέν συμβιδιάζεται μέ τήν εὐτέλεια τῶν πολιτικῶν ἀλλ' οὔτε μέ τήν κοινόλεκτη σαχλαμάρα πῶς «ὄλοι τά μασᾶνε».

– Ὁμιλεῖ, καί μάλιστα πολύ, γιά τήν Τιβί, αὐτόν τόν γιγαντιαῖο μηχανισμό ἐξωνήσεως τῶν συνειδητῶν καί ἀχρήστευσης τοῦ βλέμματος.

– Γιά τοὺς νεαροὺς βουλευτές πού προτείνουν στή Βουλὴ τῶν Ἐφήβων νά μπουν ἠλεκτροφόρα καλώδια στά σύνορα.

– Γιά τόν παπούλη Ἰσι-Βασίλη πού προέτρεπε τοὺς νέους «ὅπως ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» μέ τήν ἐλπίδα πῶς ἴσως καί σήμερα ὁ λόγος ἐκεῖνος τοῦ Ἁγίου θά μπορούσε νά υἰοθετηθεῖ κι ἀπ' τοὺς σημερινούς νέους.

– Ὁμιλεῖ γιά τόν τόπο καί τόν τρόπο πού ζοῦμε σιχτιρίζοντας τοὺς πάντες καί τά πάντα, ἀλλά ράθυμα ἀράζουμε στό «καλά εἶμαι ἐδῶ». Γιὰ τό ἀνώτερο στάδιο τῆς αἰσθητικῆς πού ἀποτελεῖ τό κίτς, τό ἀνώτερο στάδιο τῆς ἐπιτυχίας πού εἶναι ἡ γκλαμουριά, γιά τό ἀνώτερο στάδιο τοῦ σώματος καί τοῦ πνεύματος πού εἶναι ὁ βαζελισμός καί ἡ γαυρίαση.

– Ἀναφωνεῖ ὡς ἐκεῖνος ὁ ὑστεροαρχαῖος μὴν τάχα ἀπέσβετο τό λάλον ὕδωρ, ἂν καί ξέρει ὅτι ὁ δρόμος ἀπ' τό Καλλιμάραρο στό Καλλιπλάστικο ἦταν βραχὺς καί χωρίς ἐπιστροφή. Τοῦ εἶναι ξένος ὁ συνέλλη-

νας πού σέ κεραυνοβολεί μέ εκείνο τό «ξέρεις ποιός είμαι ἐγώ ρέ;», ἀλλά καί πώς νά ζήσεις μόνος, ὡς ὑψηλετής καί αὐτάρκης νάρκισσος; Φρίττει μέ τούς Ὑψηλέλληνες, τούς Ἀθηναίους πού ὁ ἀριθμός τῶν αὐτοκινήτων τους ἀρχίζει ἀπό ὑψίλον, μέ τόν ἐπεκτατισμό καί τήν ἀλλαζονία πού τούς διακρίνει ὅταν ἐπισκέπτονται τήν ἐπαρχία καί τή φύση. Αὐτά πού ὄλοι ὀνομάζουμε οἰκολογικά προβλήματα ὁ Μπουκάλας τά διαβάσει ὄχι μόνο στή βουλημία τῶν τρανῶν ἀλλά καί στή καθημερινή συμπεριφορά τῶν μικρῶν. "Ὅπως καί τό ρατσισμός τῆς καθημερινότητας καί τόν ἐθνικισμό τῶν σύγχρονων νεοελληνικῶν ἐξάρσεων, τόν βλέπει καί στά μικρά καθημερινά. Συμπλησιάζει τό κόμμα τοῦ Χρηματιστηρίου μέ τό Κόμμα τῆς Ἑκκλησίας.

Νά μή σᾶς κουράζω. Διαβάστε αὐτά τά κείμενα τοῦ Παντελῆ Μπουκάλα, ἢ ξαναδιαβάστε τα, ὅπως ξανακοῦμε ἕνα ὠραίο τραγούδι. Δέν εἶναι κουραστικά.

Ἐλεγα στήν ἀρχή ὅτι ὁ τρόπος τοῦ ἐπιφυλλιδογράφου εἶναι ἡ γραφή του ὁ καθένας κι ἡ γραφή του ἂν καί δέν καταξιώνονται ὄλοι οἱ τρόποι· περισεύει πολύ ὁ γδοῦπος καί περισσότερο τιποτολογία. Ἄν δύσκολα θά μπορούσα νά διαφωνήσω μέ μιάν ἀποψη τοῦ Μπουκάλα θά ἦταν ἀδύνατο νά μή θαυμάσω τό γράψιμό του: εὐαίσθητο, σπινθηροειδές

εὐρηματικό, αἰφνιδιαστικό, μέ μιὰ γλώσσα βάθους πού ἀντλεῖ ἀπ' ὄλα τά κοιτάσματα τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Παίζει στό γραπτό του καί ἡ μαγιά, καί τά ἀρχαιολέκτα, καί ἡ νεανική γλώσσα, ὅπως ὅποτε ἡ γλώσσα τῆς λογιόσυνης, ἀκόμη κι ἐκεῖνος ὁ νόμος τοῦ βορειοελλαδικοῦ μεσολογγίτικου ιδιώματος, ὁ νόμος τοῦ ΚΨΜ, ὄχι τοῦ Κέντρου Ψυχαγωγίας Μονάδος, ἀλλά τοῦ μεσολογγίτικου γλωσσικοῦ ιδιώματος πού συμπυκνώνεται στό μαλακάσιο Κ.Ψ.Μ. ἦτοι: Κνούπ, Ψάρ, Μνί. Κάποτε θά πρέπει νά γίνει ἕνας κατάλογος, ἕνα λεξιλόγιο τῶν γλωσσικῶν ἐπινοήσεων καί τῶν ἀπολαυστικῶν γλωσσοπλαστικῶν εὐρημάτων, νεολογισμῶν καί λογοπαιγνίων τοῦ Μπουκάλα: ἀπό τήν Κωσοτλάνδη ὡς τό λαμπιονόδενδρο καί σωληνόδεντρο τοῦ Ἀβραμόπουλου, ἀπό τό ονομαπαράτο ὡς τούς εἰκονόπλαστους.

Οἱ ἐπιφυλλιδογράφοι, οἱ δοκιμογράφοι στά σύγχρονα ἦθη στέρεψαν. Ὁ Παντελής εἶναι ἀπ' τούς τελευταίους πού κρατᾶ κιάλα αὐτό τό μετερίζι, μᾶς ὑπενθυμίζει τούς παλιότερους καί κυρίως, μ' αὐτά τά ἄκρως πολιτικά κείμενά του, κάνει τό διάβασμα τῆς ἐφημερίδας πράξη δημιουργική, γόνιμη. Ὅπως ἔλεγα πῶς ἀπάνω αὐτά τά κείμενα εἶναι σάν τά καλά τραγούδια. Πόσο φτωχή εἶναι μιὰ κοινωνία χωρίς δυνάτα τραγούδια, χωρίς δυνατά δοξίμια.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

PETER SLOTERDIJK
ΚΑΝΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΠΑΡΚΟ
ISBN 960-7909-36-4

NOAM CHOMSKY
ΜΙΑ ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ ΧΑΡΑΖΕΙ ΤΑ ΟΡΙΑ
ISBN 960-7909-35-6